

Tasavvufta Marifetin Meyvesi Rahmet Ahlâkı ve Hizmet

DİLAVER SELVİ^a

Öz

Marifet, Allah Teâlâ'yı yakinen tanımaktır. Bu marifete ve müşahedeye ulaşan kimseye tasavvufta “arif” denir. Arif, Cenab-ı Hakk'ın boyasıyla boyanmış, ahlâkı ile ahlâklanmış, ihsan mertebesine ulaşmış, Rahmet Peygamberinin (s.a.v) rahmet ahlâkına varis olmuş kâmil insandır. Cüneyd-i Bağdâdî, “Bir kimse, iyilerin ve kötülerin üzerine basıp gittiği yer gibi (herkese tahammüllü), herkesi gölgelendiren bulut gibi (iyiliği umumi), sevdiğine ve sevmediğine suyunu akıtan yağmur gibi (herkese faydalı) olmadıkça arif olamaz” der. Arifler, bütün halkı, kendi ailesi gibi görmeyen kimsenin sufi olamayacağı görüşündedir. Bu tebliğimizde arif sufilerin, marifet ve veraset nuru ile bütün halka nasıl şefkatle baktıklarını, onların herbirini ilahî bir sanat ve emanet gördüklerini, mümin-kafir ayırımı yapmadan can taşıyan herkese hizmeti nimet bildiklerini, bir gönül kazanmak, onu ihya etmek ve sevindirmek için nelere katlandıklarını ve en önemlisi sahip oldukları ilahî aşkı ve manevî değerleri insanlarla paylaşmak ve onları ebedî saadete ulaştırmak için nasıl bir ömür uğraştıklarını örnekleriyle tespit etmeye çalışacağız. Böylece, Kur'an ve sünnetin canlı şahitleri olan velilerin şahsında günümüz insanının manevî sorunlarına nasıl çözümler bulunabileceğini göreceğiz. Bu arada konuyla ilgili Ebü'l-Hasan- 1 Harakânî'nin söz, tavsiye ve örnek hallerine özel yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Arif, sufi, marifet, hizmet, Harakânî

Ingenuity Fruit in Mysticism: Mercy Moral and Service

Abstract

Ingenuity is to recognize Allah without any doubt. Anyone who reaches this ingenuity and observance is called "Arif". “Arif” is the perfect human who has been painted with the color of Allah, moraled with his moral and has reached the beneficence rank and has inherited t oto moral of

^a Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, [selvidilaver@gmail.com]

Moral Prophet. Cüneyd-i Baghdadi says that a person could not be “Arif”, İf he was not like a place on where goods and bads go (tolerated for everybody), like a cloud which shadows everybody (his goodness for public) , like a rain which pours its water to people whom he likes or not (helpful for everybody). “Arif”s are in the opinion that a person can not be sufi as long as they see all the people from their family. In this article we will try to identify with the examples of how “Arif” sufis look at the whole people with compassion with ingenuity and inheritance that they saw each of them a divine art and trust, they know believer-disbeliever each person carrying a life without discrimination of blessing, what they have done to earn a heart, to rejoice and to enjoy it and the most importantly to share the divine love and spiritual values they possess and how they live a lifetime to deliver them to eternal happiness. Thus, we will see how to find solutions to the spiritual problems of the present man in the form of the witnesses of the living witness, pious man, of the Qur’an and Sunna. In the meantime, we will give special mention to the words, recommendations and examples concerning the subject of Abu'l-Hasan-i Harakanî.

Key Words: “Arif”, sufis, service, wisdom, Kharakânî

Giriş

Bu tebliğimizde, İslam tarihinde kendilerini insanların hizmetine adayan, her kesimden insanın zahmetine Allah için katlanan, özellikle günah ve kusur içinde yüzen çaresiz insanlara el atmayı, çare olmayı en büyük ibadet sayan, bir gönül yapmayı Kâbe’yi yapmaktan üstün gören ve insanlığın önünde Rahmet peygamberinin rahmet ahlâkını en yüksek seviyede sergileyen ariflerin bunu nasıl başardıklarını inceleme konusu yapacağız. Çünkü İslam ümmeti içinde sufi, şeyh, insan-ı kamil, veli, sıddık, arif gibi vasıflarla anılan bir grup hayatlarını iki şeye adanmışlardır: Tevhid ve hizmet. İkisi de marifetin meyvesidir.

Marifetullah, bütün hayırların aslıdır. Onun kula ikram sebebi de ihlasla yapılan taattır.¹ Marifetullah halka merhameti, merhamet hizmeti getirmektedir. Ariflere göre, bir kimse yüce Allah’ı ne kadar tanırorsa, O’na o

¹ Abdülkadir Geylânî, *Fethü’r-Rabbânî ve’l-Feyzü’r-Rahmânî*, tahk. Yusuf el-Hc Ahmed, Mektebetü’l-İlmi’l-Hadis, Dimeşk, 2000, s. 272.

kadar yakın olur. Allah'a yakın olduğu derecede insanlara yakın olur, fayda verir, hizmet eder, yüklerini çeker, zahmetlerine sabreder. Yani irfan kadar ihsan olur.

Sufilere göre marifet, Allah Teâlâ'yı, zat, isim ve sıfatlarıyla yakinen tanımaktır. Bunun gereği, bütün işlerinde Allah'a karşı samimi ve sadık olmak, bütün kötü ahlâktan temizlenmek, nefsin afetlerinden uzak kalmak, kalbiyle sürekli Mevla'sına bağlanmak, bunların sonucu olarak Allah Teâlâ'nın özel rahmet ve güzel ihsanlarına nail olmaktır.²

Marifet, ilimle bilmekten öte, Cenab-ı Hakk'ı yakinen tanımaktır. O, sadece doğru habere dayalı bir tasdik değil, gözle görmüş gibi şüpheden kurtulmak ve inandığı şeylere şahit olmaktır. Hadiste belirtildiği gibi, o, "ihsan"³ mertebesine ulaşmaktır ki, buna tasavvufta "müşahede" denir.

Allah'ın Ahlâkı ile Ahlâklanma

Kur'an ve sünnette Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları tanıtılmakta ve her biri kullara yüce Zata ait ayrı bir vasfı öğretmektedir. Bazıları bu isimlerin açıklanma sebebinin taabbüd (kulluk) ve onlarda seyru sülûk (terakki) olduğunu belirtir.⁴ Kur'an ayetlerinde ve kâinata ilahi isimlerin tecellilerini müşahede eden arifler, onlardan kula münasip ölçüde pay sahibi olmaya, nasiplenmeye, kendi ifadeleriyle "*Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaya*" çalışmışlar ve bunda da derecelerine göre muvaffak olmuşlardır. Esmâ-i Hüsnâ ile ahlâklanmayı biraz açmamız faydalı olacaktır.

Konuyla ilgili bir hadiste, "*Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; kim onları ihsâ ederse cennete girer*"⁵ buyrulmuştur. Hadiste cennete girmek bu isimleri "ihsâ"ya bağlanmıştır. Acaba ihsâ nedir?

² Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2007, s. 577.

³ Meşhur Cibril hadisinde şöyle buyrulmuştur: "*İhsan, Allah'a, O'nu görüyormuş gibi kulluk etmendir. Sen O'nu göremesen de, O seni görmektedir.*" Bk. Buhârî, İman 37; Müslim İman, 57; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 1/27, 51.

⁴ Ahmed, Zerruk, *el-Meksüdü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk, 2004, s. 17.

⁵ Buhârî, Deavât, 69; Tevhid, 12; Müslim, Zikir, 5, 6. Ayrıca bk. Tirmizî, Deavât, 82; Hakim, *Müstedrek*, 1/16; İbn Hibban, *Sahih*, nr. 808. Beyhakî rivâyetleri için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 102; *el-Esmâ ve's-Sfât*, 1/29-29 (Beyrut 1994), *el-itikât*, 34-35 (Beyrut 1988).

Ahmed Zerruk “iẖsa”nın, hıfz, zikir, ilim, taalluk (kulluk, dua) ve tahalluk (ahlâklanma) manalarına geldiğini söyler.⁶

Ahmed İbn Acibe, "iẖsâ"nın üç şekilde olacağını söyler:

1. Esmâ-i Hüsna'yı ezberleyerek (hıfz). Çünkü onları toptan ezberleyip tekrar tekrar sayarak zikretmekle bu yapılmış olur.

2. Esmâ-i Hüsna'nın manasını bilerek, onlara iman ederek ve onlara ait hak ve edepi koruyarak.

3. Esmâ-i Hüsna'ya bağlanarak, onların kâinattaki tecellilerini müşahede ederek ve taşıdıkları ilâhî ahlâklardan pay sahibi olarak.⁷

İmam Gazâlî, asıl hedefin Allah Teâlâ'nın isimlerini müşahede ve mükâşefe yoluyla tanımak olduğunu, onların hakikatini keşfetmeden, onlardan mümkün olan şekliyle pay sahibi olup onlarla ahlâklanmadan sadece manalarını bilmenin, onlara iman etmenin ve dille zikretmenin yeterli olmadığı görüşündedir. Ona göre, avam halk bir yana, âlimlerin çoğu ilahî isimlerin hakikatini keşfetmeksizin ilim ve iman derecesinde kalmış, Esmâ-i Hüsna'nın hakikatine ancak mukarrebun (ilahî huzurda yakınlık elde eden arifler) ulaşmıştır. Çünkü onların kalbi bu sıfatlara, celal ve cemale âşık olmuş, onlarla süslenmeye can atmış, imkan dahilinde ilahî ahlâk ile ahlâklanarak mele-i aladaki meleklerle katılmıştır.⁸

Esmâ-i Hüsna'dan pay sahibi olmak yani ilahî ahlâk ile ahlâklanmak ma'siyet ve masivadan arınmış kalb-i selimle ve Allah ile huzur bulmuş mutmainne nefisle (ruhla) olacağı malumdur. “Sultan teşrif eylemez, hane mamur olmadan” sözü bu durumu özetler. Abdülkadir Geylânî, velayetin kalp tasfiyesine bağlı gerçekleştiğini ve neticesinin, “Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanın”⁹ hadisinde belirttiği gibi Allah Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanmak olduğunu, bunun da ancak insanın beşerî sıfatlardan (kötü huylardan) sıyrıldıktan sonra gerçekleştiğini, bu halin, “Ben bir kulu sevince onun için bir kulak, göz, el, dil ve ayak olurum; artık o, benimle iştir,

⁶ Zerruk, *el-Meksidü'l-Esnâ*, s. 19.

⁷ Ahmed b. Muhammed İbn Acibe, *Bahrü'l-Medid/İbn Acibe Tefsiri*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012, 5/315.

⁸ Muhammed b. Muhammed, el-Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsna*, Dâru'l-Hüseyn el-İslâmî, Kahire, 2008, s. 34-35.

⁹ Konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyrulur: “Allah Teâlâ'nın yüz on küsur ahlâkı vardır; kim onlardan birisine sahip olursa, cennete girer.” Bk. Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 2364; Münâvî, *Feyzü'l-Kadir*, 2/482.

*benimle görür, benimle tutar, benimle konuşur, benimle yürür*¹⁰ kudsî hadisinde ifade edildiğini söyler.¹¹

Bâyezd-i Bistâmî, arifin en alt derecesinin kendisinde Hakk'ın sıfatlarının bulunduğu derece olduğunu söyler.¹²

Avarif sahibi Sühreverdî, sûfinin “zâtî zikre” (bütün varlığı ile sürekli Allah'ı zikretme haline) yükselen kalbinin Arş mesabesinde olduğunu, Arş'ın, hikmet ve halk âleminde kâinatın kalbi mesabesinde olduğu gibi, kalbin de, kudret ve emir âleminde bir arş durumunda olduğunu, “*Beni, yerim ve göğüm içine sığdıramadı, mümin kulumun kalbi içine aldı*”¹³ kudsî hadisinin bu kalbe işaret ettiğini, kalp, zât zikrinin nuruyla süslenip kurbiyyet nesimleriyle (ilâhî aşktan dolayı) dalgalanan bir deniz gibi olunca, nefsin ahlâk kanallarından tertemiz huylar ve güzel vasıflar akmaya başladığını ve böylece Allah Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanmanın gerçekleştiğini söyler.¹⁴

Şeyh Ebû Ali el-Farmedî'nin şeyhi Ebû'l-Kasım el-Kürkânî'nin, “Allah Teâlâ'nın doksandokuz esmâ-i ilâhiyesi, kul seyru sülûk hâlindeyken, daha vâsıl ilellah olmadan, güzel vasıflar hâlinde onda tecellî eder”¹⁵ sözünü nakleden Sühreverdî, Şeyh Ebû'l-Kâsım'ın bu sözüyle, kulun beşeriyet hâli ve za'fiyetine münâsîp düşecek şekilde, her bir esmâ-i ilâhiyeden bir vasıf alabileceğini ifade ettiğini, meselâ; kul, Allah Teâlâ'nın “Rahîm” ismi şerifinden, beşerî hâl ve kusuru ölçüsünde, rahmet ve merhamet ahlâkını alacağını, meşâyih-ı kirâmın, en şerefli ilimleri olan Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları konusunda yaptıkları bütün işaret ve yorumlarıyla hep bu manayı kastettiklerini söyler ve konuyla ilgili şu mühim uyarıyı yapar:

¹⁰ Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; İbn Ebi-d Dünya, *Kitabü'l- Evliya*, nr. 1; Beğavî, *Şerhü's-Sünne*, 1/142; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 696 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, nr. 7880..

¹¹ Abdülkadir Geylânî, *Sırrü'l-Esrar ve Mazharu'l-Envâr*, tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 27.

¹² Attar, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Süleyman Uludağ), s. 257 (Semerkand yay, 2013, 1. Baskı).

¹³ bk Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1884 ve 2256.

¹⁴ Ömer b. Muhammed Şihabüddin Sühreverdî, *Avarifü'l-Meârif/Gerçek Tasavvuf*, çev.. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011, s. 300.

¹⁵ Gazâlî, bu sözü Şeyh Ebû Ali el-Farmedî'den bahsi geçen şeyhten naklederken işittiğini söyler. Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, s. 127.

“Bu sıfat ve isimlerin kulda tecellisini hâşâ, Allah Teâlâ'nın kulun içine girmesi (hulul etmesi) gibi bir şey anlayan herkes, zındık olmuş ve dinden çıkmıştır.”¹⁶

Ruzbehân Baklî, *"Allah, Âdemi kendi suretinde yarattı"*¹⁷ hadisindeki kastın, insanın Allah'a benzemesi değil, O'nun sıfatlarıyla ahlâklanması olduğunu hatırlatır; insandaki batınî nimetlerden aklın, kalbin, ruhun, nefsin ve sırrın her birinin ilahî sıfatlardan kendisine layık şekilde nur ve ahlâk aldığını söyler ve bunun nasıl olduğunu açıklar.¹⁸

İmam Kastallânî, *Buhârî Şerhinde, "Allah, Âdemi kendi suretinde yarattı"* hadisinde insana bir şeref ve yücelik kazandırmak için böyle buyrulduğunu, yoksa hadisin, Allah Âdem'i zâtıyla kendine benzer bir şekilde yarattı manasında olmadığını, hadisin ayrıca, yüce Allah Âdem'i kemal ve cemalde diğer hiçbir varlığın kendisine ortak olmayacağı bir sıfatta yarattı manasına geldiğini, insan, Cenâb-ı Hakk'ın özel tecellilerine mazhar olduğu için varlık âleminin özü, hülâsası ve meyvesi olduğunu, *"Biz insanoğlunu çok şerefli yarattık; onu yarattıklarımızın bir çoğundan üstün yaptık"*¹⁹ ayetinin bunu işaret ettiğini söyler.²⁰

İmam Kuşeyrî, *"Rabbânîler (her şeyi ile Rabbe ait halis kul) olun"*²¹ ayetine, âlim, hikmet sahibi, bakışı ve ahlâkı ile Hakk'ın ahlâkı ile ahlâklanmış kimseler olun" manasını verir ve Allah Teâlâ'nın ihsan ettiği feraset nurundan en fazla pay sahibi olanların, Rabbânîler olduğunu söyler.²²

“Rabbânî olmaya”, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak manası veren arifler olduğu gibi,²³ marifetullah ve hikmet sahibi,²⁴ hakikatleri Allah'tan işiten ve Allah ile konuşan, başkasına kapalı olan ilm-i ledün kendisine

¹⁶ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf*, s. 300-301.

¹⁷ Buhari, İsti'zan 1; Müslim, Cennet, 28, Birr, 115. Hadis, *"Allah Âdem'i Rahman'ın suretinde yarattı"* şeklinde de rivayet edilmiştir.

¹⁸ Ruzbehân Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiki'l-Kur'ân*, tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, 2/371-372.

¹⁹ İsrâ, 17/70.

²⁰ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, Beyrut, 1996, 7/234-235.

²¹ Âl-i İmran, 3/79.

²² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 451.

²³ Bk. Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Hakâikü't-Tefsir*, tahk. Seyyid İmran, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut 2001, 1/105; Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/161.

²⁴ Sülemî, Sülemî, *Hakâikü't-Tefsir*, 1/103.

keşfedilmiş ve Rabbine hiçbir hali tercih etmeyen kimse manaları da verilmiştir.²⁵

Vâsıtı, “*Resûlüm, şüphesiz sen çok büyük bir ahlâk üzeresin.*” (Kalem 68/4) ayetindeki büyük ahlâkı, “Kulun Allah Teâlâ’yı ileri derecede tanimasından dolayı, (O’nunla huzur bulup) kimseye hasım olmaması ve (bu ilahî neşeyle) herkesi affettiği için kimsenin de kendisiyle çekişmeye girmemesi” şeklinde tarif etmiştir. Hüseyin b. Mansur ise ayete, “Resûlüm, sen Hakk’ı müşahede ettikten sonra halkın cefası sana bir tesir etmedi”²⁶ manasını verir.

Abdülkadir-i Geylânî, güzel ahlâkın, Allah Teâlâ’yı müşahede ettikten sonra (bu müşahedenin lezzeti ve kuvvetiyle) halkın cefasından etkilenmemek olduğunu söyler ve güzel ahlâkın içine şey daha ilave eder: Kusurlarını bildiğinden dolayı nefisini küçük görmek, kendilerine iman ve hikmet verilen halkı (müminleri) gözünde büyütmek (onlara gereken hürmeti göstermek).²⁷

Bu yorumlardan hareketle, kulun Cenab-ı Hakk’ın zatını ve sıfatlarını tanınması arttıkça, onlardan elde ettiği nurun da arttığını, bu nur ile göğsünün genişlediğini, kulun ilahî ahlâk ile ahlâklandığını ve bunun halka şefkat ve merhamet olarak yansıdığını söyleyebiliriz. Çünkü Cüneyd-i Bağdâdî, muhabbeti, “Sevenin (kötü) sıfatlarının gidip, onların yerine sevgilinin (güzel) sıfatlarının gelmesi”²⁸ olarak tarif eder. Bundan Allah’ın velilerinin nefislerinin çirkin sıfatları temizlenince, buna mükâfat ve bedel olarak sevdikleri yüce Mevla’nın güzel sıfatlarından nasiplendiklerini anlıyoruz.

Ariflerden Muhammed b. Fadl’a göre, marifet, kalplerin Allah Teâlâ ile hayat bulmasıdır.²⁹ Onunla hayat bulan kalp, dirilir, feyizlenir, kuvvetlenir, diğer kalplere hayat ve rahmet sebebi olur. Şah-ı Nakşibend’in belirttiği gibi, yüce Rabbin lütuflarını müşahade eden kalp öyle bir kuvvet

²⁵ Sülemî, Sülemî, *Hakâikü’t-Tefsir*, 1/104-105; Baklı, Ruzbehân, *Arâisü’l-Beyân*, 1/160.

²⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 467.

²⁷ Abdülvehhab Şa’rânî, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ/Levâkihu’l-Envâr fi Tabakati’l-Ahyâr*, tahk. Süleyman es-Sâlih, Dâru’l-Marife, Beyrut 2005, s. 190,

²⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 591.

²⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 585.

kazanır ki, bir dağ bir saman çöpü gibi hafif gelir. Arif işte bu kuvvetle, taliplerin yükünü çeker, kusurlarına tahammül gösterir, onlara kerem eder.³⁰

Aslında her varlıkta ilahî bir tecelli vardır, her insan ilahî sıfatlardan nasiplenmeye müheyyadır ancak herkes buna talip ve müştak değildir. Kullar arasında sabikûn mukarrebun vasfındaki arifler, bu fazilette de önde olup halka önderlik yapacak bir makamı ahzetmişlerdir. Abdülkerim-i Cîlî'nin belirttiği gibi, yüce Allah bu kâinata her varlığa, o varlığın durumu ve kabiliyeti nispetinde belli isimleriyle tecelli ederken, insan-ı kâmile bütün güzel isimleriyle tecelli etmiştir. İnsan-ı kâmil, Cenab-ı Hak ile varlıklar arasında bir vasıttır.³¹ Cîlî'nin anlayışında insan-ı kâmil deyince ilk akla gelenin Resûlullah (s.a.v) olduğunu hatırlatalım. Ondan sonra diğer peygamberler ve derecelerine göre veliler gelir. Bu güzel isimlerin tecellilerine mazhar olan bir arif, yeryüzünde Allah'ın şahidi olur, "*Mümin müminin aynasıdır*"³² hadisindeki sır gerçekleşir. bazıları, hadisteki birinci müminin kâmil mümin, ikinci müminin ise Allah Teâlâ olduğunu söylerler. Şah-ı Geylânî, müminin imanı sahih olunca, sözü, hali ve yakınlığı ile bütün halka bir ayna görevi yaptığını, herkesin dinini (hal ve gidişatını) kendilerine gösterdiğini söyler.³³

Esmâ-i ilahiye ile ahlâklanan arif, bunu halka muamelesinde gösterir. Zaten bir kimsenin Allah dostu olduğu, ahlâkından anlaşılır.

Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, yüce Allah'ın, kendisine, "Benim sana ne yaptığımı görüyorsan, mahlûkatıma karşı aynısını yap" diye nida ettiğini;

³⁰ Salahüddin b. Mübarek El-Buhârî, *Şah-ı Nakşibend/Gönüller Nakkâşî*, çev. Süleyman İzzî Teşrifâtî. Sad: Mustafa Özsaray, İz yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 92.

³¹ bk. Abdurrahman Câmî, *Nakdü'n-Nüsûs fî Şerhi Nakşî'l-Fusus*, Tahran 1380 h, s. 104 İbrahim Düzen, *Aziz Neseî'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan*, Ankara, 1991, s. 216. İbn Arabî, insan-ı kâmilî şöyle tanıtır: "Allah'ın halifesi olan insan, Allah'ın zât, sıfat ve fiillerinin en mükemmel şekliyle tecelli ettiği varlıktır. O, Allah ile âlem arasında, zâhir ile bâtın arasında (berzah)dır. O, bütün ilâhî kemâl mânâları kendinde gerçekleştiren insandır. Âlem, bir ayna gibidir. İnsan-ı kâmil, bu aynanın cilâsıdır." Bkz. İbn Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, tahk. Ebü'A'lâ Afifî, Beyrut 1980, s. 49. *Fusûs* şârihleri, bu sözleri şöyle açıklamışlardır: "İnsan-ı kâmil, Allah Teâlâ'nın kendisine yerleştirdiği ilâhî kuvvetler ve kabiliyetler, rahmânî sıfat ve yetkilerle Allah'ın esmâsını yansıtmakta; rahmânî yönüyle Allah Teâlâ'dan aldığı feyiz ve nuru, beşer yönüyle hemcinslerine aktarmaktadır." Bk. Câmî, *Nakdü'n-Nüsûs fî Şerhi Nakşî'l-Fusus*, s. 104. "Allah, zayıf kullar ilâhî marifete ve yüce sırlara güç yetirebilsinler diye arada nebî ve velileri tayin etmiştir. İnsan-ı kâmil, ilâhî hilâfetin en üst makamında yer alır." Bk. Câmî, *a.g.e.*, s. 103-104; İsmail Ankaravî, *Nakşü'l-Fusus Şerhi*, haz. İlhan Kutluer, İstanbul, 1995, s. 19-20.

³² Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 238; Ebû Davud, Edeb, 49.

³³ Geylânî, *Fethü'r-Rabbânî*, s. 277.

kendisinin, “Allah’ım, ben aynısı kuluna yapamam” dediğinde, Allah’ın, “Benden yardım iste” dediğini söyler.³⁴

Zünnun-i Mısrî, ilahî ahlâkla ahlâklanan arifin halini şöyle özetler: “Arifin halkla geçimi Allah Teâlâ’nın halka muamelesi gibidir. Arif de Allah Teâlâ’nın ahlâkı ile ahlâklanarak, senin yükünü ve zahmetini çeker, sana yumuşak davranıp kusurlarını affeder.”³⁵

Cüneyd-i Bağdâdî ise yüce Mevla’sını tanıyan arifte olması gereken rahmet ahlâkını şöyle hatırlatır: “Arif, iyilerin ve kötülerin üzerine basıp gittiği yer gibi (herkese tahammüllü) olmalıdır. Herkesi gölgelendiren bulut gibi (iyiliği umumi) olmalıdır. Yağmur gibi olup sevdiğine ve sevmediğine suyunu akıtmalı (herkese hayır ve fayda vermelidir).”³⁶

Yine Cüneyd-i Bağdâdî’nin, “Arif, her kesimdeki insanla onun hâline uygun davranır, öyle ki herkes onu kendisi gibi bulur, kendisindeki marifet ve hallerden faydalanabilmeleri için, o, her kesimin içinde onların anlayacağı seviyede konuşur (bütün Peygamberlerin yaptığı gibi, herkese akli ölçüsünde hitap eder)³⁷ sözünden, Rabbânî âlimlerin yüce Rabbin usulünce hareket ettiklerini, peygamberî metodla halkın seviyesine inip hakikati kâl ve hâl diliyle anlattıklarını anlıyoruz.

Kısaca, Esmâ-i Hüsnâ ile ahlâklanmak, o isimlerin gerektirdiği şekilde amel etmek ve onların edebine göre kulluk haline bürünmektir. Âlimler, “Allah” ism-i şerifi hariç, kulun diğer bütün isimlerden ahlâk olarak bir pay alabileceğini söylemişlerdir.³⁸ Bunda da ölçü ve örnek Resûlullah (s.a.v) olmalıdır ki kul Mevla’sına sevilsin, bilerek veya bilmeden hevaya

³⁴ Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan Harakânî/Hayatı-Eserleri*, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Kars, 2004, s. 251.

³⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 581.

³⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 582.

³⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 585.

³⁸ Zerruk, *el-Mesdidü'l-Esnâ*, s. 22; Ahmed b. Muhammed, İbn Acibe, *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, tahk. Âsım İbrahim el-Keyyâlî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, s. 110. İbn Acibe, bu görüşün zahir ehlinin mezhebi olduğunu, batın ehlinin hakikat ehlinin mezhebine göre ise, Allah ismi ile de taalluk ve tahalluk olabileceğini söyler. Ona göre lafza-i celal (Allah ismi) ile tahalluk (ahalklanma), Allah'ta fani olmak ve O'ndan başkasından gaybet halinde bulunmaktır. Bk. İbn Acibe, *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, s. 110-111. İbn Acibe, eserinin diğer bir yerinde Allah Teâlâ'nın bütün isimleriyle taalluk, tahalluk ve tahakkukun mümkün olacağını söyler. Ona göre, taalluk; ismin taşıdığı mananın kendisinde hasıl olmasını istemektir. Tahalluk; ismin ortaya koyduğu ameli elde etmek için mücadele yapmaktır. Tahakkuk; isimdeki mananın (sıfatın) kulun kalbinde iyice yerleşmesi, genelde ondan ayrılması yani kulun o sıfat üzere yaşamasıdır. Bk. İbn Acibe, *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, s. 120.

tapma yolu kesilsin. İbn Berrâcan, Allah'ın Resûlü'nün (s.a.v) sünneti üzere Allah'ın isimlerinin muktezasıyla kullukta ne kadar yükselme olursa, o derece Allah'a yakınlık hâsıl olacağını, O'na yakınlık ölçüsünde de kula Allah'ın inayet, ihsan, lütuf ve rahmetinin gerçekleşeceğini belirtir ki,³⁹ bu çok önemlidir. Çünkü kimse, Resûlullah'a (s.a.v) tabi olmadan kendi aklı, siyaseti ve felsefesiyle yüce Allah'ın isimlerini tanıyıp onlardan nasıl nasipleneceğini bilemez. Cüneyd-i Bağdâdî'nin belirttiği gibi, Resûlullah'ın (s.a.v) izini takip etmek hariç, Allah'a giden bütün yollar halka kapalıdır.⁴⁰

Esma-i Hüsnâ'nın Arifteki Tecellileri

Şimdi ariflerin Esma-i Hüsnâ'dan aldığı payın ahlâk olarak nasıl yansıdığına bir kaç örnek verelim:

İmam Gazâlî, kulun “*er-Rahmân*” isminden alacağı payını şöyle açıklar: “Allah Teâlâ'nın gafil kullarına merhamet eder, onları, sert bir şekilde değil; yumuşak bir üslupla vaaz ve nasihatle gaflet yolundan Allah'a yöneltir. Günahkarlara eza gözüyle değil rahmet gözüyle bakar. Alemde meydana gelen bütün günahları, sanki kendisine ait bir günah gibi görür, onları gidermek için bütün gücünü kullanmaktan çekinmez. Bunu, günahkar kimse Allah'ın gazabına düşmesin ve O'nun yakınlığından uzak kalmasın diye ona acıyarak yapar.”

Gazâlî, kulun “*er-Rahîm*” isminden alacağı payını ise şöyle açıklar: “Muhtaç birini gördüğü zaman, gücü nispetinde onun ihtiyacını giderir. Yakınında ve beldesinde bir fakir varsa, malıyla, mevkisiyle yahut aracı olarak onun fakirliğini gidermek için çalışır. Eğer bütün bunlardan aciz kalırsa ona duasıyla yardım eder, haline acıyıp üzülür, onun sıkıntısına ortak olur.”⁴¹

Kuşeyrî ise kulun “*es-Selâm*” isminden alacağı payını şöyle açıklar: “Bu ismi yakinen tanıyan kimsenin edebi, Mevla'sına kalb-i selim ile dönmektir. Kalb-i selim, hainlik, aldatma, kin ve hasetten kurtulmuş kalptir.

³⁹ İbn Berrâcan, Abdüsselam el-İşbîlî, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, 1. Baskı, 2/296.

⁴⁰ Ahmed b. Abdullah Ebû Nuaym el-İsefehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Esfiya*, tahk. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, 10/267; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, Halep, 1986, s. 210; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 112.

⁴¹ Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, s. 50-51.

O, bütün Müslümanlara karşı içinde ancak safiyet, halis niyet, sıdk ve samimiyet taşır. Bütün müslümanlara karşı güzel zan besler, sadece kendisini kötü görür. Onlardan hiçbirine karşı kalbinde kötülük taşımaz, onlara hayır dua eder. Kendisine kötülük yapana iyilik yapar, zulmedeni affeder, intikam peşinde koşmaz.”⁴²

Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ* isimli hadis şerhinde, Esmâ-i Hüsnâyı açıklarken pet çoğunda arifin alacağı nasibi özetler. “Es-Selam” ism-i şerifini açıklarken, arifin, tanısın veya tanımasın bütün Müslümanlara selam ve selamet olduğunu, içinde kimseye karşı kin bulundurmadığını, kimseyle çekişmediğini, elinden ve dilinden Müslümanların güvende olduğunu, onlara son derece şefkatli davrandığını, mümin kardeşinden bir kusur görse, ona yetmiş tane mazeret aradığını, mazeret bulamadığı zaman da kusur arayan nefsini kınadığını kaydeder.⁴³

Ahmed İbn Acibe, “el-Kuddûs=Bütün kusurlardan uzak, temiz, mukaddes” ism-i şerifinden elde edilecek ahlâkı şöyle açıklar: “Kulun, azalarını günah ve hataların kirinden, nefsinin şehvetlerine tabi olmaktan, malını haram ve şüpheli şeylerden, kalbini gafletin kirlerinden, ruhunu tembellik ve miskinlikten, sırrını masivayı düşünmekten ve ağyara yönelmekten temizlemesidir.”⁴⁴

İbn Acibe, “el-Gaffâr=Çok affeden” ism-i şerifinden kulun alacağı ahlâkın, Allah’ın kullarını çok affetmek, sana zulmetseler de onlardan davacı olmamak, seninle eğlenip alay etseler de onlara kin gütmemek; Sahabeden Ebû Damdam (r.a) gibi,⁴⁵ kendini çekiştiren Müslümanlara sadaka olarak hakkını helal etmek olduğunu belirtir. Bu isimle tahakkukun ise, bu vasıfların kulda sabit bir ahlâk ve huy haline gelmesi, öyle ki ona eziyet edildiğinde; Hz. Peygamber (s.a.v) gibi, “Allah’ım kavmimi affet, çünkü onlar bilmiyorlar”⁴⁶ diyebilmesidir.⁴⁷

⁴² Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*, s. 16.

⁴³ Ali b. Sultan el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, tahk. Cemal Aytânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 5/172.

⁴⁴ İbn Acibe, *Tefsîru'l-Fatihati'l-Kebîr*, s. 121.

⁴⁵ Resûlullah (s.a.v), “Sizden birisi, Ebû Damdam gibi olamıyor mu?” diye sordu. Ashap, “Ebû Damdam ne yapardı?” diye sorduklarında, Efendimiz (s.a.v), “O her sabah şöyle derdi: “Bugün bana zulmedene (gıybetimi yapıp haksızlık edene) hakkımı başışladım. Bana vurana vurmayacağım, sövene sövmeyeceğim, zulmedene zulüm etmeyeceğim.” Ebu Dâvud, Edeb, 36; Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 7026.

⁴⁶ Buhârî, nr. 3477; Müslim, nr. 1792.

İbn Acibe, “el-Halîm” ism-i şerifiyle ahlâklanan ariflerin, kendilerine kötülük edenleri affettiklerini, hatta hilim ve affetme ahlâkını elde etmek için onlara iyilikte bulduklarını; kendisine eziyet eden kimseye hayır dua ettiklerini, hatta Allah’tan onların affını istediklerini ve onun elinden tuttuklarını söyler.⁴⁸ Hz. Peygamber (s.a.v), “*Gelmeyene gitmeyi, vermeyene vermeyi, sana zulmeden affetmeyi dünya ve ahiret ehlinin en faziletli ahlâkı*”⁴⁹ olarak tanıtır. Buna ancak kalbi marifetullah nuru ile genişleyip kuvvetlenen ariflerin güç yetirdiğini konunun sonunda vereceğimiz güzel ahlâk örneklerinden anlayabiliriz.⁵⁰

Ariflerde en açık tecelli eden Esmâ-i Hüsnâ’dan biri de “es-Sabûr” ism-i şerifidir. Arifî Cenab-ı Hakk’a ibadette ve cümle halka hizmette başarılı kılan sabrıdır. Arif, Allah Teâlâ’nın kulların inkar ve isyanlarına karşı sabrını müşahede ettikçe, göğsü genişler, sabrı artar, azmi kuvvetlenir. Bu sabır ve azimle ibadetleri eda, haramlara veda, musibetlere rıza, eziyetlere tahammül kolay olur. Rivayete göre Hz. Musâ (a.s), “İlahî, senden, benim hakkımda bende olmayan şeylerin söylenmemesini (hakkımda iftira yapılmamasını) istiyorum!” deyince, Allah Teâlâ ona şöyle vahyetmiştir:

“Ben kendi zatım için yapmadığımı, senin için nasıl yaparım. (İnsanlar benim hakkımda da olmadık şeyler söylerler; sen de benim gibi sabreyle!”⁵¹

Biz, burada konumuza örnek olacak isimlerden bazılarına değindik. Esmâ-i Hüsnâ içinde, “el-Kahhâr=Kahreden, her şeye hükmünü geçiren”, “el-Müzill=Zelil eden, hor hakir bırakan”, “el-Hâfid= Alçaltan, zalimleri, düşmanları aşağı indiren, dilediğinin makamını aşağı düşüren”, “ed-Dârr=Dilediklerine zarar veren, zarar verecek şeyleri yaratan, kullarını zorluk ve ziyanlar ile imtihan eden”, “el-Müntekim=Tövbe etmeyip isyanında ısrar

⁴⁷ İbn Acibe, *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, s. 129.

⁴⁸ İbn Acibe, *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, s. 142.

⁴⁹ Ahmed, *Müsned*, 4/158; İbn Ebi'd-Dünya, *Mekârimü'l-Ahlâk*, s. 27; Hâkim, *Müstedrek*, 4/162; Beğavî, *Şerhü's-Sünne*, 13/31 (nr. 3443).

⁵⁰ Burada iki verelim: Yahya b. Ziyad Hârisî'nin kötü bir kölesi vardı. Kendisine, “Bu kötü huylu köleyi niçin yanında tutuyorsun?” diye sorduklarında, Yahya, “Onda hilmi (yumuşak ve geniş olmayı) öğrenmek için” demiştir. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 471. Ahnef b. Kays da, sevimsiz ve geçimsiz siyahî kölesini kendisinden hilim öğrenmek için yanında tuttuğunu söyler. bk. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*, Beyrut, 1999, s. 60.

⁵¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 471.

eden günahkâr ve zalimlerden intikam alan” manasında sıfatlar da vardır. Allah Teâlâ, Rahman ve Rahim olduğu gibi, azabı şiddetli olandır. Günahları çokça affeden olduğu gibi, hesabı çetin, yakalaması kuvvetlidir. Kainatta ve kulların içinde her ismin bir mahalli ve mazharı vardır. Allah’ın mümin, muvahhid, muttaki dostları ile, inkar eden, devamlı zulmeden, âlemi fesada veren, isyanda ısrar eden kafirler, zalimler ve fasıklar bir değildir. Hepsi aynı zatın kullarıdır fakat hepsi aynı sıfatların mazharı değildir.

Arifler de böyledir. Yeri gelince Allah için severler, yeri gelince Allah için kızarlar. Yeri gelince Allah için halka mallarını ve canlarını verirken, ilahi izin ve rıza yoksa kimseye zerre bir şey vermezler. Onlar her işlerinde halka değil, Hakk’a bakarlar. Farkları budur, faziletleri de bundandır.

Allah Teâlâ, bazı isimlerini kullarına kendisi vermiştir. Meselâ, “el-Mümin” ismini, müminlere vermiştir. Hz. Peygamber’e (s.a.v) ayrıca “Raûf” ve “Rahîm” isimlerini vermiştir (Tövbe 9/128). Kuşeyrî’nin belirttiği gibi, isimlerde ortaklık, zatlarda ortaklığı gerektirmez.⁵² Yüce Allah zat, sıfat ve fiilleriyle hiç kimseye benzemez, hiç kimse de O’na benzemez.

Marifetle Oluşan Merhamet

Yukarıdaki açıklamalardan marifet ehlinin ilahî sıfatların tecellilerine en yüksek seviyede mazhar olup Allah’ın boyası ile boyanmış, ilahî ahlâk ile süslenmiş, âlemlerin Rabbini tanımanın sevinç ve huzuruyla her şeyini O’nun için O’nun kullarına feda edecek seviyeye gelmiş kimseler olduğunu anlıyoruz. Hadiste belirtildiği gibi, içine ilahî nur ve sevgi giren kalp açılır⁵³ genişler, kuvvetlenir, tatlanır, bundan sonra Hakk’a ibadette ve halka hizmette koşar. Nur kalbi yumuşatır, safileştirir, inceltir; herkese karşı samimi, şefkatli ve merhametli hale getirir.⁵⁴

⁵² Abdülkerim el-Kuşeyrî, *et-Tahbir fi’t-Tezkîr Şerhu Esmâillahi’l-Hüsnâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999, s. 16.

⁵³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/311; Beyhakî, *ez-Zühed*, nr. 974; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 7/219. Hz. Peygamber (s.a.v) nurla açılan kalbin alametini şöyle haber verir: “Aldanma yurdu olan dünyadan gönlünü çeker, ebediyet yurdu ahirete yönelir ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanır.”

⁵⁴ Konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyrulur: “Allah Teâlâ’nın yeryüzünde yaşayanlar içinde (feyiz ve nur) kapları vardır. Rabbinizin kapları salih kullarının kalpleridir. Bu kalplerin O’na en sevgili olanları, en yumuşak ve en ince olanlarıdır.” Bk. Ahmed, *Kitabü’z-Zühed*,

Cüneyd-i Bağdâdî, kendisine yüce bir ilim (marifetullah) ve şerefli bir derece (velayet) ihsan edilen kimseye düşen görevin, kendisini kınayan ve ayıplayan kimselerden yüz çevirip uzaklaşmak değil, aksine onlar bir belaya düştüklerinde onlar için Allah'a şefaathçi olmak (dua ederek belanın kalkmasını istemek), günahkarların ıslahına yardımcı olmak, onların Allah'ın hitabını (hükmünü) anlamalarına rehberlik yapmak ve kurtuluşlarına koşmak olduğunu belirtir, bunların alimlerin elde edeceği hakikatler ve hikmet sahiplerinin ulaşacağı haller olduğunu hatırlatarak şunu ilave eder: "Halkın içinde Allah'a en sevimli olanlar, O'nun ıyaline (yaratıklarına) en faydalı olanlar ve O'nun cümle halkına menfaat verenlerdir."⁵⁵

Resûlullah (s.a.v) kalpleri marifetle mamur olmuş bu rahmet insanları şöyle tanıtır:

"Ümmetimden kırk kişi, İbrahim'in (a.s) kalbi (hali ve ahlâkı) üzere bulunur. Onların (varlığı, taatı ve duaları) vesilesiyle Allah yeryüzündekilerden azap ve belaları defeder. Onlara abdâl denir. Onlar bu dereceye çokça namaz, oruç ve sadaka ile ulaşmadılar. Onların bu dereceye ulaşmaları cömertlikleri, müslümanları samimi olarak sevmeleri ve onlara nasihat etmeleri sebebiyledir."⁵⁶

Ebû Abdurrahman-ı Sülemî, Allah Teâlâ'nın, sıddikiyet mertebesine yükselttiği kimselere özel bir nur verdiğini, "*Müminin ferasetinden sakının. Şüphesiz o yüce Allah'ın nuru ile bakar*"⁵⁷ hadisinin bunu ifade ettiğini, bu nura sahip olanların halkın idrak edemediklerini idrak ettiklerini ve göremediklerini gördüklerini söyler ve bu nurun, arife kazandırdığı rahmet ahlâkını şöyle özetler:

"O, halka, nefislerinden daha merhametli ve şefkatli olur. Onlar içinde bir âsi gördüğünde, muhakkak Allah Teâlâ'dan ona tövbe nasip etmesini ister. Tövbe eden birini gördüğünde, Allah'tan, onun tövbesini nasuh tövbesi yapmasını ister. Bir mürid gördüğünde, Allah'tan onu,

nr. 827; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 6/97; Abdullah b. Ahmed, *Zevaidü'l-Züh*, 153; Süyûtî, *es-Sağır*, nr. 2375; Elbani, *Sahiha*, nr. 1691.

⁵⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/294.

⁵⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/173; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10390; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/63.

⁵⁷ Buharî, *Tarihu'l-Kebir*, 4/1/ 354. Tirmizî, *Tefsir* (16), 6; Taberani, *el-Kebir*, nr. 7496; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 4/94; Hatib, *Tarihu Bağdat*, 3/191; İbn Abdilber, *Beyani'l-İlm*, 196; Süyûtî, *es-Sağır*, nr. 151; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/267.

muradların (Hak tararından seçilip sevilen kimseler) mertebesine ulaştırmasını ister.”⁵⁸

Beyazid-i Bistâmî (261/875), halka merhameti, onların yükünü çekmeyi ilahî muhabbetin bir gereği görür ve der ki:

“Eğer Allah Teâlâ, bütün halkın yerine beni cehenneme atsa, ben de sabretsem; O’nun muhabbetini dava etmemin yanında bu çok az bir şey olur. Eğer O, beni ve bütün halkı affetse, bu O’nun şefkatinin ve merhametinin yanında fazla bir şey değildir.”⁵⁹

Yine onun gönlündeki marifeti ve merhameti yansıtan bir duası şöyledir: “İlahî, eğer geçmiş ilminde birine ateşle azap yapmak varsa, cehennemde cesedimi, başkası sığmayacak kadar büyüt! (Cehennemi ben doldurayım, orada hiçbir mümine yer kalmasın)”⁶⁰

Bistâmî, “İnsanların Cenab-ı Hakk’a en yakın olanları, en fazla halkın yükünü çeken ve bunu yaparken ahlâkı güzel olandır”⁶¹ der.

Ebü’l-Hasanî Harakânî (425/1033), gönül dünyasında yaşadığı fikrî seyri ve elde ettiği marifeti şöyle özetler:

“Hak Teâlâ bana öyle bir fikir (nurânî tefekkür) verdi ki O’nun bütün mahlûkatını onda gördüm; onda kalıp durdum, gece gündüz onun meşguliyeti beni sardı, fikir basirete dönüştü, basta (inşiraha) ve muhabbete dönüştü, sonra heybet ve vakara dönüştü. O fikirle O’nun birliğini kavradım ve öyle bir mertebeye ulaştım ki fikir hikmete dönüştü, dosdoğru yola ve halka şefkat haline dönüştü. O’nun halkına kendimden daha şefkatlisini görmedim; dedim ki:

“Keşke bütün halkın yerine ben ölseydim de halkın ölümü tatması gerekmeseydi. Keşke bütün halkın hesabımı benden sorsaydı da halkın kıyamette hesap vermesi gerekmeseydi. Keşke bütün halkın azabını bana çektirseydi de onların cehennemi görmeleri gerekmeseydi.”⁶²

⁵⁸ Ebû Abdurrahman Sülemî, *Mecmuatu Âsâri Ebi Abdurrahman es-Sülemî (Kitabu Fusûlin fi’l-Tasavvuf)*, Kum, 1388, 3/185.

⁵⁹ Feridüddin Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, tahk. Âsım İbrahim Keyyâlî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s. 187. Ayrıca bk. Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, s. 257.

⁶⁰ Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan Harakânî*, s. 159.

⁶¹ Attar, *Tezkire*, s. 193 (trc. S. 263).

⁶² Attar, *Tezkiretü’l-Evliya* (trc. Süleyman Uludağ), s. 832; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 159.

Harakânî, Cenab-ı Hakk'a yaptığı bir münacatında, “Eğer bütün dünyada senin yaratıklarına karşı benden daha şefkatli bir kimse bulunursa, o vakit ben kendimden utanç duyarım”⁶³ der.

Hz. Mevlana, “Hak ile olanların ve Hak'ta fani olanların, daima cömertlik halinde olacaklarını”⁶⁴ söyler. Çünkü Hak âşıkları, bir hadiste de geçtiği gibi, Cenab-ı Hakk'ın en büyük ahlâkının sehavet olduğunu⁶⁵ bilirler.

Bistâmî'ye göre, arifin yapması gereken asgari şey; kendisine ait olan bütün malı ve mülkü Allah yolunda harcamaktır. Hak olan budur. Çünkü, dünyada ve ahirette olanların hepsi, O'nun muhabbetinin şualarından bir şua yanında çok az kalır.⁶⁶ Allah Teâlâ'nın, bir kulunu sevdiğinin alameti ona şu üç meziyetin verilmiş olmasıdır: Deniz gibi cömertlik, güneş gibi şefkat, yer gibi tevazu.⁶⁷

Arif sufiler, kendilerine eziyet verenleri affettikleri gibi, onlara karşı suç işleyenleri gönül hoşluğu ile affedip kendileri kusur sahibinden özür dilerler, kimseyi kendilerinden özür dilemeye muhtaç etmezler; böyle bir durumu marifete ve fütüvvete aykırı görürler.⁶⁸ Çünkü arif, yapana değil, yaptırana bakar, sebebi değil, işin asıl sahibini görür, “Ne gelirse kuluna Allah'tan gelir” inancındandır; “Başınıza gelen herhangi bir musibet, yaptığınız işler yüzündendir. Hâlbuki O, çoğunu da affeder” (Şûrâ 26/30) ayetindeki ikazın kendisine yapıldığını düşünür. Biri ona musibet ve eza sebebi yapılırsa, halini tefekkür eder; intikamla değil istiğfarla meşgul olur. Kısaca arif, acı tatlı her şeyde bir marifet elde etmeye, Hakk'a yönelmeye ve ahlâken terakkiye çalışır.

⁶³ Çiftçi, a.g.e, s. 247.

⁶⁴ Osman Nuri Topbaş, *Mesnevî Bahçesinden Bir Testi Su*, Erkam Yayınları, İstanbul 1998, s. 49.

⁶⁵ Hadiste, “*Sehavet, Allah'ın en büyük ahlâkıdır*” buyrulur. Bk. Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 3542; Münzirî, *et-Terğîb*, nr 3848 (Burada, hadisi Ebü'Şeyh İbn Hibban'ın *Kitabü's-Sevab*'da naklettiği kaydı vardır.

⁶⁶ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 189 (trc. S. 259).

⁶⁷ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 190 (trc. S. 260).

⁶⁸ Herevî, *Menâzilü's-Sâirin* adlı eserinde der ki: “Şunu bil: Kim, düşmanını (barışmak için) bir aracıya muhtaç eder ve kendisinden özür dilemesinden utanmazsa, o, fütüvvetin kokusunu almamıştır. Bk. Abdullah el-Ensârî Herevî, *Menâzilü's-Sâirin*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, s. 62.

Ebû Ali Cüzcânî, arifin halini iki şeyle özetler: “Arif, tamamıyla gönlünü Mevla’sına, bedenini halka hizmete veren kimsedir.”⁶⁹ İşte bütün şerefi içeren iki fazilet: Tevhid ve hizmet.

Sehl b. Abdullah’ın, “Sufi herkese kanını helal, malını mübah görendir”⁷⁰ sözünden, Hak âşığının gerçekte kendisine ait bir mülk görmediğini, gerekirse Allah yolunda her şeyini feda etmeye hazır olduğunu anlıyoruz. Onların, “*İnsanlardan bazısı vardır ki Allah rızası için kendini feda eder*” (Bakara 2/207) ayetinde övülen kimselere dahil olduğunu söyleyebiliriz.

Süfyan-ı Sevrî, müslümanların başına ciddi bir sıkıntı geldiğinde o kadar üzüldü ki, üzüntüsünden beveli kana dönerdi. Hasan-ı Basrî, bütün Müslümanlara şefkat ve merhamet göstermeyi abdalın (maneviyat erlerinin) alameti içinde sayar.⁷¹

Şakik-i Belhî’nin, “Kim kötü hale düşmüş birine acımazsa, onun kendisi en kötü haldedir”⁷² sözü, Allah dostlarının insana bakışına ve şefkatine güzel bir örnektir.

Ahmet Yesevî, şeriat, tarikat ve marifetten sonra ulaşılan hakikat kapısının on makamını açıklarken, birinci makamı “Herkesin yolunun toprağı olmak”⁷³ diye tanıtır. Yani hakikate ulaşan bir arif kibir ve benlikten tamamen temizlenip cümle halka karşı alçak gönüllü ve tevazu sahibi olur. Bu tevazu, toprak gibi herkesi üzerinde taşımak, içine ne atılsa ortaya güzel şeyler çıkarmak ve kötülüğü giderip iyiliği yaymaktır. Sufi alçak gönüllü olsa Hak Teâlâ’yı bulur. Ateşe baksa Hak’ı görür, suya baksa Hakk’ı görür, yukarı baksa Hakk’ı görür, ileri baksa Hakk’ı görür, otursa müşahede gözüyle Hakk’ı görür, böylece ilme’l-yakin ve ayne’l-yakin makamını bulur.⁷⁴

Seyyid Ahmed Siyahî (k.s), bu ümmetin önüne irşat hizmeti için hazırladığı oğlu Ahmed Hicabî’ye verdiği halifelik icazetinde der ki:

⁶⁹ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, (trc. S. Uludağ), s. 681.

⁷⁰ Kuşeyri, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 530.

⁷¹ Abdülvehhab Şa’rânî, *Tembihü’l-Muğtarrin*, Beyrut, 2003, s. 96.

⁷² Şa’rânî, *a.g.e.*, s. 99.

⁷³ Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî’nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı”, *Akademik/Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı:2, Ankara, 2017, s. 127.

⁷⁴ Özköse, *a.g.m.*, s. 127.

“Fayda ve menfaat vermede meyveli ağaç gibi, cömertlik ve iyilikseverlikte akan nehir gibi, ihsan etme ve bağışlamada sınırsız deniz gibi ol. Boş şeylere karşı cansız gibi, ayıpları örtmede karanlık gece gibi olmaya çalış.”⁷⁵

Kısaca, ariflerdeki ilahî marifetin halka merhamet olarak yansıdığını söyleyebiliriz. Yani marifetin meyvesi merhamettir. Kulun marifeti ne kadar yüksek olursa, o derece halkı tanır, onların yükünü çeker, onları sabırla idare eder, onlara ilahî ahlâkı uygular; böylece yeryüzünde Allah’ın şahidi, halifesi ve dostu olarak hak dine ve halka hizmet eder.

Rahmet Peygamberine Verasetin Gereği

Ariflerin güzel ahlâkta ve halka hizmette önde olmalarının birinci sebebi yukarıda anlatıldığı gibi Allah Teâlâ’yı yakinen tanıyıp O’nun ahlâkı ile ahlâklanmaları, ikinci önemli sebebi ise, âlemlere rahmet yapılan Resûlullah’ın (s.a.v), ilim, ahlâk ve manevî hallerine varis olmalarıdır.

Resûlullah (s.a.v), ümmetin içindeki varisleri ve onlara bıraktığı mirası şöyle açıklar:

*“Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, altın ve gümüş (cinsi maddî şeylerden) miras bırakmazlar. Onlar, sadece ilim bıraktılar. Kim, o ilmi alırsa büyük bir nasip (ve derece) elde etmiş olur.”*⁷⁶

Resûlullah’ın (s.a.v) hadiste geçen ilimle başta marifetullah olmak üzere, dinin zahirî ve batınî ilimlerini kastettiğini anlayan sufiler, Resûlullah’a (s.a.v) gerçek manada vâris olarak arifleri görürler, çünkü onlar, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ilmine, ibadetine, davet usulüne, sabrına,

⁷⁵ İcazetin devamı şöyledir: Ey oğul, sana dost ve sadık arkadaş lazımsa, “Sevdiğini sırf Allah için sevenlerle birlikte ol. Onlardan kardeşlik bağı kurduğun kimselerin hakkını koru. Bunun için, muhtaç olduğun malın fazlasını ona vererek yahut onu nefsinle eşit tutarak veya onu nefsinde tercih ederek yap. Onun ihtiyacını nefsinin ihtiyacından öne alman daha faziletlidir. İnsanların her sınıfına, özellikle sana muhalif olanlara karşı halim ve selim ol, alçak gönüllü, güler yüzlü, affedici ve sevgini göstererek güzel geçinmeye gayret et. Bu konuda, “Resûlüm, sen gerçekten çok büyük bir ahlâk üzeresin” (Kalem 68/4) hitabına mazhar olan Hz. Peygamber’in (s.a.v), “En faziletli ahlâk, sana gelmeyene gitmen, vermeyene vermen ve zulmedenî affetmendir” Ahmed, *Müsned*, 4/158; İbn Ebi’-d-Dünya, *Mekârimü’l-Ahlâk*, nr. 19; Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, 6/222. bk. Mehmed Zühdü Çelenligil, *Tehassür/Seyyid Ahmed Siyahi ve Oğlu Seyyid Ahmed Hicabî*, haz. Muzaffer Ertaş-Kemal Topçu, Kastamonu 1996, s. 38-40.

⁷⁶ Ebû Dâvûd, *İlim*, 1; Tirmizî, *İlim*, 19; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17; Dârimî, *Mukaddime*, 32; Beğavî, *Şerhü’s-Sünne*, 1/275-276; Hâkim, *Müstedrek*, 1/100-101.

merhametine, âlemlere rahmet ahlâkına, manevî hallerine, marifetine ve muhabbetine en ileri derecede varis ve sahip olmuşlardır.⁷⁷

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde, sufilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) verasette diğer kesimlerden nasıl önde olduğunu şöyle ifade eder:

"Âlim, Hz. Peygamber'e (s.a.v) sözlerinde uydu; ibadet ehli ve zahit ise fiillerinde uydu. Sûfiye (ârife) gelince, o, Allah Resûlü'nün sözlerine ve fiillerine uymada öndedir; ayrıca o, onun (s.a.v) güzel ahlâkına uymayı da ekleyerek bir adım daha öne geçmiştir."⁷⁸

İbn Ebi Cemre'nin belirttiği gibi, âlimlerin, peygamberler gibi tebliğde sabır, davette sıkıntılara tahammül, kendisine kötülük edenlere iyilikle mukabele, onları en güzel yolla Allah'a davet, mümkün olduğu kadar nasihat ve ihsanla kalpleri kazanma gibi güzel ahlâka sahip olmaları Peygamberlere verasetin gereğidir. Keşfe ulaşan kuvvet ve temkin sahibi veliler, Resûlullah'ın (s.a.v) mirasından en büyük paya sahiptirler. Ondaki manevî hâller, derecesine uygun olarak hakiki vârislerde de yeterince mevcuttur."⁷⁹

Hz. Peygamber'e (s.a.v), "Ey Allah'ın Resûlü! Müşriklere beddua ediniz!" denildiği zaman,

"*Ben ancak rahmet olarak gönderildim, azap için gönderilmedim*"⁸⁰ buyurmuştur. Ona varislerin de bu ahlâktan payı olması istenir. Arif, lanetle meşgul olmaz, gerekirse zalimleri Allah'a havale eder.

İmam Şa'rânî, sufilerin bütün müslümanlara hatta hayvanlara karşı gösterdikleri bu şefkatin Hz. Peygamber'e (s.a.v) varis olmalarının gereği olduğunu, buna ancak Allah'ın kalplerini nurlandırdığı kimselerin güç

⁷⁷ Konuyla ilgili geniş açıklama için bk. Ebû Nasr es-Serrac, *el-Lüma'*, tahk. Abdülhalim Mahmud-Tahâ Abdülbaki Sürur, Kahire trs, s. 22-35. Ömer b. Muhammed Şihabüddin Sührverdi, *Avarifü'l-Meârif/Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011, s. 7-15.

⁷⁸ Ahmed b. Muhammed İbn Acibe, *İlâhî Fetihler*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2014, s. 138. Köstendilli Şeyh Ali Halvetî de benzer bir görüşte olup der ki: "Hz. Peygamber'in (s.a.v) halifeleri üç kısımdır: Alimler, sözlerinin varisidir. Salihler, fiillerinin varisidir. Evliya ise hallerinin varisidir." *Köstendilli Ali Halveti/Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, haz. Semih Ceyhan, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 88.

⁷⁹ Ebû Muhammed Abdullah el-Endülüsî İbn Ebî Cemre, *Behçetü'n-Nüfus*, Beyrut, trs. 2/193.

⁸⁰ Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, nr. 1403; Süyutî, *es-Sağîr*, nr. 2585; Ali Muttakî, *Kenzü'l-Ummal*, nr. 31997. Benzer bir hadis için bk. Müslim, *Birr*, 87; Süyutî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/687.

yetireceğini söyler ve velilerden Ebû Abdullah-ı Meğaribî'nin şu sözüne yer verir:

“Kim, günaha düşenlere rahmet gözüyle bakmazsa o, hak tarikattan çıkmıştır.”⁸¹

Resûlullah'ın (s.a.v), ümmetin önderlerine bıraktığı mirasından biri de halkın yükünü, zahmetini ve çilesini severek çekmektir. Malum olduğu üzere bu, bütün peygamberlerin en başta gelen sünnetidir. Onlar, Allah rızası için hayatları boyunca halkın içinde olmuşlar, onların dertleri ile dertlenmişler, inanan insanların tövbe, terbiye, tezkiye ve manevi terakkileri için bir ömür gayret etmişlerdir. Resûlullah (s.a.v), insanların kendisini söz ve davranışlarıyla rahatsız etmesine karşı tedbir almak isteyen amcası Abbas'a,

“Hayır! Allah beni içlerinden alıp huzuruna kavuşturana kadar onların arasında duracağım. Varsın ökçelerime bassınlar, elbiselerimi çeksınler, bir şey olmaz”⁸² buyurarak, kendisinden sonra gelen terbiyecilere Allah yolunda çile çekmeyi miras bırakmıştır. Yine o, kendisine en şiddetli işkenceleri reva gören müşrik kavmi için, “Allah'ım, kavmimi affet, çünkü onlar bilmiyorlar”⁸³ şeklinde dua ederek, âlemlere rahmet olmanın gereğini göstermiş ve kendisine varis olanlara, halkın affi için dua, gözyaşı ve istiğfarı da miras bırakmıştır.

Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996), Allah Teâlâ'yı yakinen tanıyan ariflerin, peygamberlerin Allah Teâlâ'ya delil olma, O'na davet etme ve kalp amellerinde onlara varis olduklarını söyler.⁸⁴

Mekkî Ehl-i bid'at ve ehl-i dünya olan kimsenin, Allah'ın kullar üzerinde bir hücceti, yeryüzünde rahmet vesilesi, Allah'a sevk eden bir delil,

⁸¹ Abdülvehhab Şa'rânî *Tembihü'l-Muğterrin*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 95.

⁸² Darimî, *Mukaddime*, 14; Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, 3/335.

⁸³ bk. Kâdî İyaz, *eş-Şifâ bi Ta'rifi Hukûki'l-Mustafa*, tahk. Hüseyin Abdülhamid Nîl, Şirketü Dâri'l-Erkam, Beyrut 1995, 1/95.

⁸⁴ Ebû Talib Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, *Semer kand Yayınları, İstanbul, 2004, 2/109-110*. Mekkî, marifetullaha sahip bir alimde bulunması gereken vasıfları anlatırken, **Hasan el-Basrî**'nin gerçek fakihle ilgili şu tarifine yer verir: “Fakih, dünyadan gönlünü çekmiş, rağbetini ahirete yöneltmiş, dini konusunda basîret sahibi, Rabbinin ibadetinde devamlı, vera' ehli, müslümanların mal ve ırzından elini ve dilini çekmiş, iffet sahibi ve insanlara samimiyetle nasihat eden kimsedir.” bk. Mekkî, *a.g.e*, 2/96. Ayrıca bk. Darimî, *Sünen*, 1/94 (*Mukaddime*, 29).

dinin davetçisi, muttakiler için bir imam ve Peygamber'e (s.a.v) vâris olamayacağını belirtir. Bu görüşünü,

*"Âlimler, sultanlara karışmadıkları ve dünyaya dalmadıkları müddetçe peygamberlerin eminleri yani güvenilir vârisleridir. Sultanlara karıştıkları ve dünyaya daldıkları zaman, dininizi korumak için onlardan sakının"*⁸⁵

*"Kim dinimizde (herhangi bir şer'î delilin kabul etmediği) yeni bir şey icat ederse, o kişi (ve işi) reddedilir,"*⁸⁶ hadislerine dayandırır.⁸⁷

Arifibillah İbn Acibe, *"Andolsun biz, Zikir'den (Kur'an'dan) sonra Zebur'da da, yeryüzüne kesinlikle salih kullarımın vâris olacağını yazdık"* (Enbiya 21/105) ayetinin işarî tefsirinde, Allah Teâlâ'nın, kendisine teveccüh eden ve yönelen salih kullarını yeryüzüne ve beldelerine vâris yaptığını, bu vârislikten kastın, himmeti ve kalplere nüfuz eden kelamıyla dinin ihyası ve insanların hidayetinde rehberlik olduğunu; bunu Allah'tan korkan muttaki âlimlerle, insanların iç âlemlerinde tasarruf eden ve gavs, aktab, evtad, abdal, nüceba, nükaba,⁸⁸ sâlihler ve terbiye şeyhleri gibi arif-i billah zatların yaptığını belirtir.⁸⁹

Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, "Peygamberimizin vârisleri arasında biz de varız" der ve bunun sebebinin şöyle açıklar: "Çünkü O'nda olan şeylerin bazıları bizde de var. Resûlullah efendimiz (s.a.v) fakirliği seçmişti. Biz de fakirliği tercih etmiş bulunuyoruz. O cömertti. Güzel bir ahlâkı vardı. Hainlik bilmezdi. Basîret sahibiydi. Halkın rehberiydi. Açgözlü ve hırs sahibi değildi. Hayrı ve şerri Allah Teâlâ'dan bilirdi. Tabiatında yalan ve kandırma diye bir şey yoktu. Zamanın esiri değildi. İnsanların korktuğu

⁸⁵ İbn Abdilber, *Beyâni'l-İlm*, 1/185; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 5701; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, 3/100.

⁸⁶ Buhârî, *İ'tisâm*, 20; Müslim, *Ekdîyye*, 17; Ebû Dâvud, *Sünnet*, 5; İbn Mâce, *Mukaddime*, 2.

⁸⁷ Mekkî, *a.g.e.*, 2/164-165.

⁸⁸ Bu tabirler, velilerin derece, sınıf ve görevlerine göre verilen unvanlardır. Gavs olan zât, hepsinin üzerinde bir dereceye sahiptir. Hepsine birden "Ricalullah=Allah'ın seçilmiş has dostları" veya "Ricâlül'l-gayb=halleri halka gizli olan mana âleminin erleri" denir. Velilerin sınıf ve dereceleri hakkında geniş bilgi için bk. Dilaver Selvi, *Kur'an ve Tasavvuf/Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 132-184.

⁸⁹ İbn Acibe, *Bahrü'l-Medid/İbn Acibe Tefsiri* 6/156-157. İbn Acibe, ariflerin yaptığı terbiye hizmetini şöyle özetler: "Onlar, himmet, manevî hal ve sözleriyle insanları terbiye ederek iç âlemlerini tedavi ederler. Bu terbiye, kendilerine tâbi olanlar bütün çirkin sıfatlarından temizlenip her türlü faziletli ahlâkla süsleninceye ve ilâhî kudsî huzura, Hak'la ünsiyet mahalline girmeye ehil oluncaya kadar devam eder. İşte bu zatlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v) manevî mirasının hepsine vâris olmuşlardır."

şeyden korkmazdı. İnsanların güvendiği şeye güvenmezdi. Hiç gururlanmazdı. İşte bunlar evliyanın sıfatlarıdır. Resûlullah efendimiz, ucu bucağı bulunmayan bir umman idi. Eğer o ummandan bir damla ortaya çıksaydı, bütün âlem ve mahlûkat şaşırır kalırdı. Sûfilerin kervanı; Allah Teâlâ, Resûlullah ve Eshâb-ı kirâm sevgisinden ibarettir. Bu kervanda bulunan ve ruhları bunların ruhlarıyla kaynaşan kimseye ne mutlu!"⁹⁰

Hız. Peygamber'e varis olmanın bir gereği de, halkın örnek alıp faydalanması içinde onların arasında bulunmak, bunun için onlara karşı son derece merhametli, müsamahalı ve tevazu sahibi olmaktır. Çünkü sert ve kaba insanın etrafında gönüller toplanmaz.

Seyyid Ahmed Rifâî (578/1182), Hak Teâlâ'nın, ona, "İnsanların dünyasında olduğun sürece, onları idare et, hoş" dediğini söyler. Kâzerûnî, bu sözü şöyle açıklar: "Mertebesi senden aşağıda olanın seviyesine inip tevazu göster ki sana nazar etsin, seni takip etsin ve senin sayende yükselsin."⁹¹

Marifet ehlinin bariz özelliği, kalbinin temiz, niyetinin halis, içinin ve dışının bir olmasıdır. Resûlullah'ın (s.a.v) buyurduğu gibi, ümmetinin abdallarının (seçkin velilerin) cennete girmeleri çokça namaz, oruç ve sadaka ile değil, Allah'ın rahmeti, nefislerinin cömertliği (herkese ihsanda bulunup iyilik istemeleri) ve kalplerinin selâmeti (her türlü kötülükten arınması) sebebiyledir.⁹²

Diğer hadiste, Allah Teâlâ'nın kulları içinden seçtiği salihlerin sebebiyle insanların yağmura kavuştuğu, onların bereketiyle müminlerin ilahî yardıma ulaştığı, halktan umumi azabın kaldırıldığı⁹³ haber verilmiştir.

Üzülerek söyleyeyim ki İslâmî ilimlerle uğraşan herkes, Allah Resûlü'nün (s.a.v) ihlâsına, rahmet ahlâkına, halka şefkatine, her kesme tevazu ve edeple muamelesine varis ve sahip değildir. Hadiste, bazı âlimlerin yüce Mevla'yı, bazılarının ise adi dünyayı tercih ettiğini, birinin ümmet için rahmet, diğerinin afet olduğu belirtilir.⁹⁴

⁹⁰ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, s. 831-832; Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1992, 5/382-383.

⁹¹ Kâzerûnî, İbrahim, *Ahmed er-Rifâî Menkibeleri*, çev. Nurettin Bayburtlugil-Nejdet Tosun, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55.

⁹² İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabü'l-Evliya*, nr. 58; Münziri, *et-Terğîb*, nr 4263.

⁹³ Ahmed, *Müsned*, 1/112; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/8-9; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4113.

⁹⁴ İbn Abbas yoluyla gelen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

Bu manevî mirasa sahip olan arif ve âşıklar ümmet içinde adet olarak çok az olsalar da tamamen tükenmiş değillerdir. Hadiste, bu ümmet içinde kıyamete kadar Allah'ın izniyle hak üzere giden sabikun-mukarrebun kamil insanların bulunacağı müjdelenmiştir.⁹⁵

Hız. Mevlana, canları tertemiz eden feyzin, Hız. Muhammed'den (s.a.v) miras kaldığını, bu feyzin şimdi de (her devirde) mevcut olduğunu, bu feyzi taşıyanların halkın içinde yaşadığını söyler ve şu uyarıda bulunur:

“Onları ara bul, kendilerinden yararlan. Hız. Muhammed'in (s.a.v) (feyzini taşıyan) varisi, senin karşında oturmaktadır. Fakat senin karşın (gönlün) nerededir? O senin önündedir. Ama önü, ardı düşünen can nerededir? Sen candan ibaretsin. Canın önü ardı olmaz. Eğer sen kendini önü ardı var sanıyorsan (ve öyle görüyorsan) bedene bağlanmışsın, (irfana ulaşmış hür) candan mahrumsun. Gözünü o gerçek padişahının pak nuru ile aç da (hakikati gör); kısa görüşlüler gibi zanna, şüpheye düşme.”⁹⁶

Ariflerin Gözüyle İnsan ve Gönül

Arifler insana, Cenab-ı Hakk'ın mazharı olarak bakarlar. Âlemlerin Rabbi, insanı ruhî yönüyle en güzel kıvamda (Tîn 95/4) meleklerin kendisine secde edeceği bir makamda (Sâd 38/71-74), kendisine halife olarak yaratmış

“Bu ümmetin âlimleri iki sınıftır. Birisine Allah ilim vermiştir. O da bu ilmi insanlara yayar, ona karşılık bir yiyecek dünya metai almaz, onu az bir para karşılığında satmaz. Bu kimseye, semadaki kuşlar, sudaki balıklar, yeryüzündeki hayvanlar dua ve istiğfar ederler. Kiramen Kâtibin melekleri kıyamet günü o kimseyi Allah Teâlâ'nın huzuruna aziz ve şerefli bir kimse olarak getirir. Sonunda Peygamberlerin meclisine katılıp onlara arkadaşı olur.

Diğer kimse ise, Allah Teâlâ kendisine dünyada ilim verir. O da bu ilimle Allah Teâlâ'nın kullarını sapıtır. İlimine karşılık dünya malı alır, onu az bir para karşılığında satar. Bu kimse kıyamet gününde ağzına ateşten bir gem vurulmuş olarak getirilir. Bir münadi halkın önünde, “Bu, falan oğlu filandır. Allah Teâlâ kendisine ilim vermiş, o da bu ilimle Allah'ın kullarını sapıtmış, ilmine karşılık yiyecek (dünya metai) almış ve onu az bir para karşılığında satmıştır” diye seslenir. Bu kimse insanların hesabı sona erene kadar azap görür. Sonra asıl cezasını çeker.” Taberânî, el-Evsat, nr. 7187 (Beyrut, 1999, 1. Baskı); Heysemî, ez-Zevâid, 1/124; Münzirî, et-Tergîb, 1/100.

⁹⁵ Hadis şöyledir: “Kıyamete kadar ümmetinden bir tâife hak üzere kalmaya ve Allah'ın emrini yerine getirmeye devam edecektir. Onlara muhâlif davrananlar kendilerine hiçbir zarar veremeyecek, onlar hakkı izhar ve isbatta muvaffak olacaklardır.” Bk. Buhârî, İtisâm, 10, Tevhid, 29; İbn Hacer, Fethü'l-Bâri, 15/227-8; Müslim, İmâret, 53; Nevevî Şerhi, 2/193, 13/66-67; Tirmizî, Fiten, 27 (nr. 2192); İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, Müsned, 5/34, 269, 278, 279; Hâkim, Müstedrek, 4/449-450.

⁹⁶ Şefik Can, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi, Ötken Neşriyat, İstanbul 2002, 1/144-145.

(Bakara 2/30); yeryüzünde ne varsa onun hizmetine vermiş (Casiye 45/13) onu muhatap almış, kendisini özel marifeti, kulluğu ve hizmeti için seçmiş, ona cennetini ve cemalini müjdelemiştir.

Azidüddin Nesefî, kendisine ilahî ruh üfürülen ve nur verilen insanın bütün âlemin hülasası yapıldığını, âlemde olan her şeyin bir şekliyle insana da verildiğini, insanın, mevcudat ağacının meyvesi ve âlemin Kâbesi olduğunu, bütün âlemin ona yöneltilip hizmetçi yapıldığını, insanın, meleklerin kendisine secde ettiği varlık olduğunu, hepsinin insan için çalıştığını; ayette belirtildiği gibi, göklerde ve yerlerde olan her şey insanın hizmetine bağlandığını (Casiye 45/13) söyler ve bütün bunların insanın kendisinden değil, yüce Allah'ın ona bir ihsanı olarak gerçekleştiğini hatırlatır.⁹⁷

Evet, insanın ruhuyla kazandığı değer budur.⁹⁸ Ancak o, bu değeri ve edebi koruyamaz, kendisine verilen kabiliyet ve yetkileri batılda kullanırsa, o zaman da şu ayette anlatılan duruma düşer:

"Onların kalpleri vardır, onunla (hakikati) kavramazlar. Gözleri vardır (Hakk'ın ayet ve alametlerini) görmezler. Kulakları vardır (Hakk'ın davetini) işitmezler. Onlar, hayvanlar gibidirler; hatta onlardan daha şaşkın bir haldedirler. Onlar, gafil kimselerdir." (A'raf 7/179)

Arifler insandaki manaya ve halifelik nuruna baktıkları için her insanı Allah'ın özel bir tecellisi ve emaneti görürler. Ona hizmeti Hakk'a hizmet sayarlar. Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, tekkesinin kapısına şunu yazdırmıştır:

⁹⁷ Azidüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kamil*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s. 113.

⁹⁸ Şeyh Galib der ki:

*"Sendedir mahzen-i esrar, muhabbet sende,
Sendedir maden-i envar-ı fînün sende,
Gizli gizli dahi vardır, nice halet sende,
Marifet sende, hüner sende, hakikat sende
"Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen
Merdum-i dide-i ekvan olan âdemsin sen"* der.

Yani, kendine dikkatlice bak; sen âlemin özüsün. Sen varlıkların gözbebeği olan insansın.

Gülşenî şu uyarıda bulunur:

*"Âlemin maksudu sensin canı sen,
Hayf ola kim olan şakird-i ten."*

Der ki: Bu dünyanın yaratılma amacı sensin, canı da sen. Eğer (kalbini unutup) sadece tene (bedene ve mideye) çirak (hizmetçi) olursan yazıktır."

“Her kim bu eve gelirse ekmeğini verin ve adını/dinini sormayın; zira Ulu Allah’ın dergâhında ruh taşımaya layık olan herkes, elbette Ebü’l-Hasan’ın sofrasında ekmeğe de layıktır.”⁹⁹

Arifler, yetmiş iki millete rahmet gözüyle, Hak nazarıyla bakarlar. Çünkü Cenab-ı Hak hepsinin Rabbidir; hepsini muhatap almış ve dostluğuna çağırmıştır. Bu çağırışı gerçekleştirecek olanlar da Rahman’ın kullarıdır. İnsanın hakikatini tanımayanların ve onlardan nefret edenlerin bunu yapamayacağı malumdur. Bazıları irfan mektebi tasavvufu iki şeyle özetler: Herkese bir gözle (Allah’ın kulu olarak) bakmak; herkesle eşit yaşamak.¹⁰⁰

Yunus Emre de, “Yetmiş iki millete bir gözle bakmayanın, ilimde müderris olsa da hakikatte günahkâr olduğunu” söyler.

İnsanın aslı kalptir. Ona gönül de diyoruz. Resûlullah (s.a.v), insanın iyi ve kötü halini, kalbin iyi veya kötü olmasına bağlamıştır.¹⁰¹ Bir kudsî hadiste, “*Göğüm ve yerim beni içine almadı; lâkin mümin kulumun kalbine sığdım*”¹⁰² buyrulur. Ariflere göre, gönlü bilen maksudu bilir, gönlü bulan maksudu bulur. Gönle, gönülle girilir. Gönül sevgi dilinden ve güzel halden anlar. Kibirle, malla, korku ile gönül elde edilmez. Sufilerin gönülleri fethetmesi hep güler yüz, samimi sevgi, merhamet ve güzel ahlâk ile olmuştur. Çünkü Resûlullah (s.a.v), gönüllerin ancak güler yüz ve güzel ahlâkla kazanılıp memnun edileceğini haber verir.¹⁰³ Ayette de kaba katı yürekli kimselerin etrafında gönüllerin toplanmayacağı bildirilir. (Enfal 8/159).

Hız. Peygamber (s.a.v), insanın Kâbe’den daha hürmetli olduğunu haber vermiştir.¹⁰⁴ Ona hürmet, Allah’a hürmettir. Onu hoşnut etmek ilahi

⁹⁹ Çiftçi, *Şeyh Ebü’l-Hasan Harakâni*, s. 21.

¹⁰⁰ Muhammed b. Münevver, *Tevhidin Sırları*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yayınları, İstanbul, s. 328.

¹⁰¹ Hadiste şöyle buyrulur: “*İnsanın vücudunda bir yer var ki, orası güzel olursa bütün beden güzel olur, bozuk olursa bütün beden kötü olur. Dikkat edin o kalptir.*” Buhârî, İman, 39; Müslim, Musakat, 107; İbn Mâce, Fiten, 14.

¹⁰² Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/195 (nr. 1888, 2256).

¹⁰³ Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: “*Sizler mallarınız ile insanların gönlünü kazanıp memnun edemezsiniz. Siz onlara güler yüz göstererek ve güzel ahlâkla muamele ederek gönüllerine girip kendilerini memnun ediniz.*” Hakim, *Müstedrek*, 1/124; Ebü Ya’la, *Müsned*, nr. 6550; Bezzar, *Müsned*, nr. 1977-1979. İbn Hacer, *el-Metalibü’l-Âliye*, nr. 2539; Münzirî, *et-Terğîb*, 3/260; Heysemi, *ez-Zevaid*, 8/22.

¹⁰⁴ Allah Resûlü (s.a.v) bir defasında Kâbe’yi tavaf ederken şöyle ifade buyurmuştur: “*Sen ne güzelsin, kokun da ne hoştur! Sen ne kadar büyüksün; hürmetin de çok büyüktür! Allah’a yemin olsun ki, müminin hürmet ve kıymeti senin hürmetinden daha büyüktür.*”

hoşnutluk vesilesidir. Gönlü gönül ehli olanlar tanır. Gönüller, gönül ehline emanettir. Seyyid Ahmed Rifâî'ye, yakınları tarafından, “Sizden bize miras olarak ne kalacak?” diye sorulunca, Hazret, “Ben dünyevî bir mala sahip değilim ki benden sonra size kalsın. Ben size mahlûkatın gönlünü miras bırakıyorum!”¹⁰⁵ demiştir.

Yunus Emre, bir şiirinde,
 “Gönül Çalab’ın tahtı
 Çalap gönüle baktı.
 İki cihan bedbahtı
 Kim gönül yıkar ise” derken, diğerinde,
 “Ben gelmedin dâvi için
 Benim işim sevi için
 Dostun evi gönüllerdir,
 Gönüller yapmaya geldim” der.

Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, bir mümini incitmeden sabahlayıp akşamlayan kimsenin sanki Resûlullah (s.a.v) ile birlikte olduğu, bir mümine eziyet veren kimsenin ise o günkü taatının kabul olmayacağı görüşündedir.¹⁰⁶ Çünkü Resûlullah’ın (s.a.v) ümmetinden istediği de, içinde kimseye karşı kin ve haset bulunmayan temiz bir gönüldür.¹⁰⁷

Hz. Mevlâna, “Senin bir saman çöpü kadar değer vermediğin kırık gönül, Arş’tan da üstündür, Kürsi’den de, Levh’ten de, Kalem’den de!.. Hor bile olsa gönlü hakir tutma! O, horluğuyla gene de üstünler üstündedir. Kırık ve mahzun gönül, Allah’ın nazar ettiği yerdir” der ve bir gönül yapanın izzetini şöyle dile getirir:

“Onu yapan can ne mübarektir. Kırılmış, iki yüz parça olmuş gönlü tamir etmek, Allah katında birçok hayır hasenattan daha yeğdir... Sus! Her kıldan iki yüz dil olsa da söylesen, gönül, gene de anlatılmaz.”

Şüphesiz Allah Teâlâ sende bir şeyi haram kıldı; seni haram bölgesi yaptı. Fakat müminin üç şeyini haram kıldı; malını, kanını ve şerefini... Bir de müminin hakkında kötü zan beslemeyi yasakladı.” Bk. İbn Mace, Fiten, 2; Taberanî, el-Kebir, nr. 10966; Beyhaki, Şuabü'l-İman, nr. 6706; Heysemî, ez-Zevaid, 3/292.

¹⁰⁵ Kâzerûnî, *Ahmed Rifâî Menkıbeleri*, s. 171.

¹⁰⁶ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 512, (trc. Uludağ), s. 839.

¹⁰⁷ Resûlullah (s.a.v), Hz. Enes’e hitaben şöyle buyurmuştur: *Yavrucuğum! Kalbinde hiç kimseye kin ve haset bulundurmadan sabahlayıp akşamlamaya gücün yetiyorsa yap!*” Resûlullah (s.a.v), sonra şöyle devam etti: *“Oğulcağızım! Bu benim sünnetimdir. Benim sünnetimi ihya eden beni memnun edip ihya etmiş olur, beni ihya eden de benimle birlikte cennete girer.”* Tirmizî, İlim, 17; İbn Mace, Mukaddime, 15.

Nizamüddin Evliya, kalp kırmayı, Allah Teâlâ'nın kuluna en büyük lütfu olan yeri incitmek olarak görür ve “Salih bir insan kendisine nasıl davranılırsa davranılsın asla kimseye kötü söylememeli ve lanet etmemelidir, insanların kabahatlerini açıklamamalıdır”¹⁰⁸ der.

Arifler, her gördüklerinin Hızır olabileceği anlayışı ile herkese karşı edep ve tevazu ile muamele ederler. Bunu maddi bir menfaat veya korkudan değil, Allah rızası için marifetlerinden yaparlar. Bunun için hadiste, *Allah rızası için tevazu göstereni Allah'ın yücelteceği, insanlara karşı kibredeni ise Allah'ın alçaltacağı*¹⁰⁹ haber verilmiştir.

Ebû Said Ebü'l-Hayr'ın dediği gibi, halka, halkın gözüyle bakan onlarla çekişir durur; onlara Hakk'ın gözüyle bakan kimse ise onları mazur görür, rahatsız olmaz.¹¹⁰

Hakim Tirmizi'nin (320/932), “Bir müslümanı küçümsediğimde mutlaka marifetimde ve imanımda bir eksiklik bulmuşumdur”¹¹¹ sözü, kendini beğenip mümin kardeşini küçük görmenin hem sebebini hem de neticesini açıklar mahiyettedir.

Abdülkadir Geylânî, insanları küçük görmenin, tedavisi olmayan büyük bir hastalık olduğunu söyler.¹¹²

Ariflerin Gözünde Hizmet

Arifler, “*İnsanların en hayırlısı; insanlara en faydalı olanıdır*”¹¹³ hadisini prensip edinip halka hizmeti, Hakk'a hizmet kabul ederler, hizmeti nimet bilirler, onu, cennet yolu ve ilahi rıza sebebi görürler. Halka hizmeti güzel yapamayan kimse, Hakk'a da güzel kulluk yapamaz.

“*Bütün halk, Allah'ın ailesidir. Onların Allah'a en sevimli olanları, O'nun ailesine en faydalı olanlardır*”¹¹⁴ hadisiyle,

“*Bir kavmin efendisi o kavme hizmet edendir*”¹¹⁵ hadisi, ariflerin hizmet anlayışını özetler mahiyettedir.

¹⁰⁸ Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1992, 9/347-348.

¹⁰⁹ Ahmed, *Müsned*, 3/76; İbn Mâce, *Zühd*, 16; İbn Hibban, *Sahih*, nr. 5678.

¹¹⁰ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 322.

¹¹¹ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Uludağ), s. 647.

¹¹² Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, s. 198.

¹¹³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Vasîl*, nr. 6023; İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabu Kazâi'l-Hâce*, nr. 37.

¹¹⁴ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3302; Bezzâr, *Müsned*, nr. 1949; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/191; İbn Hacer, *el-Metâbibü'l-Âliye*, nr. 897.

¹¹⁵ Beyhâkî, *Şuabü'l-İman*, nr. 8407; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, 2/324.

Şibli, tüm halkı, bir aile bireyleri gibi görmeyen kimsenin gerçek sufi olamayacağını söyler.¹¹⁶ Şeyh Ebû Said de, dervişlerin (ve halkın) rahat etmesi için çalışmayı er kişilerin yani ricâlullahın işi görür.¹¹⁷ Allah'ın ordusu olan meleklerin de yaptığı iki önemli iş vardır: Hakk'a ibadet, halka hizmet.

Ravdatü'l-Ülemâ kitabında Buhârî'nin yaptığı bir nakle göre, Allah Teâlâ, Cebrail'e (a.s), "Eğer seni dünyaya gönderip oranın ehlinden kılsaydım, taatlardan hangisini yapardın?" diye sorunca, Cebrail (a.s), üçü de halka hizmet olan şu şeyleri yapacağını söylemiştir:

1. Çoluk çocuk sahibi kimselere nafakasında yardımcı olurum.
2. Halkın ayıp ve kusurlarını gizlerdim ki onların ayıp ve kusurlarını senden başka kimse bilmesin.
3. Susuz kimselere su dağıtırdım."¹¹⁸

Köstendilli Şeyh Ali Efendi (997/1588), "İki cihanda hizmet ve isardan (iyilik ve ihsanda kardeşini kendine tercih etmekten) daha yüce bir şeref yoktur" dedikten sonra, bu görüşüne delil olarak Resûlullah'ın (s.a.v) halinden şu çarpıcı örneği verir:

"Bu nedenle resullerin sultanı Hz. Muhammed (s.a.v), kendisi efendilerin efendisi ve mevcudatın hülasası olmakla birlikte, şerefli varlığını ahirette ümmetine şefaati için feda etmiştir."¹¹⁹

Burada Resûlullah'ın (s.a.v), "*Benim şefaati ümmetimin büyük günah sahipleri için olacaktır*"¹²⁰ hadisine dikkat çekilmiştir. Resûlullah (s.a.v), kabul edilecek özel duasını ahirette ümmetine şefaati için saklamış; bu rahmet tecellisinin, Allah'a şirk koşmadan ölenlere ulaşacağını haber vermiştir.¹²¹ Sufiere göre en büyük hizmet, insanın iman, ıslah ve affına vesile olarak onun ebedi ateşten kurtulmasını sağlamaktır.

¹¹⁶ İbn Münever, Muhammed, *Tevhidin Sırları* (trc. Süleyman Uludağ), s. 294 (İstanbul:Semerkand Yayınları, 2015 1. Baskı).

¹¹⁷ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 320.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrut 2001, 1/488

¹¹⁹ Köstendilli, *a.g.e.*, s. 158.

¹²⁰ Ebû Davud, nr. 4739; Tirmizî, nr. 2435; Ahmed, *Müsned*, 3/213; Hâkim, *Müstedrek*, 1/69, 160; İbn Hibban, *Sahih*, nr. 2596.

¹²¹ Müslim, İman, 338; Tirmizî, Deavât, 132; İbn Mâce, Zühd, 37.

İmanın şubelerini anlatan meşhur hadiste; iman dairesine adım atan herkesin yapacağı asgari işin insanlara eziyet veren şeyleri yoldan gidermek olduğu belirtilir.¹²² Demek ki her müminin temel görevlerinden biri de yolları ve insanların yaşadığı mekanları kirletmemek, başkası kirletmişse onu temizlemektir. Yani başkasının bozduğunu düzeltmektir. Bunu yapmak irfan ve tevazu ister. Arifler, kalbin Allah'a giden yolunu kirleten ve engelleyen nefis-i emmarenin terbiye edilip temizlenmesini de imanî bir görev kabul ederler.¹²³

Hadiste, “İnsanların arasına girip onların yükünü çeken ve eziyetlerine tahammül eden müslümanın, hiç kimseye karışmayan ve eziyetlerine sabretmeyen müslümandan daha hayırlı”¹²⁴ olduğu haber verilir. Arifler, huzuru çilede ararlar. Onlar ilahî aşklarını, Allah için çektikleri çileyle ölçerler. Bu çilenin en ağırlarından biri de insanların yükünü çekmektir. Aşıklar, yüce Dost yolunda canını ve malını esirgeyeni samimi görmezler, “canı değerli olanın dini değersiz olur” derler.

Hizmeti hayatının merkezine koyan Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, kendisini şu üç vasıfla tanıtır: 1. Allah'ı seven, 2. Resûlünü seven, 3. Allah'ın kullarına hizmet eden.¹²⁵

“Kim bir müminin dünya sıkıntılarında birisini giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarında birisini giderir. Kim mümin kardeşinin ayıbını örterse, Allah da onun dünya ve ahirette ayıplarını örter. Bir kul, din kardeşinin yardımında bulunduğu sürece, Allah da onun yardımında olur”¹²⁶ hadisi de fütüvvet ehlini hizmete koşturacak müjdeler içermektedir.

İnsanın mümin kardeşinin ihtiyacını görmek için yürümesi, onun bir işinde aracı olup gönlünü sevindirmesi Resûlullah'ın (s.a.v) beyanıyla, “Mescid-i Nebi'de oturup bir ay itikâfa girmekten daha sevimlidir.”¹²⁷

¹²² Hadis şöyledir: “İman yetmiş kusur şubedir. En üstün kısmı 'lâ ilâhe illallah' şahadetini söylemek, en alt derecesi ise yolda insanlara eziyet veren bir şeyi gidermektir. Haya da imandan bir şubedir.” Buhârî, İman, 3; Müslim, İman, 57-58; Ebü Dâvud, Sünnet, 14; Nesâî, İman, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

¹²³ İbn Allan, Şah-ı Nakşibend, s. 104.

¹²⁴ Tirmizî, Kıyame, 55. (nr. 2507).

¹²⁵ Attar, Tezkiretü'l-Evliya, s. 505, (trc. Uludağ), s. 824.

¹²⁶ Ebü Dâvud, Edeb, 60; Tirmizî, Hudûd, 3; Birr, 19.

¹²⁷ Taberânî, el-Kebîr, nr. 1 3646; İbn Ebi'd-Dünya, Kazâu'l-Hâce, nr. 36;

Hadis, ihtiyaç halinde, insanlara hizmet etmenin nafîle ibadetten önde ve üstün olduğunu gösteriyor. Bunun için arifler de halkın muhtaç olduğu hizmeti, nafîle ibadetten önde görmüşlerdir.¹²⁸ Ebü'l-Hasan-ı Harakânî de bu görüştedir.¹²⁹

İslam dini iki temel görevi içerir: Biri Hakk'a ibadet, diğeri halka hizmet. Tasavvufun bütün işleri de bu iki görev etrafında şekillenir. Halka hizmet ve cömertlik yapmayan hiçbir veli yoktur. Bir hadiste, Allah'ın velilerinin ancak cömertlik ve güzel ahlâk üzere yaratıldığı haber verilir.¹³⁰ Velinin en büyük hizmeti, talep eden gönülleri yüce Dost ile tanıştırmasıdır. En büyük cömertliği, kalbindeki ilahî aşkı ve marifetullahı, kardeşleriyle paylaşmasıdır. Diğeri bütün hizmetler bunlardan sonra gelir.

Köstendilli Şeyh Ali Efendi, müminin yapması gereken şeyin, anne-babasına, üstat ve mürşidine hizmet yanında, kemale erinceye, manevî miracını tamamlayıncaya kadar Rabbine hizmet etmek ve bundan sonra Allah için halkın hizmetine koşmak olduğunu söyler; Peygamberlerin ümmetlerine, şeyhlerin de Allah kapısındaki dervişlere bu şekilde hizmetçi olduklarını belirtir.¹³¹ Burada, manen kemale ermeden yapılan hizmetlerin kamil olmayacağına dikkat çekilmiştir.

Köstendilli Şeyh Ali Efendi (997/1588), “Hak yoluna sülukun tamamı üç şeydir” der ve onlardan birinin de cömertlik ve hizmet olduğunu söyler.¹³²

¹²⁸ Ebü'l-Abbas Seyyârî, bir müridin bir dervişe bir kere hizmet etmesini yüz rekat nafîle namaz kılmasından daha sevap görmektir. Bk. İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 285.

¹²⁹ Ebü'l-Hasan-ı Harakânî buna örnek olarak şu olayı anlatır: “İki kardeş vardı. Bir de anneleri. Her gece nöbetleşerek kardeşlerden biri annenin, diğeri Allah'ın hizmetiyle meşgul olurdu. Allah'ın hizmetiyle meşgul olan kardeş, Rabbine hizmet ettiği için memnundu. Bir gün, kardeşine, “Bu gece de Allah'a hizmet hakkında benim için feragat et” dedi. O a, “Peki, öyle olsun” dedi. O gece Allah'a hizmet yolunda başını secdeye koydu. Bir rüya gördü. Bir ses, “Kardeşini affettik, seni de onun hatırı için bağışladık” dedi. O, “Ama ben Allah hizmetinde o ise anne hizmetinde bulunuyor; beni onun ameli sayesinde mi bağışlıyorsunuz?” dedi. Ses, “Evet öyle, zira senin yapmış olduğun işe bizim ihtiyacımız yok; kardeşinin yaptığı hizmeti ise annenin mutlak ihtiyacı var!” dedi. bk. Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 498, (trc. Uludağ), s. 805.

¹³⁰ Zayıf bir senetle gelin bu hadis için bk. Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 6214; Münzirî, *et-Terğîb*, nr. 3849.

¹³¹ Köstendilli, *a.g.e.*, s. 158.

¹³² Köstendilli, *Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, s. 138. Diğeri iki şey: İbadet ve taat, nefisle mücahede ve riyazettir.

Köstendilli, bütün eşyanın ve mülk ehlinin Allah Teâlâ için sevilip hepsine Hak rızası için hizmet etmek gerektiğini hatırlatır ve şu orijinal tespitte bulunur:

“Tarikat, halka hizmettir; tesbih, seccade ve abâ değildir.”¹³³

Şeyh Ebû Said Ebü'l-Hayr, şeriat ve hakikati şu beyitte toplamıştır:

“*Dosttan haber geldi: Salih amel işle, işte budur şeriat.*

Gönülden sevmeye öncelik tanı, bırak füzuli olanı, işte budur hakikat.”¹³⁴

Yine Şeyh Ebû Said, hizmeti, gökten yağan mücevherata benzetir.¹³⁵

Nakşî pirlerinden Abdurrahman-ı Tâhî, nisbetin (manevî feyiz ve yardımın) hizmete göre olduğunu, hizmetteki ilahî rahmetin hiçbir şeyde bulunmadığını, Nakşibendî tarikatında rahmete sebep olacak her türlü amel ve hizmetin bulunduğunu, ibadet için evine kapanıp halkın hizmetinden kaçan kimsenin, pek çok hayırdan mahrum kaldığını belirtir ve salıklere şu uyarıda bulunur:

“Sadece zikirle yetinmek olmaz; mal ve can ile Allah yolunda cihat ve gayret etmek gerekir.”¹³⁶

Hakîm et-Tirmizî, İslam'ın bağışlama ve cömertlik üzere kurulduğunu, çünkü gerçek İslam'ın Allah Teâlâ'nın haklarını korumak için canını ve malını teslim etmek (ortaya koymak) olduğu belirtir.¹³⁷

Hizmet, en güzel fütüvvet ahlâkıdır. Şey Ebû Said, fütüvvetini ne olduğunu sorusuna, “*Kendin için arzu ettiğin şeyi, mümin kardeşin için de arzu etmendir*”¹³⁸ hadisiyle cevap verir.¹³⁹ Hadiste, gerçek imana ancak bu şekilde ulaşıldığı belirtilir.

¹³³ Köstendilli, a.g.e, s. 130.

¹³⁴ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 130. Aynı yerde, İmamü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî der ki: “Eserlerimizde yazdığımız, okuduğumuz ve telif ettiğimiz her şeyi hakikat sultanı Şeyh Ebû Said bu beyitlerde dile getirmiştir.”

¹³⁵ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 39. Buradaki kayıt şöyledir: Hazret, bir gün yanındakilere, “Gökten mücevherat yağdı, niye toplamiyorsunuz?” diye sorar. “Hani nerede?” diyenlere; “Hizmet, hizmet!” der.

¹³⁶ Abdurrahman-ı Tâhî, *İşaretler*, İstanbul 1994, s. 188.

¹³⁷ Hakim Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl fî Marifeti Ehâdisi'r-Resûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, 2/11; Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî, *İthâfî's-Sâdeti'l-Muttakîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1989, 8/594.

¹³⁸ Bu manadaki hadisler için bk. Buhârî, İman, 7; Müslim, İman, 71-72; Tirmizî, Zühd, 124; Nesâî, İman, 19, 33; İbn Mâce, Sünne, 9.

¹³⁹ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 326.

Allah için halka hizmetin sonu cennettir. Bunu, “*Cömert, Allah’a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır*”¹⁴⁰ hadisinden anlıyoruz.

Hizmetin Hası: Gönül Yapmak

Arifler, bir gönül yapmayı, bir gönüle girmeyi, hele kırık bir gönlü sevindirmeyi en büyük hizmet ve sebep-i rahmet görürler. Çünkü yüce Allah kalbi kırıkların¹⁴¹ ve bağı yanıkların yanındadır. Onları sevindiren Rahman’ı sevindirir; onlara sevilen Rahman’a sevilir.

Yunus Emre, bir gönül yapmanın faziletini şu dizelerinde dile getirir:

*“Yunus der ki ey hoca
İstersen var bin hacca.
Hepisinden iyice
Bir gönüle girmektir.”*

Diğer bir şair der ki:

*“Cihan bağında ey âşık budur maksud-i ins ü cin;
Ne senden kimse incinsin ne sen kimseden incin.”*¹⁴²

Gönül sevindirmeyi hayatının hedefi haline getirenlerden biri de Ebü'l-Hasan-ı Harakânî'dir (425/1033). Der ki: “Âlim sabahleyin yatağından kalkarken, ilminin artmasını, zâhid zühdünün artmasını ister. Ben ise bir din kardeşimin gönlünü neşeyle doldurma ve onu mutlu etme derdindeyim.”¹⁴³

Harakânî ile çağdaş olan Şeyh Ebû Said de, “Allah’a giden binlerce yol içinde en kısası, en doğrusu ve en kolayı bir insanı rahat ettirmektir” der ve ilave eder: “Biz bu yolu tuttuk ve herkese de bunu tavsiye ediyoruz.”¹⁴⁴

¹⁴⁰ Tirmizî, Birr, 40; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10847; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2384; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 4804; İbn Hibban, *Ravdatü'l-Ukalâ*, s. 246. Hadisin devamı şöyledir: “*Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Hiç şüphesiz, cömert olan bir câhil, Allah Teâlâ'ya, cimri âbiddeden daha sevimlidir.*”

¹⁴¹ Bir kudsi hadiste şöyle buyrulur: “*Ben, benim için kalpleri mahzun olan kimselerin yanındayım.*” Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 614; Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-Hasene*, nr. 188.

¹⁴² Topbaş, *Mesnevî Bahçesinden Bir Testi Su*, s. 56.

¹⁴³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, (trc. S. Uludağ), s. 819.

¹⁴⁴ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 36.

Harakânî'nin bu anlayışı kendisi takip eden Nakşî büyüklerinde de görülmektedir. Hâce Ubeydullah Ahrar, halka hizmetin yerini ve değerini şöyle dile getirir:

"Hâcegân tarikatında vakit neyi icap ettiriyorsa himmet ve gönül ona sarfolunur. Zikir ve murakabe bir müslümanı rahata kavuşturacak bir hizmet varken yapılmaz. Gönüle girmeyi sağlayan bir hizmet zikir ve murakabeden önce gelir. Bazıları nafîle ibadetlerle meşgul olmayı hizmetten daha üstün sanırlar. Oysa gönüllerde yer etmek ve muhabbet hizmetle elde edilir. Kalplerde iyilik yapan kimseye karşı sevgi yerleşir, sözü bunu destekler. Hiçbir nafîlenin sevabı müminin sevgisinin sevabına erişemez."¹⁴⁵

Ebü Bekir Kettânî ise, "Bir müminin kalbini korumam (onu sevindirip hoş etmem) bana, mebrur bir hac yapmamdan daha sevimlidir"¹⁴⁶ der.

Sufilere göre memnun edilecek en güzel gönül Allah dostlarının gönlüdür. Bunun yolu da güzel edep ve hizmettir. Hâce Ali Râmîtenî'nin belirttiği gibi, saliki, maksuda tez eriştirecek en kestirme bir yol, sadık tâlibin bir iyilik veya bir hizmetle bir gönül ehlinin (Allah dostunun) gönlüne girmesidir. Çünkü Allah dostlarının gönlü Cenâb-ı Hakk'ın nazargâhıdır; o gönle girenler elbette o nazardan nasibini alır.¹⁴⁷

Velilerden Abdullah b. Muhammed b. Münazil'in (330/941), belirttiği gibi, hizmette önemli olan edeptir; çünkü hizmetteki edep hizmetten daha azizdir.¹⁴⁸ Hizmet aynı zamanda nefsi terbiye etmenin ve manevi terakkinin en güzel yollarından biridir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Safî, *Reşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 426.

¹⁴⁶ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*, tahk. Yusuf Zeydan, Dâru'l-Cil, Beyrut 1999, s. 57.

¹⁴⁷ Safî, *Reşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 94. Safî, Reşehâtın diğer bir yerinde konuyla ilgili şu örneği paylaşır: *Makâmât-ı Nakşibend*'de şöyle yazılıdır: "Hâce Bahâeddin hazretleri başlangıçta Hâce Alâeddin hazretlerini meclislerinde yanında oturtur ve zaman zaman ona teveccüh ederdi. Bazı yakınları Hâce Bahâeddin hazretlerine bu durumu sordular. Hazret onlara, 'Onu yanımda kurt yemesin diye oturtuyorum. Zira nefis kurdu daima pusudadır. Anbean halini kontrol etmekteki amacım onun ilahi sırlara ve lütuflara mazhar olmasını sağlamak içindir. (Yani, ben onu hatırıma getirince Beytullah'ı getirmiş olurum. Cömert insanın evinde bulunan onun ikramlarına mazhar olur. Allah dostlarına hizmet ederek onların gönüllerine girmenin faydası işte budur!)" buyurdu." Safî, *Reşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 164-165.

¹⁴⁸ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Süleyman Uludağ), s. 656.

¹⁴⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 162.

Şâh-ı Nakşibend, manevî yoldaki ilerleyişini halka hizmetine bağlar. Çünkü o, bir Allah dostunun tavsiyesi üzerine uzun süre aciz insanlara, hayvanlara hizmet etmiş, ayrıca yedi sene umuma ait yolları temizlemiştir.¹⁵⁰ O, bunları yaparken aslında içindeki kibri, benliği ve nefsinin temizlemiş, daha sonra kalplere doktor yani kamil mürşit olup ruhların temizlik ve tezkiyesiyle uğraşmıştır.

Arifler, hizmetin rahmet olması için ihlası ve edebi şart görürler. Hizmette ihlas, onu sırf Allah rızası için yapıp karşıdan bir teşekkür dahi beklememek, hatta yaptığı hizmeti kendisine sevap getirecek değerde görmemektir. Hizmette edep, hizmet ettiği kimseyi asla minnet altına sokmamak, onu diliyle ve haliyle incitmek, kendisini hayırda istihdam eden Rabbine şükürle ve hizmetteki kusurlarına istiğfarla meşgul olmaktır. En önemli edeplerden biri de, yaptığı hizmete ve hayra, en fazla kendisinin muhtaç olduğunu bilmektir.

Şeyh Ebû Said, bu işin hassasiyetini şöyle dile getirir: “Bir fakire sadaka veren kimse, fakirin bu sadakaya muhtaç olduğundan daha çok, kendisinin bu sadakanın sevabına muhtaç olduğunu bilmezse, sadakası boşa gider.”¹⁵¹

¹⁵⁰ Kendisi şöyle anlatır: “Manevî arayışa girdiğim ilk günlerimin birinde yüce Allah’ın sevgili kullarından biri ile karşılaştım. O vakitler cebem çoktu. Bana, “Görüntüne bakılırsa sen Ashaptan (velilerin sohbetine katılanlardan) birisin” dedi. Ben de, “Allah dostlarının nazarı bereketiyle onlardan olmayı ümit ederim” dedim. Bana, “Vaktini nasıl geçiriyorsun?” diye sordu. Ben de, “Bulduğumda şükrediyor, bulamadığımda sabrediyorum” dedim. Gülümseyerek, “Bu söylediğin kolay bir şey. Önemli olan nefsinin zora terk edip bir hafta gıda bulamadan bile nefsinin sana isyan etmemesidir” dedi. Onun bu sözü üzerine ona tevazu göstererek kendisinden yardımcı olmasını istediğimde bana, “Gönül almaya çalış, güçsüzlere, kimsenin itibar etmediği zayıflara ve kalbi kırıklara hizmet et. Bunun yaparken tam bir meskenet, tevazu ve kalp kırıklığı içinde ol” dedi. Onun bu emrini tutarak dediği şekilde uzun müddet gayret ettim. Daha sonrasında benden, hayvanlara bakarak onların hastalıklarını tedavi etmemi istedi; bizzat kendimin onların yaralarını sarıp temizlememi, ihlas ve tevazu içinde bu işleri yapmamı emretti. Bu hizmeti de anlatıldığı gibi yaptığımda o hale gelmişim ki, yolda yürürken bir köpeğe rastlasam hemen durur, onun geçip gitmesini arzu eder ve adım atmazdım. Bu halim yedi sene sürdü. Daha sonra o zat bana yollarda halkın geçişine engel teşkil eden şeyleri temizlememi emretti. Yedi yıl da bu iş için koştum. Öyle ki yolların toprağından ve taşlarından eteğim boş kalmazdı. Sonuç olarak o büyük zat, bana ne emretmişse tam bir sıdk ve ihlas ile yerine getirdim; kendimde bu yaptıklarımın çok güzel neticelerini gördüm ve hallerimde tam bir terakki buldum.” Bk. Abdülmecid Hânî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye alâ Hadâki'l-Verdiyye fî Ecillâi's-Sâdâtin'-Nakşibendiyye*, tahk. Muhammed Hâlid Hürse, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 1997, s. 400-402; Ahmed b. İbrahim İbn Allân es-Siddîkî, *Şah-ı Nakşibend*, çev. Yasin Demirkıran, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2001, s. 39-42.

¹⁵¹ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 295.

Hiz. Mevlana, hizmet ehlini şöyle uyarır: “Allah aşkı için çalış, Allah aşkı için hizmette bulun; halkın kabul etmesi veya reddetmesi ile senin ne işin var! Bu fani dünya pazarında manevî altın kazanmak için müşteri mi arıyorsun? Allah’tan daha iyi müşteri mi var?”¹⁵² Eğer sana bir şüphe, bir endişe, bir kaygı gelir de yolunu keserse, Allah ile alış verişte bulunan peygamberleri düşün, onları kendine örnek edin.”¹⁵³

Hiz. Mevlana, fütüvveti, illet ve garazsız olarak ihsan eylemek olarak tarif eder, sadık âşığın her milletten hariç olduğunu söyler ve sebebini şöyle açıklar:

“Çünkü millet (avam halk), ya Hudâ ihsanına nail olmayı yahut Hudâ kahrından kurtulmayı arar. Amma pâkbâzlar (âşıklar), Hudâ’nın has kurbanlarıdır. Onlar, ne Hudâ’yı imtihan ederler, ne de kâr ve ziyana aldırış ederler.”¹⁵⁴ Ebü’l-Hasan-ı Harakânî’nin belirttiği gibi, Hak’tan halka bakan kimse halkı görmez (ki onlara gösteriş yapsın). Seven, mahbubu ile baş başa kaldığında kendisini dahi görmez (Tek hedefi sevgilinin cemali olur).¹⁵⁵ Harakânî, ihlası, “Allah görüyor diye yapılan her şeydir; riya ise halk görüyor diye yapılan her şeydir” diye tarif eder ve şu uyarıda bulunur:

“Halkın arada ne işi var? İhlas, Allah’ın makamıdır!”¹⁵⁶

Bir kudsî hadiste, “*Kulumun en sevdiğim ibadeti, bana karşı samimi olmasıdır*”¹⁵⁷ buyrulur.

“İhlâsla yapılan az amelin kula yeteceğini”¹⁵⁸ haber veren Resûlullah (s.a.v), “*Dinin, bütünüyle samimiyetten ibaret*”¹⁵⁹ olduğunu hatırlatmıştır.

Hadiste, hizmet ehlinde bulunması gereken ahlâk şöyle sayılır:

1. *Allah rızası için yola çıkmak.*

¹⁵² Burada şu ayete işaret ediliyor: *Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine cenneti verme karşılığında satın aldı. Allah’tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O hâlde O’nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte büyük kazanç budur.*” (Tövbe 9/111).

¹⁵³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 5-6/400-401.

¹⁵⁴ Şeydâ Öztürk, *Şem’î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İSAM, İstanbul, 2011, s. 401-402.

¹⁵⁵ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, s. 507; (trc. Uludağ), s. 827.

¹⁵⁶ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, (trc. Uludağ), s. 846.

¹⁵⁷ Ahmed, *Müsned*, 5/254; Deylemî, *Firdevsü’l-Ahbâr*, nr. 4495; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 6039.

¹⁵⁸ Hakim, *Müstedrek*, 4/ 306; Ebü Nuaym, *Hilyetü’l-Evliya*, 1/244.

¹⁵⁹ Buharî, İman, 42; Müslim, İman, 95; Ebü Davud, Edep, 59. Hadisin devamında, “Kime karşı samimiyet ve sadakat gösterilecek” diye sorulunca, Allah Resûlü (s.a.v), *Allah’a, Kitabına, Resûlüne, müminlerin başındaki imamlarına ve bütün müminlere*” buyurmuştur.

2. *Başındaki imama ve başkana itaat etmek.*
3. *Sevdiği malından Allah rızası için kardeşlerine infak ve ikram etmek.*
4. *Beraber olduğu arkadaşlarıyla iyi geçinmek, onlara yumuşak davranmak.*
5. *Fitne ve fesattan çekinmek. Kim böyle yaparsa onun bütün uykusu ve uyanıklığı hayır olur kendisine sevap getirir. Kim de övünmek, kendini sevdirmek ve gösteriş için yola çıkar, başındaki imamın sözünü dinlemez, insanların arasını açar ve yeryüzünde fesat yayarsa onun elde edeceği hiç bir hayır yoktur.”¹⁶⁰*

Hizmette en nazik konulardan biri de, yaptığı hizmetle kimseyi minnet altına sokmamak, hizmetiyle kimseye üstünlük taslamamaktır. Rükneddin Alâüddevlî Simnânî (736/1336) Hâcegan pirllerinden “Azîzân” lakabıyla meşhur Hâce Ali Râmitenî’ye, yazdığı bir mektupta, “Siz ve biz, sâliklere hizmet ederiz. Siz sofraya hazırlarken yemek çeşidi çok olsun diye çabalamazsınız, biz ise mükellef sofraya kurarız. Buna rağmen halk sizden razı, bize ise kızgındır; acaba neden?” diye sorunca, Hâce Azîzân şu cevabı verir:

“Minnetle hizmet edenler çoktur, ama hizmeti minnet kabul edenler azdır. Hizmeti nimet bilerek çalışın ki kimse size kızgın olmasın.”¹⁶¹

Salihler zatlar halka hizmeti kendilerine şiar edinmiştir¹⁶² fakat, onlara göre halkın da salih zatlara, takva ehline, Allah adamlarına hizmet etmesi çok büyük rahmet vesilesidir. Allah Teâlâ, Hz. Davud’a, “Ey Davud, beni talep eden birini gördüğün zaman ona hizmetçi ol”¹⁶³ diye vahyetmiştir.

¹⁶⁰ Ebu Davud, Cihad, 24; Nesai, Cihad, 46.

¹⁶¹ Hüseyin b. Ali El-Kâşîfi, *Reşehâtu Ayni'l-Hayat*, tahk. Asım İbrâhim el-Keyyâlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 72; Sad: Mustafa Özsaray, s. 89-90.

¹⁶² Hâce Ubeydullah Ahrar, hizmet konusundaki şu inceliğe dikkat çeker: "Hâce Bahâeddin Nakşibend ve onun yolunda giden büyüklerin hiçbir kimseye kendi hizmetlerini gördürmek istememelerinin hikmeti şudur: Hizmet ve tevazu bir iyiliktir. İyilik yapmayı sevmek zaruridir ve sevgi kadar alâka göstermek de lâzımdır. Bunlar bütün gayretlerini halkın faydası için harcarlar. Kendilerinin hiçbir şekilde alâkalarının olmamasını isterler. Kesinlikle kendileri halka hizmet ederler. Halkın hizmet etmesini ise kabul etmezler. Kuşkusuz bu prensibe çok önem verir, özen gösterirler. Hizmeti sadece kendilerinin çizgisinden her geçen gün hisse alma istidadı gördükleri; kabul ve gönüllerinin iltifatı sebebiyle dünya sevgisinden alâkası eksilen ve cümle âlemin bâtnî cem'iyetinden pürnür olduğu kimseden kabul ederler." Safî, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 426.

¹⁶³ Ahmed b. Abdullah İsfehânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Asfiya*, tahk. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, 10/85.

Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, Hak yoluna sülük edenlere öyle âşıktır ki, “Ya Rabbi, dostların içinde senin kudsiyetine layık şekilde seni zikreden biri varsa, gözlerimi çıkarıp onun ayağının altına atayım. Bu gün seni kibriyana layık şekilde kim zikrederse ruhumu ona feda edeyim”¹⁶⁴ der.

Abdülkadir-i Geylânî, “Eğer salihlere hizmet etmeye gücün yeterse yap; çünkü o, dünyada ve ahirette senin için en hayırlı iştir” der ve asıl işin çok mal değil, temiz kalp olduğunu şöyle hatırlatır:

“Eğer sen bütün dünyaya malik olsan fakat kalbin salihlerin kalbi gibi (temiz ve Allah ile huzur halinde) olmasa, sen bir zerreye sahip değilsin.”¹⁶⁵ Şah-ı Geylânî’nin, diğer tavsiyesi şöyledir:

“Oğlum, sufilerin kölesi ol; onlar için yer gibi (tevazu içinde) ol, huzurlarında hizmetçi ol. Buna devam edersen, efendi olursun. Kim yüce Allah için ve salih kulları için tevazu gösterirse, Allah onu dünyada ve ahirette yüceltir. Salihlerin zahmetine katlanır ve onların hizmetini görürsen Allah seni onların makamına yükseltir ve seni onların reisi yapar. Allah’ın has kullarına (ariflere) hizmet ettiğinde durum nasıl olur, düşün!”¹⁶⁶

Mevlânâ Rükneddin Hâfî, velilerden Zeynüddin Ali Kelân'a abdest sırasında yaptığı bir hizmeti, affı için en ümitli olduğu amel görür.¹⁶⁷

Ebü Ali Fârmedî’nin, üstadı Ebü'l-Kasım Kuşeyrî’ye hamamda birkaç kova su dökerek yaptığı hizmete, üstadın, “Ey Ebü Ali, Ebü'l-Kasım’ın yetmiş yılda bulduğunu sen bir kovada buldun”¹⁶⁸ sözü de, ilim ehline Allah için yapılan bir hizmetin bazen çok hayırlı sonuçlar verdiğine güzel bir örnektir.

Ariflerin aslî hizmeti: Tezkiye ve terbiye

Arif sufiler, yüce Allah’ın nazar ettiği ve kıymet verdiği kalbe¹⁶⁹ yapılacak hizmeti en şerefli, en gerekli ve en öncelikli hizmet görürler. Bu, Hakk’a davet, insanı irşad ve ıslah hizmetidir. Abdülkadir-i Geylânî, kalbi diriltmek için manevî telkin ve terbiye ehlini arayıp bulmanın farz olduğunu;

¹⁶⁴ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 506, (trc. Uludağ), s. 825.

¹⁶⁵ Abdülkadir Cilânî, *el-Fethü'r-Rabbânî ve'l-Feyzü'r-Rahmânî*, tahk. Yusuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, Dımeşk 2000, s. 83.

¹⁶⁶ Cilânî, *el-Fethü'r-Rabbânî*, s. 246.

¹⁶⁷ Safî, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 467.

¹⁶⁸ Abdurrahman Câmî, *Nefahatü'l-Üns/Evliya Menkabeleri*, Tercüme ve Şerh. Lâmi Çelbi. Haz. S. Uludağ-M. Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 514.

¹⁶⁹ Hadiste şöyle buyrulur: “Şüphesiz, Allah sizin dış suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat o, kalplerinize ve amellerinize bakar.” Bk. Müslim, Birr, 34; İbn Mâce, Zühd, 9.

“İlim talep etmek her müslümana farzdır”¹⁷⁰ hadisiyle marifet ve ilahî yakınlık ilminin kastedildiğini, zahirî ilimlerden ancak farzları eda edecek kadarına ihtiyaç bulunduğunu belirtir.¹⁷¹

Bir insanı ıslah hizmetinin değerini Allah Resûlü (s.a.v) Hz. Ali’ye şöyle ifade buyurmuştur:

“Vallahi, Allah Teâlâ’nın senin sebebinle bir insanı hidayete ulaştırması, dünyanın en kıymetli mallarının senin olmasından ve onları sadaka olarak dağıtmandan¹⁷² daha hayırlıdır.”¹⁷³ Sufiler insanın hidayetine vesile olmayı, gönlünü ilahi nur ve feyizle ihya etmeyi, onu zikirle uyandırmayı, marifetle diriltmeyi, edeple süslemeyi, manevi tezkiye, terbiye ve terakkiyi gerçekleştirerek kalbi yüce Allah ile huzur haline ulaştırmayı insana yapılabilecek en büyük hizmet ve iyilik görürler. Bu aynı zamanda insanın kendisine yaptığı en güzel iyiliktir.¹⁷⁴

Ehlullah’ın bir kısmı hal ve kâl ilimlerinin ikisini veya birini neşretmekle meşgul olurlar, bazıları kendilerine ihsan edilen nurları, ruhlara ve bedenlere yağdırırlar, böylece onları evham ve vesveselerin vermiş olduğunu zulmetlerden kurtarırlar.¹⁷⁵

Arifin bütün çabası, celali ve cemaliyle tanıdığı yüce Mevla’nın bütün kullar tarafından tanınması, sevilmesi, halis kullukla yüceltilmesi, edebiyetle süslenerek rızasına ulaşılmasıdır. Şah-ı Nakşibend, ehlullahın, halkın zahmet yükünü, onların ahlâkının düzeltilmesi için çektiklerini, Cenab-ı Hakk’ın her kulun kalbine nazar ettiğini, ehlullahın kalbe yaptıkları hizmetle aynı zamanda bu ilahi nazardan feyz aldıklarını söyler.¹⁷⁶

¹⁷⁰ İbn Mâce, nr. 224; Ebû Ya’la, *Müsned*, 1/257; Taberânî, *el-Evsat*, 2/297.

¹⁷¹ Geylânî, *Sırrü'l-Esrar ve Mazharu'l-Envâr*, s. 26.

¹⁷² Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 10/ 264; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, 6/427.

¹⁷³ Buhârî, *Cihad*, 102; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 35; Ebu Dâvud, *İlim*, 10.

¹⁷⁴ Meşhur hadise göre bunun en güzel kazancı şudur: “Kim insanları hidayete götüren bir yola çağırırsa, kendisine uyan kimselerin ecirlerinin bir misli de ona verilir. Ona verilen ecir, diğerlerinin ecrinden hiçbir şey eksilmez..” Buhârî, *İtisam*, 15; Müslim, *İlim*, 16; Tirmizî, *İlim*, 15; İbn Mâce, *Mukaddime*, 14.

¹⁷⁵ Bk. Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, derleyen: Mevlânâ Halid-i Şîrvânî Ölekî, çev. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009, s. 102-103.

¹⁷⁶ el-Buhârî, *Şah-ı Nakşibend/Gönüller Nakkaşı*, s. 100.

Hadiste, “Allah Teâlâ'nın en sevgili kullarının, Allah'ı kullarına, kullarını da Allah'a sevdiren, yeryüzünde hayır ve nasihat için dolaşanlar”¹⁷⁷ olduğu haber verilir.

Abdülkadir-i Geylanî, nurla dirilip manen sıhhat bulmuş arifin kalbinden insan, cin, melek, herkesin istifade edeceğini söyler; (marifet ve takva ile) sıhhat bulmayan, manadan (işin hakikatinden) mahrum bir kalbin ise sadece sureti olan hayvanların kalbinden farksız olduğunu hatırlatır.¹⁷⁸

Hak âşıklarının insanlığa sundukları en büyük hizmet, yüce Allah'ın kendilerine ikram ettiği ilahî aşkı insanlarla paylaşmaları, kalplerine indirilen nur, sekinet, rahmet ve feyizle ölü kalplere manen hayat sebebi olmalarıdır. Bu nimetlerin azı da çok büyük değerde olup her yerde, herkeste, kolayca bulunacak şeyler değildir.¹⁷⁹ Marifet, marifet ehlinden öğrenilir. Edep, edep sahibinden alınır. Feyiz, kalbi feyizle dola olandan çekilir. Kalbi ölü, nefsi diri olandan ancak hastalık kapılır.

Reşahat sahibinin belirttiği gibi, Allah'ın nazar ettiği yer ve sonsuz sırların toplanma merkezi gönüldür. Bu sebeple gönüle yol bulan maksuda erer. Gönüle yol bulmak da ehl-i dilin (ariflerin) hizmetine girmekle mümkün olur.¹⁸⁰

Hz. Mevlana, gönlü hasta olanları kamil insana havale eder ve onun sayesinde elde edilecek neticeleri şöyle özetler: “Şehvet ve hiddete mağlup olanlar, hiddetlerini yenmeyi, kamil insandan gelen o ilahî esintiden elde ettiler. Manen ölü olanlar da, kıyıdamayı, dirilip kalkmayı ondan gelen feyizle kazındılar. Ateşi canlı olan şehvet ve hiddet onun yüzünden yatıştı,

¹⁷⁷ bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/367; İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 51; Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44069.

¹⁷⁸ Dilaver Güner, *Abdülkadir Geylanî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, 2011, s. 282.

¹⁷⁹ Şeyhlerden biri, Allah Teâlâ'yı kalbinde parlayan bir nur ile tanıdığımı, o nurun, ilahî aşk ile kendinden geçmiş ve temyiz kuvveti alınmış bir kamil müridin dilinden parlayıp kalbine geldiğini, kendisine Rabbini tanıtan o sözün, ilahî aşk içinde yok olup beşeri sıfatlarını kaybetmiş bir arifin dilinden döküldüğünü söyler. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 584.

¹⁸⁰ Ali b. Hüseyin Safî, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, Sad. Mustafa Özsaray, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, s. 70-71. Safî, sözün devamında der ki: “Tâlîp mürid-i kâmil tarafından kabul edilme şerefine nâil olursa o birlikteliğin tesirinden kendisinde bir hal meydana gelir. Bu halle tâlîp, su ve çamur zahmetinden kurtularak can ve gönül birlikteliğine vâsıl olur. Böylece onda Cenâb-ı Hak tarafına bir yönelişle birlikte uyanıklık hali meydana gelir. Artık tâlîp hiç zorlanmadan kendiliğinden Hakk'ın dışındaki her şeyden yüz çevirir. Asıl terk, gerçek zikir ve hürriyet neymiş, işte bunu o zaman anlar gönlüne yol bulan maksuda eder.”

söndü. Gaflet ve bilgisizlik yüzünden ölmüş kişi de onun feyzinden manevî bir kaftan giydi.”¹⁸¹

Hz. Mevlâna, marifet sahibi mana erlerinin bir insan için nasıl bir değer taşıdığını ve ona neler kazandırdığını şöyle dile getirir: “Ruh nasıl bedene can veriyorsa, Hakk'ın velîsi olan abdal¹⁸² da benim ruhuma can vermektedir. Eğer o Hak dostu ışığını (nurunu ve feyzini ruhtan) çekecek olsa, ruh cansız kalır (mânen ölür, hakiki insanlık makamından düşer hayvaniyete iner).”¹⁸³

“Şunu bil ki, velîler buldukları vaktin İsrafilidir. Ölüler onların gönül nağmeleri ile dirilir. Onların sesini duyan her ölü, derhal kefene bürünmüş bir halde ten mezarından sıçrar, çıkar.”

Dirilten aslında yüce Allah'tır fakat ilâhî izinle ses veren, nefes üfleyen kâmil insandır. Cenab-ı Hak kâmil insana der ki:

"Ben senin dilinim, gözünüm, ben senin rızanım (senin sevdiğini severim) ben senin öfkenim (senin kızdığına ben de gazap ederim) Yürü ey has kulum. Sen benimle duyarsın, benimle görürsün.”¹⁸⁴

Şeyh Necmeddin-i Dâye ise, halkın, Hakk'ın aynası olan ariflere karşı ilgisizliğinden şöyle dert yanar: "Ne yazık ki hiç kimse Allah dostlarıyla birlikte olmanın kadrini bilmedi, bilmek de istemedi.”¹⁸⁵ Halbuki, onların derdi ve görevi, Allah'tan aldıkları nuru, kardeşleriyle paylaşmaktır. Bir arif bunu şöyle dile getirir:

“Yüce Allah, seher vakitlerinde uyanık halde bulunan kalplere nazar kılar ve onları nur ile doldurur. Bu nurla dolan ve aydınlanan kalpler gündüz

¹⁸¹ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1-2/142-143.

¹⁸² Abdal, velilerden bir gruba verilen addır. Hadislerde de bu sınıftan bahsedilmektedir. Abdal grubun oluşturan veliler Hz. İbrahim'in (a.s) meşrebi, hali ahlâkı üzere bulunan seçkin Allah dostları olup adetleri kırk olarak verilmektedir. bk. Ahmed, *Müsned*, 1/112; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/62; Zebidî, *İthâfî's-Sâde*, 10/32; Süyûtî, *el-Haberü'd-Dâl (el-Hâvî lil-Fetâvâ içinde)*, 2/456-459. Abdal ve diğer veliler grubu hakkında geniş bilgi için bk. Dilaver Selvi, *Kur'an ve Tasavvuf*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 132-184.

¹⁸³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/208.

¹⁸⁴ Bu sözde şu meşhur kudsî hadis hatırlatılıyor: *Allah Teâlâ buyurur ki: "Ben kulum sevince onun gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. (Kendisine verdiğim özel bir nur ve kabiliyet sayesinde) benimle görür, benimle işitir, benimle konuşur, benimle tutar, benimle yürür. Benden bir şey isterse kendisine veririm."* Hadis için bk. Buharî, Rikak, 38; İbn Mâce Fiten, 16.

¹⁸⁵ Safî, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 481.

diğer kalplere feyiz ve bereket akıtırlar. Böylece gaflet içinde olan birçok kalp ihya edilmiş olur.”¹⁸⁶

Abdülkadir Geylânî, fisk hastalığına düşenlere herkesin çare olamadığını, onlara ancak kalp doktorları olan ariflerin sabredip güç yetirdiğini; zahitlerin, âbidlerin ve müritlerin buna güç yetiremeyeceğini belirtir, ariflerin ise rahmet mahalli, tövbe ve özür makamı oldukları ve arifin ahlâkı Allah Teâlâ'nın ahlâkından alındığı için buna güç yetirdiğini söyler. İlahi ahlâka sahip arifin, bütün halkı kendi evladı gibi gördüğünü belirten Geylânî, çocuğunu düşmanın elinde esir gören biri onu kurtarmak için nasıl çalışırsa, arifin de şeytanın, nefsin ve hevanın elinde kalan günahkarı kurtarmak için var gücüyle çalıştığını söyler.¹⁸⁷ İşte marifet ehlinin halka bakışı budur.

Hevadan kurtulup Mevla'ya halis kullukla elde edilen hürriyet, uğruna can verilecek kadar değerlidir. Çünkü onun sonu marifetullah ile ebedi bir saadet bulmaktır. Bu işin sadece temenni ile gerçekleşmeyeceği malum. Maalesef yoluna girenler ve bedelini ödeyenler de çok az. Bunun için Rûveym, tasavvufun (manevî terbiyenin) ancak ruhu feda ederek (her şeyini ortaya koyarak) elde edileceğini söyler.¹⁸⁸

Seyyid Ebü'l-Hasen Ali en-Nedvî, Allah dostlarının tarihte İslam ümmetine yaptığı terbiye hizmetini anlatırken,

“Şüphesiz, bu ümmetin içinde Allah'ın nuruyla kalplerini arındırmış, nefislerini terbiye etmiş kâmil insanlar olmasaydı, müslümanlar, iman ve ruh bakımından çoktan çöker, azgın materyalizm dalgası şu Ümmet-i Muhammed'in imanından kalan kalıntıyı da yutup kaybederdi. Kalplerin Allah'la, hayatın ruhla, cemiyetin ahlâkla olan irtibat ve ilgisi zayıflardı. Samimiyet kaybolurdu. Batınî hastalıklar iyice yayılır, kalp ve nefisler onulmaz hastalıklara yakalanır,¹⁸⁹ doktor da bulunamazdı” der ve bu durumda ümmetin düşeceği felaketleri şöyle sıralar:

¹⁸⁶ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/190.

¹⁸⁷ Geylânî, *el-Fethü'r-Rabbânî*, s. 235-236.

¹⁸⁸ Ebü Abdurrahman Sülemî, *Tabakâtü's-Sufiyye*, tahk. Nuruddin Şeribe, Dâru'Kitâbi'n-Nefis, Halep 1986, s. 183.

¹⁸⁹ İbn Ataullah-ı İskenderî, *Hikem*'de, manevî hastalıklara müptela kalbin halini şöyle dile getirir:

“İçinde varlıkların suretleri (şekil ve sevgileri) yerleşmiş bir kalp, nasıl parlayıp ışık verir? Şehvetlerine bağlanıp kalmış biri yüce Allah'a nasıl gidebilir?
Gaflet kirlerinden arınmayan kimse Allah'ın huzuruna girmeyi nasıl umabilir?”

“İnsanlar dünyaya dört elle sarılır, ilim erbabı makam, mansıp ve mal için yarış eder, tamah ve ihtiras gözlerini iyice bürürdü. Evet, onlar olmasaydı, Hz. Peygamber’in gönderiliş gayesi olan kalp temizliği ve nefis terbiyesi gerçekleşmezdi.”

Nedvî, bu hedeften uzaklaşan İslam ülkelerinin, korkunç bir uçuruma yuvarladığını, bu uçurumu, ne ilimde derinleşmenin, ne zekâ üstünlüğünün, ne edebiyat zenginliğinin, ne kitap ve sünnetin dili olan Arapçayı iyi bilmenin ve ne de bağımsızlık nimetinin doldurup kapatabileceğini, bu durumun, devası olmayan ruhî ve ahlâkî bir buhran, çözümü hiç de kolay olmayan içtimaî bir mesele olduğunu hatırlatır ve sebebinin şöyle özetler:

“Zira o buhranda halk, madde ve malın kurbanı, içtimaî hastalıkların müptelasıdır. Gerek dinî, gerekse millî kültür almış olan aydınlar, makam-mansıp kurbanı, riya, benlik, yükselme aşkı, iki yüzlülük, yağcılık, madde ve kuvvet karşısında eğilmek gibi iç hastalıklar ile hastadır. Politik ve içtimaî hareketler, ihtirasların çarpışması, nefis terbiyesinin yokluğu ve zayıf lider kadrosu yüzünden, bir kör dövüşü hâlidir. Müesseseler, ihtilaf ve ayrılıkların hüküm sürmesi, sorumluluk duygusunun yok denecek kadar kıt oluşu, sırf madde ve maaş artışı düşünceleri yüzünden laçkadır. Âlimler ve din adamları gösterişe fazlaca düşkün olmaları, fakir düşme endişesi, üst tabakanın ve halkın gazabından çok korkmaları, rahat ve konforlu bir hayata ziyadesiyle alışkın olmaları sebebiyle irşat ve ıslahtan cılız kalmakta, vazifelerini yapamamaktadır. Evet, ruhî ve ahlâkî buhranın olduğu yerlerde durum budur.”

Nedvî, bütün bunların ilacını ve doktorunu şöyle tarif eder:

“Bütün bunların ilacı ve devası ise, Kur’an’ın emrettiği ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) gerçekleştirmek üzere gönderildiği iç temizliği, nefis ıslahı, yani insan terbiyesidir. Bu terbiyeyi verecek olanlar da hiç şüphesiz kendileri terbiye olmuş kamil insanlardır.”¹⁹⁰

Günah ve kusurlarından tövbe etmeyen kimse, ince sırları anlamayı nasıl bekler?

Varlıkların hepsi karanlıktır. Onları aydınlatan ancak Cenab-ı Hakk’ın nuruyla zuhurdur.”

¹⁹⁰ Bk. Ebü’l-Hasan Ali en-Nedvî, *Gerçek Tasavvuf*, çev. İsmet Ersöz, İslâmî Neşriyat, Konya 1992, s. 21-23. Zünnun-ı Mısri, yüce Allah’ın, kalplere doktor yaptığı kamil insana verdiği görevleri şöyle belirtir:

"Eğer size, beni kaybeden bir dertli gelirse, onu tedavi edin.

Benden ayrılığından hasta olmuş biri gelirse, ona ilacını verin.

Benden korkan biri gelirse, ona yardım edin.

Arifin Din Kardeşlerine Bakışı

Yüce Allah, müminleri kardeş yapmıştır. (Hucurât 49/10). Hadiste buyrulduğu gibi, “*Mümin müminin aynasıdır. Mümin müminin kardeşidir; onun kaybolan malını ve çiğnenen şerefini korur, arkasından kendisini destekler, gıyabında hakkını müdafaa eder.*”¹⁹¹

Allah Resûlü (s.a.v), müminlerin bir vücut gibi olduklarını, *vücudun, bir organı rahatsızlandığı zaman, bütün azaları rahatsızlandığını, aynı şekilde bir mümin herhangi bir şeyden rahatsızlanıp şikayet ettiği zaman, diğer müminlerin de rahatsız olup onun acısını hissettiğini haber verir.*¹⁹²

Hadis, haber sığasıyla varid olmuştur fakat onu, “Böyle olun, böyle olunması gerekir” şeklinde anlamak gerekir.

İmanın ihsan derecesine ulaşan arifibillah Ebü'l-Hasan-ı Harakânî, bütün mümin kardeşlerinin acısını iliklerine kadar nasıl hissettiğini şöyle dile getirir: “Tâ Türkistan’dan Şam’ın kapısına kadar olan sahalardaki kimselerden birinin parmağına batan diken benim parmağıma batmıştır. Keza Türkistan’dan Suriye’ye kadar olan yerlerde bir kimsenin ayağı taşa çarpsa onun acısını ben duyarım. Bir kalpte üzüntü olsa, o kalp benim kalbimdir.”¹⁹³ Bu hal, gerçek muttakilerin ortak özelliğidir. Çünkü onlar, imanla oluşan hakiki kardeşliğin gereği olarak kardeşlerini nefisleri gibi sevip sahiplenmeyi imanın farzı görürler.

Rahmet Ahlâkına Örnekler

Şimdi, yukarıda anlatılan şekilde ilahî marifete sahip ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) özellikle rahmet ahlâkına varis olan ariflerin bu marifet ve veraset nuruyla neler yapabildiklerine bazı örnekler vereceğiz.

-
- Benden emniyet içinde olan biri gelirse, onu uyarıp azabımla korkutun.
 - Bana ulaşmaya rağbeti olan biri gelirse, ona iyilik ve ihsanda bulunun.
 - Bana doğru yola çıkan biri gelirse, ona yol azığı tedarik edin, kendisini destekleyin.
 - Benimle manevî ticaret yapmaktan korkan biri gelirse, ona cesaret verin.
 - Benim lütuf ve fazlımdan ümidini kesmiş biri gelirse, ona ümit verin.
 - Benim ihsanımı ümit eden biri gelirse, onu müjdeleyin.
 - Bana karşı güzel zan sahibi biri gelirse, ona hoş davranın.
 - Beni seven biri gelirse, onu bana ulaştırın.
 - Benim kudretimi yücelten biri gelirse, siz de onu yüceltin.
 - Kendisine ihsanımdan sonra kötülük işleyen biri gelirse, onu kınayıp uyarın.
 - İrşat olmak isteyen biri gelirse, onu irşat edin." Bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/43-44.

¹⁹¹ Ebû Davud, Edeb, 49. (nr. 4918).

¹⁹² Müslim, Birr, 67; İbn Mâce, Tıb, 5, 55..

¹⁹³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, (trc. S. Uludağ), s. 810.

Bu ariflerin güzel hallerinden biri, yüce Allah'tan kendi nefisleri yanında, mümin kullarının da affını istemek, onlar adına ağlamaktır. Bu şerefli ahlâk, onlara peygamberlerden miras kalmıştır. İnsanlar nasıl ve nedenini bilmeseler de, arifler onlar için gözyaşı dökmektedir.

Büyük arif Hakîm Senâî, bir şiirinde hak âşıklarına şöyle seslenir: “Ey içleri ve dışları güzel olan âşıklar. Gelin, zulüm ve haksızlık ile yoğrulmuş şu dünyanın toprağından göğe kalkan kirliliği göz yaşlarımızla bastırıp, temizleyelim. İnsanların gözlerini aldatan yıldızları (onlara süslenmiş dünyayı ve hevayı) (Lâ) süpürgesiyle silip süpürelim. Mülk kimindir? Bir ve Kahhar olan Allah Teâlâ'nındır sözü, kendiliğinden duyulsun.”¹⁹⁴

Ariflerden Feridüddin Genc-i Şeker, gönlündeki merhameti bir şiirinde şöyle dile getirir:

*“Hiçbir gece yoktur ki, kalbim kan ağlamasın,
Hiçbir gündüz yoktur ki, yüzden nâmus akmasın.
Ömrümde hiçbir tatlı şerbet içmedim ki,
Gözlerimden yaş olup damlamasın.”*¹⁹⁵

Bunlar insanlık adına dökülen yaşlardır. O yaşları kaynatan kalpteki ilâhi aşk ateşidir, dışarı akıtan merhamettir. Bu âşıklar daha ziyade aşk ve irfan mektebi olan tasavvuf mektebinde yetişmiştir. Önceki devirlerde sufilere “bekkâûn” yani çok ağlayanlar denirdi. Çünkü onlardan bir grup kendileri ve Ümmet-i Muhammed için devamlı gözyaşı dökerlerdi.

Hak âşıkları bütün insanlığı bir aile gibi görürler. Bu aile içinde salih, mümin, münafık, gafil, cahil, zalim her türlü insan bulunmaktadır. Kalbini ve hayatını yüce Allah'a verenlerin dışında, herkes derece derece dertli ve hastadır. Bu hastalığın tek ilacı Allah'ın rahmeti ve sevgisidir. O rahmeti yeryüzüne çekecek ve ilâhi sevgiyi gönüllere nakşedecek en güzel yol, gözyaşı, dua, istiğfar, edep, naz ve niyazdır.¹⁹⁶

Abdullah b. Mübarek, bir seferinde ahlâkı çirkin biriyle yol arkadaşı oldu. Seyahati boyunca o kötü ahlâklı kişiden çekmediği kalmadı. Sonunda, yolculuk bitti, her biri bir yana ayrıldı. Abdullah b. Mübarek, ulaştığı ilk

¹⁹⁴ Heyet, *Evlîyalar Ansiklopedisi*, 6/282-283.

¹⁹⁵ Heyet, *Evlîyalar Ansiklopedisi*, 6/195.

¹⁹⁶ Geniş bilgi için bk. Dilaver Selvi, *Edeb Bir Tac İmiş*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, s. 21.

konak yerinde evinden ölü çıkmış gibi ağlamaya başladı. Kendisine, ağlama sebebi sorulunca, Hazret,

“Benden ayrılan yol arkadaşım için ağlıyorum. O benden ayrıldı gitti fakat onun kötü ahlâkı kendisinden ayrılmadı. Yaşadığı müddetçe de o kötü ahlâk ondan ayrılmaz. Yazık ki o kötü huylar ondan çıkmadıkça nere gitse bedeni rahat yüzü göremeyecek”¹⁹⁷ dedi.

Ümmet için ağlayan gözler

Fakih Siraceddin Tatarî Konya’ya gelerek Hz. Mevlana’ya tabi ve teslim olup, ondan edep ve ilahî aşk dersleri alır. Bir gün Hz. Mevlana ona iltifat buyurup,

“Siraceddin, hazır ol, bu gece seni yanıma alacağım, özel sohbetimde bulunacaksın” der. Fakih Siraceddin Mevlana’dan duyduklarına ziyadesiyle sevinir zira müşhidinin özel sohbetinde bulunmayı çok istemektedir. Yaşadığı sevinçle elindeki bütün giyecek ve yiyeceklerini fakirlere dağıtır; “Bugün benim bayramımdır” diye mutluluğunu dile getirir. Hemen hazırlıklara başlar; Hz. Mevlana’nın geleceği yeri düzenler. İstirahat buyurur diye hocası için özel bir yer hazırlar. Çünkü Hazretin gündüz meşguliyeti ve gece ibadetleri çoktur. Bu nedenle hocasının çok yorulacağını ve dinlenmek isteyeceğini düşünür. Sonunda akşam olur, Mevlana Hazretleri teşrif eder. Siraceddin’e,

“Sen yatağa gir, dinlen” der. Fakih Siraceddin emirdir diye yatağına uzanır, fakat hiç uyumaz. Başı yastıkta, gözü kapıda öylece bekler. Hz. Mevlana öbür odada ibadet, zikir, murakabe gibi gece ibadetleriyle meşgul olur. Sabah yaklaşır, fakat Hazret hala ibadet halindedir. Fakih Siraceddin bakar ki şafak sökmek üzere, gece bitiyor, fırsat gidiyor. Dayanamaz, elinde olmadan, “Ey efendim, köleniz sizi beklemekten öldü” diye bağırır. Biraz sonra Hz. Mevlana odaya teşrif eder, selam verir ve ona şunları söyler:

“Siraceddin, eğer biz uyursak, bu kadar uyuyan ümmete ve talebelerimize kim ilaç olur. Ben Allah ile anlaştım ve şunu üzerime aldım: Bize gelen ve tabi olan kimselerin Allah’tan affını isteyeceğim. Onların nefislerini terbiye ile uğraşacağım, kâmil olmalarını sağlayacağım. Allah’ın izniyle hepsinin iman ve edeple süslenmesine vesile olup ateşten

¹⁹⁷ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-Nüfûs*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010, s. 582-583.

kurtaracağım, cennete girmelerine ve cennette yüksek makamlar almalarına vesile olacağım.”

Daha sonra şu manada bir şiir okur:

“Ey doğru dürüst bir hayır işlememiş ve hayırdan yana iflas etmiş olan kimse! Halin ne olursa olsun sen yine bize gel, katıl ve razı ol. Biz senin gibi yüz binlerin işini gördük, yükünü taşıdık; senin de işini görürüz, yükünü taşıyız.”

Fakih Siraceddin (k.s) der ki: “Sonra mescide gittik. Ben bu sözleri ve müjdeleri Hazreti Mevlana’ya tabi olmuş, terbiye eşliğine baş koymuş müritlerine anlattım; hepsi sevinçlerinden şükür secdesine kapandılar.”¹⁹⁸

Günaha Düşenin Elinden Tutmak

Rahmet Peygamberi (s.a.v), yüce Allah’ın sonsuz rahmetini isteyenlere bunun yolunu şöyle tarif eder: *“Merhamet edenlere Rahmân olan Allah da rahmet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet ediniz ki, gökte olanlar da size merhamet etsin”*¹⁹⁹

Ebü’ d-Derda (r.a), günah işlemiş bir adama rastladı. Adamın etrafındakiler kendisine sövüp sayıyor, işlediği günahı dolaylı kınayıp duruyorlardı. Ebü’ d-Derda (r.a) adamlara,

“Heyy, ne bu hâliniz! Siz bu kardeşinizi bir kuyuya düşmüş görseniz onu çıkarmaz mısınız?” diye seslendi. Oradakiler,

“Çıkarırdık elbette” dediler. Ebü’ d-Derda (r.a),

“Öyleyse, kardeşinize kötü kötü konuşmayı bırakın. Size sihat veren ve bu tür şeylerden uzak tutan Allah’a hamdedin” dedi. Onlar,

“Sen buna kızmıyor musun?” diye sorduklarında, Ebü’ d-Derda (r.a),

“Ben ona değil, yaptığı işe kıızıyorum. Yaptığı kötülüğü terkettiği zaman, o yine benim kardeşimdir”²⁰⁰ dedi.

Böyle bir durumda kardeşe karşı nasıl davranılacağı konusunda Abdullah İbn Mesud (r.a) şunları söyler:

“Bir kardeşinizi günaha bulanmış görünce, 'Allah'ım onu perişan et, kendisine lanet et' gibi ifadelerle beddualar ederek şeytana yardımcı

¹⁹⁸ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık İstanbul, 2012 s. 260.

¹⁹⁹ Ebü Dâvud, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 16.

²⁰⁰ Ebü Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 1/225; Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, 2/413.

olmayın. Allah'tan kendiniz ve onun için bu tür hallerden kurtuluş ve afiyet isteyin. Resûlullah'ın (a.s) ashabı bizler, ne durumda öldüğünü görmeden hiç kimse hakkında kesin bir hüküm vermezdik. Eğer iyi bir hâl üzere ölürse onun hayra ulaştığını bilirdik. Fakat kötü bir halde ömrü biterse, onun adına korkardık.”²⁰¹

Ariflerin görüşü şudur: “Kardeşinden sana bir kusur gözüktünce, onun için yetmiş tane özür (bahane) ara. Eğer bir özür bulursan, ona bağla (ve kendisini affet). Affetmezsen, nefsini kına ve ona, ‘Sen ne kötü bir adamsın, kardeşinden yetmiş tane özrü kabul etmiyorsun’ de.”²⁰²

Ebû Amr İbn Nüceyd (366/976) şöyle anlatır: İlk önce Ebû Osman Hirî'nin meclisinde tövbe etmiş, bir müddet bu hal üzere bulunduktan sonra tekrar günaha düşerek onun huzurundan yüz çevirmiştim. Nerede görsem ondan kaçıyordum. Bir gün aniden kendisiyle karşılaştığımda,

“Yavrucuğum, günahsız ve temiz olduğun zaman düşmanlarla (seni sevmeyenlerle) oturup kalk, zira düşman sendeki kusuru görür ve sevinir, günahsız olduğun vakitte üzülür. Şayet günah işlemen gerekiyorsa yanımıza gel ki belana canla başla katlanalım, böylece düşmanın şamatasına (senin haline gülüp eğlenmesine) yol açmış olmayasın” dedi. Şeyh bu sözü söyleyince günaha doydum, kötülükten gönlümü tamamen çektim ve samimi bir şekilde tövbe ettim.”²⁰³

Sarhoşlara Şefkat

Sufiler, bu konuda da rahmet Peygamberinin (s.a.v) şu davranışını örnek almışlardır. Resûlullah (s.a.v) zamanında Abdullah isminde 'el-hımâr' lakabıyla meşhur birisi vardı. Sık sık Resûlullah'ı güldürürdü. Bir defasında içki içtiği için Efendimiz (s.a.v) kendisine dayak cezası uygulamıştı. Başka bir defasında yine içki yüzünden huzura getirildi. Efendimiz (s.a.v) emretti yine ceza uygulandı. Onun bu şekilde bir kaç defa cezalandırıldığını gören birisi,

“Allah ona lanet etsin! Ne kadar da çok içki içiyor” diye lanet okudu. Bunu duyan Resûlullah (s.a.v),

²⁰¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 4/205; Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, 2/413.

²⁰² Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*, s.16.

²⁰³ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, (trc. S. Uludağ), s. 589.

“Ona lanet etmeyin! Vallahi o Allah ve Resûlünü seviyor”²⁰⁴ buyurdu.

Ebu Hureyre'nin (r.a) rivayetinde, yine içki yüzünden ceza verilen bir kimseye oradakilerin beddua etmesi üzerine Resûlullah (s.a.v) onları şöyle uyurdu:

“Böyle söylemeyiniz, kardeşinize karşı şeytana yardımcı olmayınız;²⁰⁵ fakat, 'Allah'ım onu affet, onu doğru yola ilet. Allah sana acısın' deyiniz.”²⁰⁶

İbrahim b. Edhem, bir sarhoşun yanından geçti. Adamın ağzı pis koku ve bulaşık içinde idi. İbrahim b. Edhem, su getirip ağzını yıkadı ve, “Allah Teâlâ'yı zikredecek ağzın necis bırakılması caiz değildir” dedi. Adam ayıldığı zaman ona,

“Senin ağzını Horasan zahidi yıkadı” dediler. Adam da,

“Öyleyse ben de Allah Teâlâ'ya tövbe ettim, içkiden vazgeçtim” dedi. İbrahim b. Edhem sonra rüyasında kendisine şöyle denildiğini gördü:

“Sen bizim için, bize hürmeten onunu ağzını yıkadın; biz de senin için onun kalbini yıkadık.”²⁰⁷

Bâyezid-i Bistâmî bazı geceler kabristanlarda dolaşırdı. Bir gece kabristanda dolaşırken Bistâm'ın eşrafından birinin oğlu ile karşılaştı. Gencin elinde bir keman vardı, onu çalmakla meşguldü. Genç şeyhe yaklaşıncâ, Bâyezid-i Bistâmî,

“Lâ havle velâ kuvvete illa billah!” dedi. Genç sarhoştü. Bu sözden kızdı ve elindeki kemana şeyhin kafasına vurarak kafasını yardı. Genç, onu tanııyordu. Bâyezid-i Bistâmî, zaviyesine döndü, sabaha kadar sabretti, sabah olunca müridlerinden birini çağırdı, ona kemanın değerini sordu. O da söyledi. Hazret, kemanın değerini bir mendile sardı, bir tabak helva ile müridi gence gönderdi. Müride, ondan özür dileyip şöyle söylemesini tembih etti:

“Bu dirhemler akşam başımda kırılan kemanın fiyatıdır. Şu helva ise, başıma vurma anında sende hâsıl olan üzüntü ve gönlünde oluşan sıkıntının geçmesi içindir.” Genç durumu anlayınca, hemen şeyhin yanına

²⁰⁴ Buharî, Hudud, 5; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 1/161. (nr. 176).

²⁰⁵ Buharî, Hudud, 5.

²⁰⁶ Kandehlevî, Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, 2/397.

²⁰⁷ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 138; (trc. S. Uludağ), s. 187.

geldi, ondan özür diledi, onun bu güzel ahlâkının bereketiyle günahlardan tövbe etti.²⁰⁸

Şeyh Ebû Said (440/1049), Nişaburda iken bir gün Hîre mahallesindeki mezarlığa gitti. Meşayihın mezarlarına varınca burada içki içip çalgı çalan bir grup gördü. Yanındaki sufilerin tepesi attı. Onların hesabını görmek ve hak ettikleri cezayı vermek istediler ama şeyh engel oldu. Eğlenenlerin yanlarına gidip, “Mevla, bu dünyada nasıl gönlünüz hoş ise öbür dünyada da aynı şekilde gönlünüzün hoş olmasını ister” deyince, oradakiler kalkıp şeyhin ayaklarına kapandılar, iççilerini döktüler, sazlarını kırıp tövbe ettiler, şeyhin bir nazarı sayesinde iyi insan oldular.²⁰⁹

Yine Şeyh Ebû Said, çarşı ortasında sarhoş, yüzü açık ve makyaj yapmış çalgıcı bir kadın, kendisine yaklaşınca, cemaat ona bağırıp çağırınca, “Eliniz ondan çekiniz” diyerek, kadına şefkatle birkaç uyarıcı söz söylemiş, bu sözlerden ve şefkatli ilgiden etkilenen kadın gözleri dolup tövbe etmiş, daha sonra malını ve süslerini bir bohçaya koyup şeyhe göndermiş, dua ve himmetini istemiş, tövbesine bağlı kalıp şeyhin mübarek nazarındaki bereket sayesinde Saliha hanımlar arasına girmiştir.²¹⁰

İmam-ı Azam’ın esnaf bir komşusu vardı. Her gece eğlenerek sarhoş olup kendinden geçer, durmadan şu beyitleri okurdu:

“Beni zayı ettiler. Hem de ne yiğidi zayı ettiler. Aslında o, savaş ve sıkıntı anında işe yarayacak, sınır boylarında düşmana karşı set olacak biridir.”

Bu nağme ve bağırtilar İmam Azam’ın evine kadar ulaşırdı. İmam geceleri ibadetle geçiren biriydi. Bu sözler onu rahatsız edecek durumdaydı fakat o, buna sabrediyor ve gencin ıslahına dua ediyordu. Bir ara gencin sesi kesildi, birkaç gün duyulmaz oldu. İmam, komşulara gencin durumunu sordu, basit bir sebepten dolayı hapse düştüğünü söylediler. Bunu işiten İmam bizzat Kufe valisine gidip gencin salıverilmesini rica etti. O da imamın hatırına onu ve onunla birlikte hapse atılanları salıverdi. Hz. İmam atına binip evine geldiğinde genç de hapisten çıkıp kendisine yetişmişti. İmam gence tebessüm ederek,

“Biz seni zayı etmedik değil mi?” dedi. Genç de,

²⁰⁸ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 175; (trc. S. Uludağ), s. 236.

²⁰⁹ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 272.

²¹⁰ İbn Münevver, *Tevhidin Sırları*, s. 268-269.

“Hayır, efendim, beni zayi ve ihmal etmediniz, komşuluk hakkını tam olarak yerine getirdiniz” dedi. Genç bu olaydan sonra tövbe etti, bir daha içki içmedi, İmam Azam’ın ders halkasına katıldı, ilme devam etti, öyle ki hatırı sayılır fakihlerden oldu.²¹¹

Velilerden Abdullah b. Muhammed (k.s), bir akşam mescitten çıkmış evine gidiyordu. Yolda Kureyşli bir genci gördü. Genç sarhoş olmuş, yolda bir kadının üzerine düşmüştü. Kadının elbisesi sıyrılınca etraftan yardım istemiş, insanlar gelip genci dövmeye başlamışlardı. Hazret genci tanıdı. Dedi ki: “Bunu bana bırakın, bu benim yeğenimdir.” Sonra gence dönerek “yanıma gel” diye seslendi. Delikanlı utanarak geldi. Hazret kolunu omuzuna attı ve kendisiyle eve gelmesini söyledi. Eve varınca, çocuklarından birisine, “Bu genci gece bekle, kendine gelip ayıkınca yanıma getir. Beni görmeden gitmesin.” dedi. Oğlu, genç ayıkınca durumu anlattı. Genç utandı ve ağlamaya başladı. Sonra Hazret’in yanına gittiler. Buyurdu ki:

“Bu hale düşmekten, kendin ve şerefin için utanmıyor musun? Allah’tan kork, bu işten elini çek!” Genç boyunu büktü,

“Söz veriyorum, bir daha hiçbir içki içmeyeceğim, tövbe ettim” dedi. Hazret genci alnından öptü. Bu genç daha sonra bu alimin talebesi oldu, yanından hiç ayrılmadı, kendisinden hadis ilmi aldı. Bu, onun sevgi ve yumuşaklığının bereketine olmuştu. Bu zat şöyle demiştir:

“İnsanlar iyiliği emrediyorlar, kötülükten alıkoymaya çalışıyorlar. Fakat bu işi Allah için edebine uygun yapmadıklarından iyilikleri kötülük gibi oluyor, fayda vermiyor. Siz bütün işlerinizde yumuşak davranın; bu sayede istediğinize ulaşırsınız.”²¹²

²¹¹ Ahmed b. Muhammed İbn Hacer Heytemî, *Fıkhın Sultanı İmam A'zam Ebu Hanife*, çev. Manastırlı İsmail Hakkı, haz. Sıdkı Çoban-Fatih Başpınar, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009, s. 175.

²¹² Muhammed . Muhammed el-Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, Dâru Sâdır, Beyrut 2004, 2/411-412. Şeyh Sâd-i Şirâzî, “*Gülistan*” isimli eserinde bu gibi durumlarda genelde Müslümanların yanlış tutumuna örnek olarak şu olayı nakleder: “Bir delikanlı kendisini kaybedecek kadar içmiş, yol üzerinde yere uzanmıştı. Oradan geçen dindar bir adam, gencin bu çirkin durumuna tiksinererek baktı. Delikanlı çamura bulaşmış başını kaldırmaya çalışarak, “*Rahmanın has kulları boş ve bâtul bir şeyle karşılaştıkları zaman, ondan, şerefli insanlardan beklenen şekilde yüz çevirirler.*” (Furkan, 25/72) ayetini okudu. Şirâzî, onun sözü ve hali üzerinden herkese şu uyarıda bulunur: “Günahkarların bir davranışına tanık olursan, Görmezlikten gel, ona yumuşak davran, esirgeyici ol,

Mümin Kardeşinin Hastalığına Ortak Olmak

Velilerden Mürtaîş şöyle anlatmıştır: “Ebû Hafs ile birlikte bir hastayı ziyarete gittik. Bir grup insandık. Ebû Hafs, hastaya, “İyileşmek istiyor musun?” diye sordu; hasta da, “Evet!” dedi. Ebû Hafs, arkadaşlarına, “Bunun hastalığını üzerinize çekin alın!” dedi. Hepsi Allah’a dua ederek onun sıkıntısını kendilerine nakletmesini istediler, hasta ayağa kalktı, bizimle birlikte yürüdü. Bizler hasta olup yatağa düştük; öyle ki insanlar bizi ziyarete geldi.”²¹³

Nakşî pirllerinden Hâce Ubeydullah Taşkentî, şöyle anlatır:

“Mevlânâ Nizâmeddin Hâmûş Taşkent’te bizim misafirimiz iken, bir adam yanıma gelerek, ‘Mevlânâ Nizâmeddin hazretlerine bir hastalık geldi’ diye haber verdi. Bunun üzerine aceleyle yanına gittim. Kaldığı yerde ateş yakmışlardı. Bununla kalmayıp üzerine birkaç kaftan giydirmişlerdi; onu ısıtmaya çalışıyorlardı. Birkaç kişi onu sıkıca tutuyordu. Çünkü o, sıtma titremesine benzer bir şekilde titriyordu. Öyle şiddetli titriyordu ki dişleri birbirine çarpıyordu. Titremenin duracağı yoktu. Onun bu halini görünce çok üzuldüm ve endişeye kapıldım.

Bir müddet sonra Mevlânâ hazretleriyle sıkı irtibatı olan ve değirmene un öğütmeye giden biri, sırlıklam ıslanmış bir kaftan içinde titreyerek içeri girdi. Meğer o adam, o soğuk günde değirmenin su kanalına düşmüş ve çok üşümüş! Mevlânâ Nizâmeddin hazretleri onu görür görmez feryat içinde, ‘Beni bırakın, onu ısıtın! Çünkü benim çektiğim elem onun acısıdır, bana sirayet etmiştir’ diye emir verdi.

Hemen dervişin ıslak kaftanı çıkarılıp yenisi giydirildi. Derviş ısınınca Mevlânâ Nizâmeddin Hâmûş hazretlerinin de titremesi geçti. Ardından rahatladı ve sohbet etmeye başladı.”²¹⁴

Ey beni perişan bir durumda gören kişi!

Niçin anlayış ve şefkati esirgiyorsun?

Ey dindar kişi!

Kötülük yapandan yüz çevirme, ona karşı merhametli ol.

Ben kötü olsam da sen iyilikle karşılık ver.” Bk. Sâd-i Şirâzî, *Gülistan*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Timaş yayınları, İstanbul, 2000, s. 111.

²¹³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 448.

²¹⁴ Sâfi, *Reşehât (Hayat Pınarlarından Can Damlaları)*, s. 220.

Hizmette Ayırım Yapmamak

Hâce Ubeydullah Ahrar, kendilerini ister tanısin isterse tanımasın herkese bol bol şefkat ve hizmet eder, yardım ve himaye ellerini bütün dost ve düşmanlarına uzatırdı. O tüm yaratılmışların hukukuna riayet etme konusunda son derece titizdi. Çeşitli toplantılarda hizmette herkesi geçirdi.

Kendisi der ki: "Semerkand'da Mevlânâ Kutbüddin Sadr Medresesi'nde iken kızamık hastalığına yakalanan iki-üç öğrencinin hizmetini üstlenmişim. Hastalıkları çok şiddetli olduğu için bakımlarını yapamaz, giyecek ve döşeklerini pisletirlerdi. Ben onları güzelce temizlerdim. Bu durum sık sık tekrarlanırdı. Devamlı hizmetlerini gördüğüm için hastalık bana da bulaştı.

Bir gece ben de hastalıktan ıstırap çektiğim halde üç dört testi su getirerek diğer hastaların giyecek ve yataklarını temizledim."

"Heri'de bulunduğum sıralarda seherleri Pîr-i Heri Hamamı'na giderdim. Orada halka hizmet ederdim. Hizmet ederken günahkâr bahtiyar, siyah beyaz, alt kesim üst kesim, güçlü zayıf ayrımı yapmaz, herkese aynı şekilde muamele ederdim. Bazen hamamın en sıcak odasında beş-altı kişinin hizmetini birden yapar ve ücret vermeye kalkışmasınlar diye hemen oradan kaçardım. Eğer isteseler de beni bulamazlardı."

Hayatının son zamanlarında demiştir ki:

"Hamamda bu şekilde çok hizmet etmem dolayısıyla sıcaktan bünyem zedelendi. Bu yüzden şimdi hamama asla rağbet etmem."²¹⁵

İsteyeni Boş Çevirmemek

Nakşî pîrlerinden Hâce Ubeydullah Taşkentî anlatır: "Bir gün Pazar-ı Melik'ten geçiyordum. Dilencinin biri benden bir şey istedi. Verecek hiçbir şeyim yoktu. Tülbendimi başımdan çıkardım. Bir aşçının dükkânına gittim ve, 'Bu tülbent eski, ama temizdir. Kap kacak yıkandıkça silmeye yarar. Bunu alıp, karşılığında şu dilencinin karnını doyurur musun?' dedim. Aşçı dilencinin karnını doyurduktan sonra tülbendimi edeple önüme koydu. Ben onu geri almadım, orada bırakıp gittim."²¹⁶

²¹⁵ Sâfi, *Reşehât*, s. 445-446.

²¹⁶ Sâfi, *Reşehât*, s. 220.

Gayr-i Müslimlere Şefkat

Velilerden Malik b. Dinar (131/748) bir zamanlar icarla bir ev tutmuştu. Ev komşusu bir yahudi idi. Malik'in evinin ön cephesi yahudinin evinden yana idi. Bu Yahudi evinin önünde hela yapmış; pisliğini buraya atıyor, sonra da bunu Malik'in evine atarak evin ön cephesini kirletiyordu. Bir gün Yahudi Malik'in evine gelme durumunda kaldı, durumu görünce,

“Bundan rahatsız olmuyor musun?” diye sordu, Malik,

“Evet, oluyorum ama temizleyip yıkıyorum” dedi. Yahudi,

“Bu sıkıntıya neden katlanıyorsun, için daralmıyor mu?” diye sordu, Malik,

“Hak Teâlâ'nın rızası için sabrediyorum; çünkü O,

“*O takva sahipleri öfkelerini yutarlar, insanları affederler*” (Âl-i İmran 3/134) buyuruyor” dedi. Bunu işiten Yahudi, yaptığından pişman oldu ve Malik b. Dinar'ın elinde Müslüman oldu.²¹⁷

Kastamonu'da yaşayan Hıristiyan vatandaşlardan biri fakirlik sebebiyle hırsızlık yapmaya karar verir. Bu amaçla şehirdeki çetelerden birine katılmak için başvurur. Çete reisi, kendilerine katılması için Şeyh Şâban-ı Veli'nin (976/1568) tekkesinde, şeyhin orasındaki antika bir sandalyeyi çalmasını şart koşar. O da teklifi kabul edip işe koyulur. Hz. Pir hücrelerinden çok az çıktığı için günler geçmesine rağmen hırsız adayı başarılı olamaz. Hz. Pir manevi kuvvet ve basiretiyle bu duruma vakıf olup o şahsı ehlullahı mahsus nazarlarıyla gözaltında tutuyor ve Cenâb-ı Hakk'a onun hidayeti için dua ediyordu.

Bir zaman sonra civardaki şeyhlerden biri vefat etmiş olup yerine halife tayini için Hz. Pir'e geldiler. Hz. Pir,

“Günlerdir odamıza girmeye çalışan bir Hıristiyan var. İlahi hidayet ermiştir. Onu bu işe münasip gördüm deyince, müridler adamı bulup Pir'in huzuruna çıkarttılar. Önce korkup şaşırın adam Hz. Pir'in şefkatli nazarları, merhametli davranışları ve tesirli sözleri sayesinde iman edip dervişler arasına katıldı. Bir müddet terbiye ve eğitimden sonra bahsi geçen yere halife olarak gönderildi. Bu olaydan sonra Şaban Efendi;

“Bize kahır ile sıkıntı vermek için gelenler lütuf gördüler; bilmem ki lütuf ile (Allah için) gelenler ne olur”²¹⁸ demiştir.

²¹⁷ Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, 75; (trc. Uludağ), s. 100.

Kendisine Kötülük Edenleri Af ve Onlara İyilik

İmam Azam Ebû Hanife, bir gün yolda giderken halktan birine istemeden dokundu. Adam kötü huylu biri olup İmamı tanımıyordu. İmama, elinin içiyle bir darbe vurdu. Hz. İmam, ona,

“Ey kardeş, şimdi ben de sana vursam bunu gücüm yeter. Yahut seni tutup halifeye götürsem ve orada kısasa hükmetsem bunu da yapabilirim. Yahut Cenab-ı Hakk’a “Bundan hakkımı al” diye tazarru’ etsem, senden hakkımı alacağına ve sana bir bela musallat edeceğine yakinim vardır. Amma gönlün hoş olsun ki, yarın kıyamet gününde eğer Hak Teâlâ beni cennetine korsa, sensiz cennete girmeyim” dedi. Adam, vurduğu kimsenin Hz. İmam olduğunu bilip derhal tövbe etti ve salihlerden oldu.²¹⁹

İbrahim b. Edhem, üzüm bağı beklerdi. Bir gün bağa bir asker uğradı ve ona, “Bana şu üzümlerden biraz ver!” dedi; İbrahim b. Edhem, “Bahçenin sahibi bana böyle bir şey için izin vermedi.” dedi. Buna kızan asker, elindeki kamçıyla İbrahim b. Edhem’e vurmaya başladı; o da başını askere doğru eğerek: “Allah’a isyan eden şu zalim başa vur; vur ki biraz akıllansın!” dedi. Adam duruma hayret edip ne yapacağını bilemedi; aciz kalıp çekip gitti.²²⁰

İbrahim b. Edhem bir gün sahraya doğru çıkmıştı. Yolda bir askerle karşılaştı. Asker,

“Halkın oturduğu yerleşim yeri neresidir?” diye sordu. İbrahim, kabristanlığa işaret etti. Asker kendisiyle alay ediyor diye kızıp elindeki sopası ile İbrahim’in başına vurdu, başını yarıdı. Sonra çekip gitti.

Askere, senin başına vurduğun kimse Horasımın zahidlerinden İbrahim b. Edhem’di denince, asker hemen geri döndü, ondan özür diledi. İbrahim b. Edhem, askere,

“Sen benim başıma vurunca ben Allah Teâlâ’dan sana cenneti istedim!” dedi. Asker, hayretle,

“Niçin?” diye sorunca, İbrahim b. Edhem,

²¹⁸ Fazıl Çifçi, *Şeyh Şaban-ı Veli*, Hz. Pir Şeyh Şâban-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları, Kastamonu 2011, s. 47

²¹⁹ İsmail Rusuhî Ankaravî, *Minhâcî'l-Fukara*, haz. Safi Arpağuş, Vefa yayınları, İstanbul, 2008, . 333-334.

²²⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 66.

“Sen bana eziyet edince, ben sabrettim, bundan dolayı bana sevap verildi. Ben senin yüzünden hayır kazanıp da senin benim yüzümden şer kazanmanı istemedim!”²²¹ dedi.

Seyyid Ahmed Rifâî, bir gece evine geldi. Evinde tahıl çalmak isteyen bir hırsız vardı. Hırsız onu görünce çok koktu. Hz. Seyyid,

“Ey oğlum! Tahılın temizlenmesi ve un yapılması gerekir. Sana bu işlerde zahmet olur. Benimle gel ki sana unu göstereyim” dedi. Hırsız bu sözü duyunca rahatladı ve onunla gitti. Hz. Seyyid onun bulunduğu yeri gösterdi, hırsızın elindeki çuvala kendisi un doldurdu. Hırsız çuvalı alıp kapıya yöneldi. Birbirlerinden ayrılırken, Hz. Seyyid,

“Ben içeri girdiğim zaman sen korktun, bu yüzden senden helallik istiyorum” dedi. Hırsız hakkını helal etti. Hz. Seyyid,

“Ey oğlum, gönlümü hoş ettin, Allah da seni mutlu etsin” dedi. Hırsız veda edip gitti. Ailesinin yanına ulaşınca, Hz. Seyyid’in yumuşaklığını, affedişini ve cömertliğini düşündü. Sonra geldi onun elinde tövbe etti ve büyük dervişlerden oldu.²²²

Gülşeniyye pirllerinden Hasan Sezâî zamanında Edirne’de kötü yola düşmüş bir kadın vardı. Bir zaman bu kadın halishane olarak tövbe edip eski halinden vazgeçti salih ameller işlemeye başladı. Fakat kötü tabiata kimseler tarafından tedirgin ediliyor, rahat bırakılmıyordu. Kadın Hasan Sezâî’ye gelerek yardım istedi. O da kadına, dergahta kadınlara mahsus yerde kalabileceğini bildirince, kadına bir oda tahsis edilip kadın orada kalmaya, ibadet ve taat ile meşgul olmaya başladı. Bu arada boş durmayan fitneciler Hasan Sezâî hakkında çirkin iftiralar yaymaya başladılar. Daha da ileri giderek bir gece dergâhın kapısına geyik boynuzu taktılar. O ise bu hallere sabrediyor, kimseye bir şey demiyordu. Geyik boynuzunu dergâhın içine aldırıldı. Edirne vilayeti ünlerce bu dedikodularla çalkalandı. Hasan Sezâî Efendi yine sabrediyor, his ses çıkarmıyordu. Bu şayanın yayılmasından az zaman sonra Edirne’de müthiş bir uyuz hastalığı peyda oldu. Hasan Sezâî hakkında her kimi iftira ve dedikodu etmiş ve herkim bu dedikoduları dinleyip kabul etmiş ise, bu hastalığa yakalandı. Hastalık onlara yayılıyor, diğer insanlara bir şey olmuyordu. Hastalığa yakalananların bütün

²²¹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 472; Attar, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Uludağ), s. 186.

²²² Kâzerûnî, *Ahmed Rifâî Menkıbeleri*, s. 157-158.

vücutları yere bere içinde kaldı, hiç biri derdine çare bulamadı. Af ve merhamet ahlâkı ileri derecede olan Hasan Sezâî, onların bu hastalık sebebiyle şiddetli acı ve sıkıntı çekmelerine dayanamadı, mübarek kalbi tahammül edemedi, bir gece kıyafet değiştirerek çarşı çıktı. Kahvehanelerden birine girdi. Kimse onu tanıyamadı. Uyuz olanlara yaklaşıp,

“Sizin derdinizin ilacı Hasan Sezâî’dedir” deyip oradan ayrıldı. Ertesi gün dergâhın önü insanla doldu. Hastalığa yakalanan herkes çare bulmak için oraya gelmişti. Hasan Sezâî, gelenlerin her birine onların dergâhın kapısına astıkları geyik boynuzundan kazıyıp toz halinde veriyordu. O tozu yarasına süren herkes Allah’ın izniyle şifa buldu. Bu arada herkes hatasını anlayıp yaptıkları iftira ve dedikodudan pişman oldular, tövbe ettiler. Böyle bir dertten kurtulmanın sevinci ile bir sergi açıp üzerine para attılar. Toplanan paralarla dergâhın kapısına bir çeşme yapıldı.²²³

Küre ülemasından Memi Hoca lakaplı Mehmet Efendi’nin anlattığı şu olay da velilerin sabır, af ve hoş görüşüne güzel bir örnektir:

“Kastamonu’ya Şuca Efendi namında âlim, fazıl bir zat gelmişti. Hemşehrim Bilal Halife ile bu zattan ilim tahsil ediyorduk. Şuca Efendi kürsüde ve meclislerde Şeyh Şaban-ı Veli’nin Halvetî olduğunu, Halvetilerin ayakta yaptıkları devran zikrini tenkit ediyor, Hz. Pir’in şahsı hakkında kötü sözler sarf ediyordu. Onu dinleyen ve kendisini âlim gören halk da Hz. Pir hakkında suizanna düşüyordu. Hz. Pir bu sözleri ve halkın süizannını duyuyor, biliyor fakat sabır ve tahammül göstererek Allah’a havale ediyordu.

Şuca Efendi bir gün hastalandı. Gün geçtikçe hastalığı ağırlaştı. Bilal Halife ile ikimiz hizmet ederken bir gece gözlerini açtı ve,

“Bana ne oldu ise Şaban Dede hakkında kötü söylemekten ve onun gıybetini etmekten oldu. Halim olsa varıp huzuruna özür dileyeceğim. Mümkün ise kendisinden rica edin, bana hakkını helal etsin de vebalden kurtulayım” dedi.

Bilal Halife gidip durumu Şaban Efendi’ye arzetti. Hazret hiç tereddüt göstermeden hastayı ziyaret etmek için ayağa kalktığında, dervişler,

²²³ Heyet, *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, 7/44.

“Efendim o adam sizin hakkınızda kürsülerde, meclislerde, halkın arasında domuz ve dinsiz gibi nice ağır hakaretler etti; siz nasıl olur da onu ziyarete giderseniz?” dediler. Hz. Pir şu cevabı verdi:

“Şuca Efendi, bilmeden atıp tutmuştur bizi. Bizim gibilere (velilere) öteden beri böyle hakaretler yapıla gelmiştir. Bizden tarafı helal olsun. O, ilim ehli bir din kardeşi, iman kardeşidir. Üstelik hatasını itiraf etmiştir. Yetişelim veballe gitmesin.”

Yola çıktılar fakat görüşmek mümkün olmadı. Çünkü hasta ruhunu teslim etmişti. Şaban Efendi merhumun cenaze namazını kılıp definde hazır bulundular.

Bilal Halife Şaban-ı Velinin bu güzel ahlâkı karşısında hayranlık duyup ona mürid oldu. Seyrû sülûkünü tamamladıktan sonra Şaban Efendi onu Turhal’a halife olarak gönderdiler. Orada medfundur.²²⁴

Kendisine Zulmedenin Tövbesi İçin Can Atmak

Nakşî pirllerinden Ahmed Haznevî, Suriye’de işgal kuvvetleri tarafından Haseke şehrinde zorunlu ikamete mecbur edilmişti. Hazret, Fransız işgal kuvvetleri komutanına boyun eğmediği için o bölgenin aşiret liderleriyle kendisine eziyet edilmeye başlandı. Bunlardan biri de Tay aşireti reisi Muhammed b. Abdurrahman’dı. Onu kullanarak Ahmed Haznevî hazretlerini Suriye’nin daha çorak ve iç kesimlerine düşen Deyrizor’da zorunlu ikamete mecbur ettiler. Taylı Muhammed ve adamları onu buradan da sürmek için bir gece baskın yaptılar, kimsenin toparlanmasına bile fırsat vermeden bütün evleri ateşe verdiler, kazanlardaki akşam yemeğini yere döktüler ve,

“Hemen köyü boşaltın” dediler.

Ahmed Haznevî, Taylı Muhammed’den buldukları yeri boşaltmak için sabaha kadar süre tanımalarını istedi, fakat süre verilmedi, Ahmed Haznevî eşi, çocukları ve sûfilerle birlikte ile geceleyin yola koyuldu. Oğlu Alâeddin Haznevî’in naklettiğine göre Ahmed Haznevî,

²²⁴ Çifçi, *a.g.e.*, s. 36-37; Ömer Fuadi, *Şaban-ı Veli Menkıbeleri*, (Nefes Yayınları: İstanbul 2011, s.115-116.

“Peygamber Efendimiz’e (s.a.v) hicret konusunda uymama bana Taylılar sebep oldu” demiştir. Ahmed Haznevî hazretleri o günden sonra Telma‘ruf köyünü mesken tuttu. Telma‘ruf’ta da bir mescit yaptırdı. Dergâh inşa ettirdi. İnsanları irşad etmeye devam etti. Ahmed Haznevî, Telma‘ruf’ta iken Taylı Muhammed, adamlarını gönderdi. Gelenler, reislerinin çok hasta olduğunu, tövbe etmek istediğini söylüyor, Ahmed Haznevî’yi köye davet ediyorlardı. Ahmed Haznevî, hemen yola çıkmak üzere hazırlıklarına başladı. Ancak sûfiler ona engel olmak istediler, adamın düşmanlıklarını anlattılar, Ahmed Haznevî ise, onlara,

“Ben zalim bir insanın tövbekâr oluşuna nasıl engel olurum? Allah’a yemin olsun, gökyüzünden yağmurlar boşansa, yeryüzünü sular kaplasa, ben de bir binek hayvanı bulamasam bile yine günahkâr bir kulun tövbe etmesi için elimden gelen her şeyi yaparım, bir binek bulamasam yaya giderim. Yeter ki o insan, Allah yolunda yürümek istesin” dedi ve aşiret reisinin evine gitti. Taylı Muhammed, Ahmed Haznevî’nin elini tuttu, Allah Teâlâ’ya yöneldi, tüm işlediği günahlardan pişman oldu, tövbe etti, o hal üzere öldü.”²²⁵ İşte ariflerin kendilerine zulmeden müminlere merhameti.

Mümin Kardeşlere Şefkat

Velilerden Ebû Osman Hîrî (k.s), şeyhi Ebû Hafs Haddâd’dan (k.s) halka vaaz ve nasihat etmek için izin istedi. Şeyh Ebû Hafs,

"Bu arzunun sebebi nedir?" diye sordu. Ebû Osman,

"Halka şefkatim" dedi. Ebû Hafs,

"Onlar için ne kadar şefkat sahibisin?" diye sordu; Ebû Osman,

"Eğer ümmet-i Muhammed'in âsileri yerine beni cehenneme koysalar razıyım; tâ ki onlar kurtulsun!" dedi. Şeyh hazretleri,

"Bu haldeki bir kimsenin halka nasihat etmesi faydalı olur" diyerek kendisine izin verdi. Ebû Osman halka vaaz etmeye başladı. Üstadı da gelip onu dinliyordu.

Ebû Osman bir gün vaaza başladığı sırada cemaatin içinde bulunan bir dilenci ayağa kalkıp kendisinden bir elbise istedi. Ebû Osman derhal

²²⁵ Necmeddin b. Muhammed Nakşibendî, *Hülâsatü'l-Mevâhib/Altın Silsile*, haz. İbrahim Tozlu, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2005, s, 444-446.

arkasından cübbesini çıkarıp ona verdi. Bunun üzerine Şeyh Ebû Hafs, Ebû Osman'a,

"İn oradan, ey yalancı!" diye bağırdı. Ebû Osman sözünü tamamlamadan hemen minberden aşağıya indi, Ebû Hafs'ın yanına vardı ve,

"Efendim, benden ne gibi bir yalan çıktı da böyle bağırdınız?" dedi. Şeyh Ebû Hafs (k.s),

"Sen, 'Halka nasihat etmedeki gayem onlara şefkattir' demiştin. Eğer sen mümin kardeşlerine gerçek manada şefkat etseydin, iyilik etme fazilet ve sevabını onlar alsın diye, önce istenen elbiseyi onların vermesi için beklerdin. Önce sabredecektin, eğer bir kimse o fakire bir ihsanda bulunmaz ve adam mahrum kalırsa, o zaman bu hayrı sen yapardın"²²⁶ dedi.

Ölümü Kardeşlerine Tercih

Halife Muvaffak zamanında, Gulam Halil b. Ahmed bazı sûfileri halifeye şikâyet edip, haksız yere suçladılar.²²⁷ Halife bunların yakalanıp cezalandırılmasını emretti. Cüneyd el-Bağdâdî, kendisini fakîh göstererek kurtuldu. Kendisi Ebû Sevr mezhebine göre fetva veriyordu. Şehham, Rakkam ve Ebû Hüseyin Nuri yakalanıp nezarete alındılar. Boyunları vurulmak üzere sergi serilince Nuri öne atıldı. Cellat kendisine,

"Niçin acele ediyorsun?" diye sordu, Nûrî,

"Kardeşlerimin bir saat fazla yaşamaları için ölüme kendimi tercih ediyorum, önce beni öldürünüz!" dedi. Cellat hayret içinde kaldı, elini geri çekti. Hâdis halifeye haber verildi. Halife sûfilerin hâlini incelemek üzere, Kâdî'l-Kudât İsmail b. İshak'a haber gönderdi. Kâdî, Ebû Hüseyin Nuri'ye fıkıhla ilgili birtakım sorular sordu. Nûri hepsine çok güzel cevaplar verdi. Sonra sözlerine şöyle devam etti:

"Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, kalktıklarında Allah ile kalkarlar, konuştuklarında Allah ile konuşurlar..." Nûrî, kâdiya öyle hikmetli sözler söyledi ki, kâdi ağladı, sonra halifeye bir haber göndererek:

²²⁶ Safî, *Reşehât: Hayat Pınarından Can Damlaları*, s. 511.

²²⁷ Olay; hicrî 262, (milâdî 875)'de vâki oldu. Sûfileri zındıklıkla ithâm eden, Hanbeli mezhebi fakihlerinden "Gulam-ı Halil" isimli bir zattu. Halife Muvaffak ve annesi yanında sûfilerin bazı görüşlerini, meselâ; onların, Allah Teâlâ'ya âşık olma fikrini tenkid ederek, bunun olmayacağını, sûfilerin yanlış yolda ve itikatta olduğunu ileri sürmüş, fakat sonuçta iftirası ve yanlışlığı ortaya çıkmıştır.

“Eğer bu topluluk zındık ise, yeryüzünde hiçbir muvahhid yoktur!” dedi. Halife de onları serbest bıraktı.²²⁸

Kardeşine Yâr Olmak

Sehl b. İbrahim şöyle anlatmıştır: “Bir yolculukta İbrahim b. Edhem’le beraberdim; yolda hasta oldum. İbrahim b. Edhem bütün yiyeceğini bana verdi. Canım daha başka şeyler istedi; bunun üzerine, bineğini satarak parasını bana harcadı. Ben biraz kendime gelip iyileşince, “Ey İbrahim, eşeğin nerede?” diye sordum; onu sattığını söyledi. Peki ben şimdi neye bineceğim!?” diye sorduğumda, “Ey kardeşim, benim sırtıma bineceksin!” dedi ve beni sırtına alarak üç konak taşıdı.”²²⁹

Kusurları Örtme

İmam Kuşeyrî, Risalesinde şunu nakleder: “Bir adam bir kadınla evlendi. Gerdeğe girdiklerinde kadına yaklaşımadan önce kadının çiçek hastalığına yakalandığı ve bedeninde lekeler oluştuğu ortaya çıktı. Adam önce, “Gözüm ağrıyor!” dedi, sonra, “Gözüm kör oldu, tam göremiyorum!” dedi. Kadın kendisiyle gerdeğe girdi. Yirmi sene beraber yaşadılar. Yirmi sene sonra kadın öldü; adam gözlerini açtı. Kendisine durumu sorulunca,

“Ben aslında kör olmadım, fakat kadın üzülmesin diye körmüş gibi davrandım!” dedi. Kendisine, “Bu hareketinle nice yiğitleri geçtin”²³⁰ denildi.

Haksızlığa Hilimle Muamele

Sayrafiğulları, Seyyid Ahmed Rûfâi’yi Hümâmiye kadısına şikayet edip yalandan, “Falan bahçe, yer ve ev bize aittir” diyerek Hz. Seyyid’e ait araziye sahiplenmek istediler. Kadı, kendisine ne diyeceğini sorunca, Hz. Seyyid,

“Doğru söylüyorlar, bütün bunlar onlara aittir” dedi. Kadı,

“Madem öyledir, bu meseleyi mahkemeye getirmenize gerek yok” deyince, Hz. Seyyid,

²²⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 476-477; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 10/ 250-251. Bkz: Hatib, *Tarih-i Bağdat*, 5/130-135; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 83.

²²⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 66.

²³⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 444.

”Yemin ederim ki evimi benden isteseler onlara veririm. Yakında yok olacak dünya malı için tartışılmaz” dedi. Bunu duyan adamlar, yaptıklarına pişman oldular, Hz. Seyyidin elinden tutup tövbe ettiler.²³¹

Benzer bir durum da Mevlana Halid-i Bağdâdî'nin başına gelmiştir. Hazret hacca giderken Şam'a geldiğinde, şahsiyetsiz bazı kimseler, mahkemeye müracaat ederek onun bindiği katırın kendilerine ait olduğunu, üç ay önce çalındığını iddia edip davacı oldular, bunun için birkaç yalancı şahit buldular, şahitleri dinleyen kadı da katırın Mevlana Halid'den alınıp o adama verilmesine karar verdi. Mevlana Halid bu hükme uyararak katırı mahkemenin dışında o yalancı kimseye teslim ederek ona,

“Yüce dinin hakiminin hükmüne göre bu katır senin oldu. Artık ben, bu katırın benim olduğunda şüphe ederim. Ayrıca onun benim olduğunu bilip şahitlik edecek kimse de yok. Oysa bazı Müslümanlar onun senin olduğuna şahitlik ettiler. Bu durumda ben, müslümanlar hakkında sûi zan besleyemem. Yüce Allah senin katırını benim ahırına getirmeye, benim katırımı da ref' etmeye (ortadan kaldırmaya) şüphesiz kadirdir. Hakim de müslümanların şahitliğine göre hüküm vermek zorundaydı. O halde Irak'tan Şam'a kadar katırın kira ücretini al” dedi. O yalancılar bu sözleri duyunca Mevlana Halid'in ellerine kapanıp özür dilediler,

“Katır senindir, kabul eyle, biz hata ettik” dediler ise de, Hazret,

“Müslümanların şahitliği ile sabit olup hakim de hükmünü verdikten sonra ben bunu kabul edemem” dedi, Şam'a kadar binme ücretine bedel olarak adama bir miktar akçe verip yoluna devam etti. Meseleden haberdar olan hakim Mevla Halid'i araştırdı fakat bulamadı. O yalancı herif ile yalancı şahitleri perişan olup gittiler.²³²

Hayvanlara Varana Kadar Şefkat

Arifler, “Merhamet edenlere, Rahmân olan Allah da rahmet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet ediniz ki, gökte olanlar da size merhamet etsin”²³³ hadisine tabi olarak canı olan her varlığa merhamet ve hizmet etmeyi görev bilmişlerdir.

²³¹ Kâzerinî, *Ahmed Rifâi Menkıbeleri*, s. 158.

²³² Mevlana Halid el-Bağdâdî, *Risâle-i Halidiyye/Mecd-i Tâlid/Şemsü'Şumûs*, haz. Yakup Çiçek, Seytac yayınları, İstanbul, 2004, s. 184-185.

²³³ Ebu Dâvud, Edeb, 58; Tirmizî, Birr, 16.

“Ariflerin sultanı” olarak tanınan Bâyezid-i Bistâmî, Mekke’den dönerken Hemadan’a ulaşınca çörek otu satın aldı. Birmiktarını koyup Bistâm’a getirdi. Hırkayı açınca, çörek otundan birkaç kanıca bulunduğunu gördü ve,

“Bunları yerinden ayırmışım” diyerek katlı oları tekrar Hemedan’a götürüp yuvalarının bulunduğu yere koydu. Olayı nakleden Attar der ki: “Hiç kimse ne “Allah’ın emrine tazim” makamında bu hadde ulaşmış ne de “Allah’ın kullarına şefkat” sahasında bu dereceye varmıştı.”²³⁴

Cüneyd-i Bağdâdî, bir sabah namazına gideceği sırada cübbesinin üzerine yatmış uyuyan bir kedi gördü. Onu rahatız etmemek için o gün namaza cübbesiz gitmeyi düşündüyse de uygun bulmadı. Kediyi rahatsız etmeden onun yattığı kısmı usulca kesti ve kesik cübbesini giyerek camiye gitti. Kedi uykusuna devam etti.²³⁵

Seyyid Ahmed Rifâî, bir gün cüzzam hastalığına yakalanmış tüyleri dökülmüş bir köpek gördü. İnsanlar ona kovuyorlardı. Hazret, onu boş bir yere götürdü, orada bir gölgelik yaptı. Köpek iyileşinceye kadar ona yedirdi, içindi, vücudunu yağladı. İyileşince onu sıcak su ile yıkadı, sonra onu köyüne götürdü. Kendisine,

“Bir köpeğe neden bu kadar önem veriyor, özen gösteriyorsun?” diye sorulduğunda, Hazret,

“Ona iyilik etmeseydim Allah Teâlâ’nın beni hesaba çekmesinden ve bana, ‘Kalbinde mahlûkatıma karşı hiç merhamet yok muydu?’ diye sormasından korktum”²³⁶ demiştir.

Hace Ubaydullah Ahrar der ki: “Bir vecd ve hal sahibi yolda giderken uyuyan bir köpek görse ve kolayca geçmek için onu yerinden kaldırsa, kendisini kontrol etsin! Eğer hali devam ediyorsa bilsin ki o bir ilâhî imtihandır. Yine bilsin ki böyle bir işi yapmasına rağmen vecd ve halinin elinden alınmaması kendisine acındığının bir işaretidir.”²³⁷

²³⁴ Attar, *Tezkiretü’l-Evliya* (trc. Uludağ), s. 229.

²³⁵ Tobbaş, *Mesnevî Bançesinden Bir Test Su*, s. 142.

²³⁶ Abdülvehhab Şa’rânî, *el-Envârü’l-Kudsîyye fi Beyâni Kavâidi’s-Sufîyye*, tahk. Heyet, Dâru Sâdır, Beyrut 1999, s. 505-506.

²³⁷ Sâfi, *Reşehât (Hayat Pınarından Can Damlaları)*, s. 492.

Şah-ı Nakşibend'in, maneviyat yolundaki ilk hizmetlerinden birinin de hasta hayvanlara bakmak olduğunu ve bu hizmete yedi sene devam ettiğini yukarıda vermiştik.

Abdullah b. Cafer, arazisine gitmek için evinden çıkmıştı. Yolda dinlenmek için bir hurma bahçesine girdi. Bahçede siyah bir genç vardı, orada çalışıyordu. O sırada gencin yemeği getirildi. Genç tam gelen taamı yiyecekken bahçenin içine bir köpek girdi ve gence yaklaştı. Genç köpeğe bir ekmek attı, köpek hemen onu yedi. Genç ikinci bir ekmek daha attı, köpek onu da yedi. Genç üçüncü ekmeği de köpeğe attı. Abdullah b. Cafer de gence bakıyordu. Onun bu yaptığını görünce,

“Ey genç! Senin günlük yiyeceğin ne kadardır?” diye sordu; o da,

“Gördüğün kadardır!” dedi. Abdullah b. Cafer,

“Bütün yiyeceğin bu kadarsa, kendin niçin yemedin de hepsini köpeğe vermeyi tercih ettin?” diye sorunca, genç:

“O bu bölgenin köpeği değildir. Aç olarak uzak bir yerden gelmiş. Onu aç olarak geri çevirmeyi hoş görmedim!” dedi. Abdullah b. Cafer,

“Bütün yiyeceğini köpeğe verdin, peki bu gün kendin ne yiyeceksin?” diye sondu; genç,

“Bu günümü de aç geçiririm!” dedi. Bunu işiten Abdullah b. Cafer:

“Gerçekten bu benden daha cömert biri, fakat benim cömertliğim töhmet altına mı girecek!” deyip sahibinden bahçeyi, köleyi ve içindeki aletleri satın aldı, sonra köleyi hürriyetine kavuşturdu ve onları kendisine hediye etti.²³⁸

Sonuç

Hz. Peygamber (s.a.v), güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiştir.²³⁹ Allah Teâlâ, onun için, “*Resûlüm! Şüphesiz, sen büyük (yüce) bir ahlâk sahibisin*” (Kalem 68/4) buyurmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) ahlâkı, baştan sona Kur'an'dı. Yani onu, yüce Allah terbiye etmiştir. O, terbiyede, tezkiyede, terakkide ve güzel ahlâkta örnek ve rehber yapılmıştır. Ona uymadan kimse gerçek marifet, edep ve güzel kulluğa ulaşamaz.

²³⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 480.

²³⁹ Buhârî, *Edebü'l-Müfrefed*, 90 (nr. 273); Ahmed, *Müsned*, 2/381 (nr. 8961).

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah Resûlü'nün (s.a.v) özellikle rahmet ahlâkına ve manevî hallerine varis olan sufiler, mümin kardeşleri yanında insanlık ailesinin bütün fertlerine hatta hayvanlara kadar her canlıya bu ahlâkın en güzel örneklerini sunmuşlar ve bu alanda Müslümanların medar-ı iftiharını olmuşlardır. Öyle ki insanlık tarihinde Peygamberler ve Sahabe-i kiramdan sonra, rahmet ve merhamet ahlâkında arif sufiler ilk sırayı alacak durumdadırlar.

Bu tebliğimizde arifleri bu fazilete ulaştıran iki şeyin üzerinde durduk. Biri, marifetullahı ulaşmaları, diğeri Resûlullah'ın (s.a.v) özellikle rahmet ahlâkında varis olmalarıdır. Bunların meyvesi, halka karşı güzel ahlâk ve hizmet olarak yansımıştır. Arifler için marifetullahın kaynağı, Cenab-ı Hak'ın Esmâ-i Hüsnâ'sının Kur'an'la birlikte kainat kitabında okunması ve tanınmasıdır. Arifler, Esmâ-i Hüsnâ'yı ihlasla zikrederek, fikrederek, tecellilerini müşahede ederek, onlarda yansıyan cemale ve celale âşık olarak ilahi isimlerden kula münasip payı almışlar, böylece ilahi ahlâk ile ahlâklanmışlardır. Bunu Resûlullah'a (s.a.v) uyararak yaptıklarından onun ihlasına, güzel ahlâkına, sabrına, halka şefkatine, günahkarlar için duasına ve göz yaşına varis olmuşlardır. İşte bu vasıftaki arifler “abdâl”, “veli”, “sufî” diye anılan ricalullahtır.

Arifler, marifet nuru ve veraset feyziyle öyle bir kalp kuvvetine sahip olmuşlardır ki, herkesin kaçtığı veya ıslahta aciz kaldığı günahkâr nefislere, onlar bir doktor şefkatiyle yaklaşmışlar, asilerin elinden tutmuşlar, onlara sevgi ve hikmet diliyle hitap etmişler, böylece nicelerinin tövbesine, ıslahına ve sonuçta kemale ermesine sebep olmuşlardır.

Arifler, halka, Hak gözüyle bakmışlar, herkesi ilahî bir emanet görmüşler, onlara Rabbânî bir ahlâkla muamele ve Allah rızası için hizmet etmişlerdir. Ariflere göre en güzel hizmet, kalp kazanmak, gönül yapmak, ruhlara ilahi sevgiyi aşılama, yüce Allah'ı kullarına, kulları da yüce Allah'a sevdirmektir. Buna irşat hizmeti diyebiliriz.

İnsanlığa irşat hizmeti sunan insan-ı kamillerin daha çok irfan mektepleri olan tekkelerde yetiştiğini görüyoruz. Tarihte tekkeler, iman ve ilim hizmeti yanında pek çok sosyal hizmetleri de deruhte etmiştir. Fütüvvet ve ahilik teşkilatları sufilerin önderliğinde kurulmuştur. Tekkelerin sosyal hizmetlerini şu başlıklarda toplayabiliriz: Mescid-cami, mektep, meşveret,

kervansaray, darü'l-aceze, imaret, istihbarat, kütüphane, iltica yeri, hayvanlara varana kadar sunulan vakıf hizmetleri. Kavga eden halk arasında arabulucu olup barışı sağlamak. Sınırlarda nöbet tutarak düşmana karşı savunma hattı oluşturmak. Gerektiğinde fiilen cihada katılıp İslam askerlerine destek sağlamak. İşgal edilmiş Müslüman toprakları düşmandan kurtarmak için teşkilatlanmak. Gayr-i Müslim topraklarda İslam dinini yaymak.

Günümüzde Ümmet-i Muhammed'in içine düştüğü imanî ve ahlâkî çöküntüden kurtuluş farz-ı ayın bir iş olup bunun gerçekleşmesi mümkündür. Bu büyük ihya hizmetinin ancak gerçek varislerin önderliğinde olacağı kanaatindeyiz. Bu ümmeti Allah için nefsi gibi seven, onların salâhı için malıyla ve canıyla gece gündüz gayret eden, hepsinin derdiyle dertlenen, bu dert ile beyni zonklayan, başı ağrıyan, gözü ağlayan, kalbi yanan, bedeni uykusuz kalan, vicdanı sızlayan, her gün gönlünü ve elini açıp "Allah'ım bu ümmete merhamet et, hallerini ıslah et, sıkıntılarını gider" diye dua eden Rabbânî âlimlere ve ariflere ne kadar ihtiyacımız var. Ahir zaman ümmeti olarak bizlere tevdi edilen bu şerefli mirasa topluca sahip çıkmalı ve gereğini yapmalıdır. Bunun için adım atan herkes, kendisi ve insanlık adına en hayırlı hizmeti yapmış olacaktır.

Şunu da hatırlatalım ki, tarihte bu yolu dünyevî maksatlar için kullanmak isteyen yahut ehli olmadığı için temsil edemeyen kimseler de olmuştur. Onlar kendileri ıslaha muhtaç kimselerdir, kimseyi ıslah etmeye ehil ve ehliyetli değildirler. Bu ehliyetsiz insanlar yeni değildir, tarihin her döneminde bulunmuşlardır. Mesela hicrî 340'larda yaşayan velilerden Ebü'l-Abbas Dineverî onlardan şöyle dert yanar:

"Sufilere benzemeye çalışan bazı cahiller, tasavvufun esaslarını bozdular, yolunu harap ettiler; yeni icat ettikleri bir takım isimlerle onun gerçek manasını değiştirdiler.

Bu cahil insanlar, tamaha (mal hırsına), helalinden artış dediler.

Kötü edebe ihlas ismini verdiler.

Hak ölçülerine uymayan sözlerine şatahat dediler.

Kötü şeylerden zevklenmeye gönül hoşluğu dediler.

Nefsin kötü arzularına uymaya, ibtilâ (Allah'tan gelen bir imtihan) ismini verdiler.

Dünya malına yönelmeye, hayır sebeplerine ulaşma dediler.
(Kendilerine muhalefet edenlere karşı) kötü davranışa, savlet (din adına atılganlık) ismini verdiler.

Cimriliğe, dilenciye yüz vermemek dediler.

Dilenmeye, amel (çalışma) ismini verdiler.

Kötü ve bozuk konuşmaya melâmet (kendini gizleme) dediler.

Halbuki bunların hiçbirisi gerçek sûfilerin yolu değildir.”²⁴⁰

Bütün olumsuzluklara rağmen, bu ümmet içinde hak üzere giden, Hakk’a şahitlik eden, yukarıda bahsettiğimiz rahmet ahlâkı ile süslenen, halka hizmeti Hakka hizmet gören ve bunu fiilen gösteren bir grup da her devirde bulunmuştur. Resulullah’ın (s.a.v) buyurduğu gibi, “*Bu ilmi her devirde (o neslin) en adil kimseleri yüklenip taşır. Onlar, haddi aşanların tahrifini, batıl ehlinin tahribatını ve cahillerin (yanlış) tevillerini ortadan kaldırır (ilmi ve dini aslı hâliyle muhafaza ederler).*”²⁴¹

Sözümüzü, Seyyid Osman Hulusî Efendinin konumuzu özetleyen şu beyitleriyle bitirelim:

*“Âlemi sen kendinin kölesi kulu sanma
Sen Hak için âlemin kölesi ol kulu ol*

*Nefsin hevâsı için mağrur olup aldanma
Yüzüne bassın kadem, her ayağın yolu ol*

*Garazsız hem ıvazsız hizmet et her canlıya
Kimsesizin düşkünün ayağı ol eli ol*

*Allah için herkese hürmet et de sev sevil
Her göze diken olma sünbülü ol gülü ol*

*İncitme sen kimseyi kimseye incinme hem
Güler yüzlü tatlı dil her ağzın balı ol*

²⁴⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 169-170.

²⁴¹ Bezzar, *Müsned*, nr. 143; İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, 7/37, 39; Hatîb el-Bağdadî, *Şerefu Ashabi'l-Hadis*, tahk. M. Said Hatipoğlu, Ankara, 1991; s. 11, 28, 29; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/140; Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28918.

*Nefsine yan çıkıp da Kâbe'yi yıksan dahi
İncitme gönül yıkma ger uslu ger deli ol*

*Güneş gibi şefkatli yer gibi tevazûlu
Su gibi sehâvetli merhametle dolu ol*

*Güzel gerek dervişin huyu yoksula baya
Suçluların suçundan geçip hoş görülü ol*

*Varlığından boşal kim yokluğa erişesin
Sözünü söyle gerçek Hulûsi'nin dili ol.”²⁴²*

²⁴² bk. *Divan-ı Hulûsî Dârendevî*, Ankara, 1997, s. 194.

Kaynakça²⁴³

- Ankaravî, İsmail Rusûhî, *Nakşü'l-Fusûs Şerhi*, haz. İlhan Kutluer, İstanbul, 1995.
- a.mlf. *Minhâcî'l-Fukara*, haz. Safi Arpaguş, Vefa yayanları, İstanbul, 2008.
- Arvâsî, Seyyid Sıbgatullah *Minah*, derleyen: Mevlânâ Halid-i Şîrvânî Ölekî, çev. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009.
- Attar, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, tahk. Âsım İbrahim Keyyâlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.
- a.mlf. *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.
- el-Bağdâdî, Mevlana Halid, *Risâle-i Halidiyye/Mecd-i Tâlid/Şemsü'Şumûs*, haz. Yakup Çiçek, Seytac yayınları, İstanbul, 2004.
- Buhârî, Salahüddin b. Mübarek, *Şah-ı Nakşibend/Gönüller Nakkâşı*, çev. Süleyman İzzî Teşrifatî. Sad: Mustafa Özsaray, İz yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefahatü'l-Üns/Evliya Menkıbeleri*, Tercüme ve Şerh. Lâmî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa. Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ötken Neşriyat, İstanbul 2002.
- Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan Harakânî/Hayatı-Eserleri*, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yayınları, Kars, 2004.
- Çiftçi, Fazıl, *Şeyh Şaban-ı Veli*, Hz. Pir Şeyh Şaban-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları, Kastamonu 2011.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsefehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Esfiya*, tahk. Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- Eflakî, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık İstanbul, 2012.
- Endülûsî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Ebî Cemre, *Behçetü'n-Nüfûs*, Beyrut, trs.

²⁴³ Burada hadis kaynaklarını vermedik. Bazı eserler de geçtiği yerde tanıtılıp kaynakçaya alınmadı.

- Rûmî, Eşrefoğlu, *Müzekki'n-Nüfûs*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010.
- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Dâru'l-Hüseyin el-İslâmî, Kahire, 2008.
- a.mlf. *İhyau Ulumi'd-Din*, Dâru Sâdır, Beyrut 2004,
- Geylânî, Abdülkadir, *Fethü'r-Rabbânî ve'l-Feyzü'r-Rahmânî*, tahk. Yusuf el-Hc Ahmed, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, Dımeşk, 2000.
- a.mlf., *Sırrü'l-Esrar ve Mazharu'l-Envâr*, tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkadir Geylanî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan yayınları, 2011.
- Hakim Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl fi Marifeti Ehâdisi'r-Resûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- Hânî, Abdülmecid, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye alâ Hadâki'l-Verdiyye fi Ecillâi's-Sâdâtin'-Nakşibendiyye*, tahk. Muhammed Hâlid Hurse, Dûru'l-Beyrûtî, Dımeşk 1997.
- Heyet, *Evlîyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1992, 9/347-348.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed İbn Hacer, *Fıkhın Sultanı İmam A'zam Ebu Hanife*, çev. Manastırlı İsmail Hakkı, haz. Sıdkı Çoban-Fatih Başpınar, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009.
- İbn Acibe, Ahmed b. Muhammed, *Bahrü'l-Medid/İbn Acibe Tefsiri*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012, 5/315.
- a.mlf. *Tefsiru'l-Fatihati'l-Kebir*, tahk. Âsım İbrahim el-Keyyâlî, Dûru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, s. 110.
- İbn Allan, Ahmed b. İbrahim es-Siddîkî, *Şah-ı Nakşibend*, çev. Yasin Demirkıran, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2001.
- İbn Münevver, Muhammed, *Tevhidin Sırları*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yayınları, İstanbul.
- Kâdî İyaz, *eş-Şifâ bi Ta'rifî Hukûki'l-Mustafa*, tahk. Hüseyin Abdülhamid Nîl, Dâru Şeriketi'l-Erkam, Beyrut 1995.
- Kârî, Ali b. Sultan, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, tahk. Cemal Aytânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Köstendilli Ali Halveti/Bir Osmanlı Şeyhinin Dilinden Tasavvuf*, haz. Semih Ceyhan, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-Sârî*, Beyrut, 1996.

- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2007.
- a.mlf. *et-Tahbir fi't-Tezkîr Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Mekkî, Ebû Talib, *Kâtu'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2004.
- Nakşibendî, Necmeddin b. Muhammed, *Hülâsatü'l-Mevâhib/Altın Silsile*, haz. İbrahim Tozlu, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2005.
- Nedvî, Ebü'l-Hasan Ali, *Gerçek Tasavvuf*, çev. İsmet Ersöz, İslâmî Neşriyat, Konya 1992.
- Nesefî, Azidüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kamil*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.
- Ömer Fuadi, *Şaban-ı Veli Menkıbeleri*, Nefes Yayınları, İstanbul 2011.
- Özköse, Kadir, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı”, *Akademi/Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı:2, Ankara, 2017, ss. 97-133.
- Öztürk, Şeydâ, *Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İSAM, İstanbul, 2011.
- Sâd-i Şirâzî, *Gülistan*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, Timaş yayınları, İstanbul, 2000.
- Safi, Ali b. Hüseyin, *Raşehât/Hayat Pınarından Can Damlaları*, Sad. Mustafa Özsaray, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.
- Selvi, Dilaver, *Kur'an ve Tasavvuf*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 132-184.
- a.mlf. *Edeb Bir Tac İmiş*, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.
- Sühreverdî, Ömer b. Muhammed Şihababüddin, *Avarifü'l-Meârif/Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman, *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1999.
- a.mlf. *Tabakâtü's-Sufiyye*, tahk. Nuruddin Şeribe, Dâru'Kitâbi'n-Nefis, Halep 1986.
- a.mlf. *Mecmuatu Âsâri Ebî Abdurrahman es-Sülemî (Kitabu Fusûlin fi't-Tasavvuf)*, Kum, 1388.
- a.mlf., *Hakâikü't-Tefsir*, tahk. Seyyid İmran, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

- Şa'rânî, Abdülvehhab, *el-Envârü'l-Kudsiyye fî Beyâni Kavâidi's-Sufiyye*, tahk. Heyet, Dâru Sâdır, Beyrut 1999.
- a.mlf. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ/Levâkihu'l-Envâr fî Tabakati'l-Ahyâr*, tahk. Süleyman es-Sâlih, Dâru'l-Marife, Beyrut 2005.
- a.mlf. *Tembihü'l-Muğterrin*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Topbaş, Osman Nuri, *Mesnevî Bahçesinden Bir Testi Su*, Erkam Yayınları, İstanbul 1998.
- Zebidî, Muhammed b. Muhammed *İthâfü's-Sâdeti'l-Muttakîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1989.
- Zerruk, Ahmed, *el-Meksidü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsna*, Dâru'l-Beyrûtî, Dımeşk, 2004.